АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПОЛІТИКИ

ACTUAL PROBLEMS
OF POLITICS

ISSN 2616-406X

Національний університет «Одеська юридична академія»
Південно-український центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 63

Одеса
Фенікс
2019

ISSN 2616-406X

National University "Odesa Law Academy"
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

ACTUAL PROBLEMS OF POLITICS

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

Founded in 1997

Issue 63

Odesa
Feniks
2019

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0

УДК 32(082)

Засновники:
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південно-український центр гендерних проблем

Редакційна колегія:
д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України, академік НАПН України *С. В. Ківалов* (голова редколегії),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН України, академік УАПН *Л. І. Кормич* (головний редактор),
канд. політ. наук, доцент *І. М. Милосердна* (відповідальний редактор),
канд. політ. наук, доцент *Т. М. Краснопольська* (відповідальний секретар),
доктор наук, професор *Аркадіуш Адамчик* (Республіка Польща),
доктор філософії, професор *В. Дудінський* (Словацька Республіка),
д-р. юрид. наук, професор *Л. Р. Біла-Тіунова*,
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,
д-р. юрид. наук, професор *В. О. Глушков*,
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,
д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,
д-р. політ. наук, професор *Е. В. Мамонтова*,
д-р. юрид. наук, професор *М. В. Афанасьєва*,
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,
д-р. політ. наук, професор *М. А. Польовий*,
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,
д-р. політ. наук, професор *Г. П. Щедрова*,
д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. № 1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1; Рішення Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 07.10.2016 р. № 1222 та від 22.12.2016 р. № 1604).

Збірник входить до наукометричних баз: Index Copernicus (Республіка Польща); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadsky, ScientificPeriodicals of Ukraine; eNUOLAIR – репозаритарій Національного університету «Одеська юридична академія».

Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22189-12089ПР від 07.06.2016 р.

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2019
© Південно-український центр
гендерних проблем, 2019

UDC 32(082)

Founders:

National University "Odesa Law Academy",
South-Ukrainian Centre of Gender Problems

Editorial Board:

Doctor of Laws, professor, academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine *S. V. Kivalov* (Chairman of the Editorial Board),

ScD in history, professor, academician of the Ukrainian Academy of Sciences, academician of the Ukrainian Academy of Political Science *L. I. Kormych* (Editor in Chief),

PhD in Political science, associate professor *I. M. Myloserdna* (Executive Editor),

PhD in Political science, associate professor *T. M. Krasnopolska* (Executive Secretary),

Dr. hab., professor *Arkadiusz Adamczyk* (Republic of Poland),
Doctor of Philosophy, professor *V. Dudinsky* (Slovak republic),
Doctor of Laws, professor *L. R. Bila-Tiunova*,
ScD in Political science, professor *K. M. Vitman*,
Doctor of Laws, professor *V. O. Hlushkov*,
ScD in Political science, professor *I. M. Koval*,
Doctor of Laws, professor *B. A. Kormych*,
Doctor of Laws, professor *A. R. Krusian*,
ScD in Political science, professor *E. V. Mamontova*,
Doctor of Laws, professor *M. V. Afanasyeva*,
ScD in Political science, professor *S. M. Naumkina*,
ScD in Political science, professor *M. A. Polovyi*,
ScD in Political science, professor *A. O. Silenko*,
Doctor of Laws, professor *Y. O. Kharytonov*,
ScD in Political science, professor *G. P. Shchedrova*,
ScD in Political science, professor *D. V. Yakovlev*.

Recommended by the Academic Council National University "Odesa Law Academy"

"Actual problems of politics" is included in the list of professional scholar periodicals in which the results of theses for obtaining ScD and PhD degrees in jurisprudence and political sciences can be published (Decisions of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine of 09.06.1999, №1-05/7 and of 10.02.2010 № 1-05/1; Decision of the Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine from 07.10.2016 № 1222 and of 22.12.2016 № 1604).

Is included in the: Index Copernicus (Poland); Google Scholar; ScientificPeriodicals in National Library of Ukraine Vernadskyi, Scientific Periodicals of Ukraine; eNUOLAIR – the repository of the National University "Odesa Law Academy".

Certificate of registration KV № 22189-12089PR of 07.06.2016.

© National University "Odesa Law Academy, 2019
© South-Ukrainian Centre of Gender Problems, 2019

ЗМІСТ

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

Кормич Л. І., Кормич А. І.
Новий формат загроз міжнародного тероризму: час мереж та технологій 6

Дубовик В.Б.
Політичні і міжнародно-правові етапи історії становлення ОБСЄ ... 20

Пехник А. В., Кройтор А. В., Завгородня Ю. В.
Теорія ризику: історія та сучасні підходи 33

Каретна О. О.
Теоретичний аналіз інтеракції влади і громадянського суспільства та їх прояви в українському суспільстві 48

Мішин С. І.
Історичне поняття місцевого самоврядування 60

Дзюбенко Ю. М.
Зовнішнє та внутрішнє політичне консультування: переваги та недоліки 73

Пашаєва К. Ф.
Теоретичні засади дослідження внутрішньополітичної трансформації Вірменії 82

Пушкар С. І.
Особливості діяльності органів суддівського врядування: зарубіжні моделі 99

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Вітман К. М.
Назва «Республіка Північна Македонія» як результат етнополітичного компромісу з Грецією *111*

Мамонтова Е. В.
Державна символіка як індикатор політичного розвитку (на прикладі країн Центральної Азії та Казахстану) *125*

Краснопольська Т. М.
Сучасні державні стратегії формування іміджу України у контексті курсу на європейську інтеграцію..... *139*

Милосердна І. М.
Комунікація та зворотний зв'язок у структурі кібернетичного механізму політичного управління..... *153*

Веремчук О. О.
Місце та роль мовного питання у виборчій кампанії 2019 р. в Україні *166*

Іванова А. В.
Антидискримінаційна політика України в аспекті демократичних перетворень *181*

Вайєр А. М.
Місце політичних рішень в процесі розвитку сучасної України..... *194*

Грона К. С.
Агенти соціалізації та їх вплив на молодь..... *206*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ

Дудченко В. В., Коваленко Є. О.
Тенденція взаємодії світської та релігійної сфер в деяких країнах прецедентного права *220*

Бальжик І. А.
Схизма в канонічному праві *234*

Пилипенко С. В.
Ухвала суду про повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору: проблеми практики та нормативної регламентації *240*

Виноградов В. І.
Планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель *255*

Зубченко Н. І.
Доброчесність видавця – складова академічної доброчесності? *262*

Музика В. В.
Особливості атрибуції порушень прав людини, що пов'язані зі зміною клімату *271*

НАШІ АВТОРИ *283*

TABLE OF CONTENTS

THEORETICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LAW AND POLITICS

Liudmyla Kormych, Anatolii Kormych
New format of threats of international terrorism: age of networks and technologies 6

Viktor Dubovyk
Political and international legal stages of the OSCE history 20

Alevtina Pekhnyk, Artem Kroitor, Yuliia Zavhorodnia
Risk theory: history and modern approaches 33

Olga Karetna
Theoretical analysis of the interaction between the power and the civil society and their manifestations in Ukrainian society 48

Serhii Mishyn
The historical concept of local self-government 60

Yuliia Dziubenko
External and internal political counseling: advantages and disadvantages 73

Kseniia Pashaieva
Theoretical principles of investigation of internal political transformation in Armenia 82

Serhii Pushkar
Features of judicial governance: foreign models 99

ACTUAL PROBLEMS OF FUNCTIONING OF SOCIAL AND POLITICAL INSTITUTIONS

Kostiantyn Vitman
The name «Republic of North Macedonia» as the result of the ethnopolitical compromise with Greece *111*

Ella Mamontova
The state symbols as an indicator of political development (on the example of Central Asia and Kazakhstan) *125*

Tetiana Krasnopolska
Modern state strategies for forming the image of Ukraine in the context of the course on European integration *139*

Iryna Myloserdna
Communication and feedback in the structure of cybernetic mechanism of political governance *153*

Olha Veremchuk
The place and role of the language issue in the election campaign of 2019 in Ukraine *166*

Anastasiia Ivanova
Antidiscrimination policy of Ukraine in the aspects of democratic transformations *181*

Alina Vaiier
The place of political decisions in the process of development of modern Ukraine *194*

Kseniia Hrona
Socialization agents and their impact on youth *206*

ACTUAL PROBLEMS
OF PUBLIC AND PRIVATE LAW

Valentyna Dudchenko, Yelyzaveta Kovalenko
Trends of the interaction between secular and religious spheres in common law countries *220*

Irena Balzhik
Schism in canonic law *234*

Sergii Pylypenko
Court order on the return of the approval act, requests for the application of medical or educational preparatory measures to prosecutor: problems of practice and normative regulation *240*

Vadum Vynohradov
Planning of crime investigation in public procurements *255*

Nadiia Zubchenko
Integrity of scientific journals as a component of academic integrity? *262*

Viktoriia Muzyka
Peculiarities and difficulties of attribution of human rights violations associated with climate change *271*

OUR AUTHORS *283*

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.3
УДК 323.28:004.77

Кормич Л. І.* (НУ «ОЮА»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6417-8620

Кормич А. І.** (НУ «ОЮА»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2496-1186

НОВИЙ ФОРМАТ ЗАГРОЗ МІЖНАРОДНОГО ТЕРОРИЗМУ: ЧАС МЕРЕЖ ТА ТЕХНОЛОГІЙ

NEW FORMAT OF THREATS OF INTERNATIONAL TERRORISM: AGE OF NETWORKS AND TECHNOLOGIES

***Liudmyla Kormych –** Doctor of History, Professor, Head of Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

****Anatolii Kormych –** PhD in History, Associate professor, Department of General Theoretical Jurisprudence, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The present article provides an analysis of the content and features in which modern forms of international terrorism manifest themselves as a threat to the international security system. The article includes a description of current scientific developments in terms of content, classification, causes and consequences of the terrorism manifestation, and the basic ways to counteract this phenomenon. The

least investigated aspects of this problem are identified. The purpose and tasks of further scientific researches of the problems of the terrorist threat for the security of civilization development are outlined. A comparative analysis of traditional and new forms of terrorist activity has been made. The main tendencies of manifestation of terrorism are revealed. The drafts for main ways to prevent and overcome terrorist challenges in a globalized world are identified. The ways of international cooperation in the fight against this threatening phenomenon of world politics are grounded. Besides, the paper evaluates the effectiveness of modern methods of combating terrorism in different countries of the world. The particular attention is paid to contemporary types of terrorist activities, such as cyber-terrorism, "telephone terrorism", and threats of "nuclear terrorism". A networking organization, as a new format of international terrorism, is placed in the center of analysis, which is based on the specific examples of ISIS actions. The complexity of counteraction to transnational networks of terrorist organizations is discussed. The adequacy of response of the world community to terrorist actions with the introduction of innovative technologies is estimated.

Keywords: *international terrorism, international security, transnational network of terrorist organizations.*

Окреслюючи проблему пропонованого дослідження слід відзначити, що на сучасному етапі людство стикається з багатьма викликами і загрозами як своєму прогресивному розвитку так і існуванню в цілому. Однією з таких загроз виступає тероризм, який набув міжнародного характеру, змінює форми, але залишається за своєю суттю агресивною і насильницькою діяльністю. Профілактика, попередження та подолання такої загрози є важливим завданням практичної політики, що, в свою чергу, вимагає глибокого наукового обґрунтування шляхів його вирішення. Все це робить вивчення тероризму як суперечливого явища світового політичного процесу актуальним і в теоретичному, і в прикладному аспектах.

Аналіз основних досліджень та публікацій свідчить, що питання тероризму, в тому числі міжнародного, неодноразово розглядались зарубіжними та вітчизняними авторами – фахівцями різних галузей наук: політологами, юристами, спеціалістами з державного управління. Зокрема, в рамках проблематики даного дослідження, слід виділити наукові розробки присвячені питанням змісту категорії тероризм (Laqueur, 1997; Войтович, 2010), класифікації та формам його прояву (Gerlach, 1987; Politi, 1997; Аллисон, 2007; Posluszna, 2015), з'ясування причин і наслідків та прогнозування форм і методів

профілактики і подолання цього загрозливого явища (Гассер, 1994; Буткевич, 2009), адекватності політичного і правового реагування та оцінки ефективності механізмів боротьби з ним (Bell, 1978; Боярр-Созонович, 1991; Калдор, 2015) та іншим важливим аспектам проблематики міжнародного тероризму.

Але багатовимірність даного явища світової політики ускладнює його комплексний аналіз. Так, навіть усталеної загальновизнаної класифікації поки не створено, що, в свою чергу, продукує різні оцінки і сприйняття цього складного і неоднозначного явища. Одні розглядають його виключно як деструкцію і негатив, а інші вважають, за певних умов, єдино можливим форматом суспільних змін, які в перспективі передбачають спроможність здійснення і демократичних трансформацій.

Попри неоднозначність трактувань деякі загальні риси явища тероризму, на які наголошують дослідники, можна окреслити. Передусім, це стосується розкриття змістовного наповнення самого терміну тероризм. Його, головним чином, трактують як крайню форму екстремістської діяльності з використанням насильства, здійснювану задля залякування значної частини населення та примушення владних інституцій до змін і поступок. Основною причиною визначають наявність кризових ситуацій та існування глибоких конфліктів різного роду. Класифікують тероризм за суб'єктами, об'єктами, просторовими показниками, рівнем організації, ідеологічними спрямуваннями тощо (Політ. енцикл. сл,. 2004, с. 655-656).

Разом з тим, слід враховувати, що сучасний тероризм набув принципово нового формату, потребуючи додаткового поглибленого наукового аналізу, що і визначило **мету** даної статті. Міжнародні терористичні організації засвоїли новітні форми і методи організації, що дозволяють долати кордони держав; адаптувались до впровадження іноваційних комунікаційних і інформаційних технологій, максимально використали можливості глобалізації, створивши унікальні транснаціональні мережеві організації (Кормич, Польовий, 2017, с. 83-93). І це нове специфічне явище є надзвичайно загрозливим в аспекті безпеки на всіх рівнях – національному, регіональному та глобальному і відносно будь-яких об'єктів: для людини, держави, суспільства та міжнародної спільноти. Саме такий аспект виступає об'єктом наукового аналізу в даній статті. Вона підпорядкована цілі дослідити специфіку функціонування сучасної мережевої моделі міжнародного тероризму та визначити особливості

застосування такими організаціями іноваційних технологій міжнародної комунікації.

Інтегративні процеси, що відбуваються на сучасному етапі цивілізаційного розвитку, підвищили роль і значення різних недержавних суб'єктів у міжнародній політиці. Це сприяло не лише позитивним тенденціям становлення глобального громадянського суспільства і формування системи міжнародного публічного управління, а й активізувало різноманітні маргінальні групи та об'єднання, які культивують розходження в трактовці внутрішніх та зовнішніх стратегій розвитку. Останнє створило ситуацію, коли держави опинилися у стані війни з певною категорією недержавних суб'єктів. Даний феномен означає зміни в еволюції державоцентричної системи міжнародних відносин, орієнтованих на принцип державного суверенітету; ліквідує монополію держави на війну і використання насильницьких методів боротьби. В громадському сприйнятті з'являються нові стереотипи, як: «США – проти «Аль – Каіди» чи "НАТО проти ІДІЛ", потребуючи переосмислення загроз безпеці і відповідно засобів боротьби з ними.

Існування нових моделей терористичних організацій, передусім, мережевої, впливає на ситуацію в державах, міждержавні стосунки, глобалізаційні та дезінтегративні процеси у Світі. Вони можуть як сприяти налагодженню міждержавної взаємодії для ефективного протистояння терористичним загрозам, так і стимулювати конфронтацію держав та віднесення окремих держав до категорії держав-терористів, або зменшувати роль інституту держави в умовах активізації недержавних суб'єктів – терористичних організацій.

Правда стосовно останньої тези слід відразу зауважити, що деякому знеціненню інституту держави сприяли не лише виключно негативні явища типу функціонування мережевої терористичної моделі, а і цілком нормальні тенденції впливу на економіку, політику і культуру різних політичних співтовариств поза межами держави. Транснаціональна світова економіка, міжнародні стандарти поведінки і інтервенціоністські практики світових держав зменшували роль державного суверенітету, не гарантуючи, разом з тим, виконання однієї з центральних функцій держави – забезпечення безпеки громадян.

Частина нових державних утворень Азії, Африки, Латинської Америки чи Балканського півострова виявилися не здатні контролювати свої межі, мали неефективні державні інститути, не могли

гарантувати дієздатність правової системи. Вкрай низький рівень життя в них, корумпованість правлячої еліти стали сприятливим ґрунтом для нелегальних терористичних організацій, що створювали свої постійні бази в Пакистані, Афганістані, Судані, Сомалі, Йемені, Сирії. Очільники та члени кримінальних мереж: терористичних, пов'язаних з організацією наркотрафіків, незаконними поставками зброї, торгівлею людьми, нелегальною міграцією тощо, стають, завдяки фінансовим можливостям від незаконних прибутків, фактичними хазяями на певних територіях, спонсоруючи поширення власних специфічних ідей і цінностей і маючи привілеї екстериторіальності та повної свободи маневру.

Наприклад, з середини 1990-х рр. «Аль-Каіда» субсидувала в Афганістані рух «Талібан», чиї загони бойовиків відіграли важливу роль в міжусобній війні. Забезпечуючи талібів усім необхідним – від грошей і живої сили до технічних засобів, "Аль-Каіда" ставала впливовою силою і загрозою для світової спільноти в її прагненні до розв'язання конфлікту та встановлення миру в регіоні. При цьому така мережева структура не несе ніяких зобов'язань ані перед населенням країн базування, ані навіть перед своїми рядовими членами, не обмежена у виборі цілей і засобів, має можливість отримувати приховану підтримку від своїх прибічників з будь-якої країни. Тим часом держави як суб'єкти світової політики обмежені широкими зобов'язаннями як внутрішнього (забезпечення безпеки власної території, громадян і так далі), так і міжнародно-правового плану. Це ускладнює боротьбу з терористичними мережами, виявлення та ліквідацію фінансових, політичних, юридичних й інших транснаціональних структур, які підтримують міжнародний кримінал в життєздатному стані, у тому числі усередині країн. Визначальним моментом тут виступає не відмінність потенціалів, а саме принцип організації.

Мережі є поліцентрічними структурами, що самоорганизуються, орієнтовані на вирішення конкретних завдань і є такими, що складаються з автономних (іноді тимчасових) груп. Для них характерні децентралізація влади і відповідальності, а також переважання горизонтальної спрямованості нежорстких зв'язків. Будучи відкритими структурами, мережі здатні до розширення, шляхом включення нових елементів, якщо ті вирішують аналогічні завдання і сповідують схожі цінності. Вони пристосовані до проникнення в органи влади і управління, завдяки корупційним практикам, мають стійкість і здат-

ність до регенерації. Мережі рухливі й тому більш життєздатні ніж жорстко централізовані організації звичайного типу, які існували і діяли раніше.

Так, тероризму другої половини XX ст. була притаманна наявність терористичного підпілля з різними «крилами», групами або фракціями. Одночасно існували і пов'язані з ним легальні політичні партії, покликані формулювати і оголошувати ідеї терористів. Прикладом таких організацій можна вважати структуровані терористичні організації, як «Ірландська республіканська армія» і баскські сепаратисти. А їх політичним уособленням стали відповідно партії «Шін Фейн» і «Єри Батасуна».

З екстремістами, організованими таким чином, можна було вести діалог, зав'язуючись з більш поміркованими елементами в їх керівництві. Такі контакти дозволяли частково запобігати абсолютно неконтрольованому насильству з боку бойових груп. Безумовно, в рядах терористів траплялися розколи, існувала загроза, що частина бойовиків вийде з-під контролю організації та буде вести власну гру. Проте, в цілому ситуація на певний час ставала більш контрольованою з існуванням окремих обмежень, які визнавали як норму і правило поведінки більшість представників та учасників організацій. Наприклад, баскські терористи взяли за правило здійснювати терористичні акти, дотримуючись наступних двох принципів: 1) терористичний акт здійснюється лише після публічного попередження про об'єкт теракту; 2) терористичний акт здійснюється проти державної адміністрації або поліцейських сил, а не проти звичайних громадян. Це сприяло адекватності захисту і зменшувало рівень масовості жертв загроз.

Стара модель тероризму припускала наявність ідеологічного центру і бойової організації при ньому та навколо нього. Фінансові можливості подібних організацій були обмеженими, а структури управління уразливими. Подібного роду організації потребували спонсорства (фінансового і політичного), головним чином – ззовні. Все це робило їх більш уразливими, полегшуючи боротьбу з ними і, разом з тим, створюючи можливості профілактичних заходів, завдяки яким вплив на помірковані елементи міг забезпечити поступову інтеграцію в площину формальних взаємин в суспільстві значної їх частини.

При новому сучасному мережевому типі організації неможливо виділити головну організуючу ланку. «Центр» в мережі існує лише в ідейному, ідейно-політичному та іноді (але не обов'язково) у фінансовому сенсах. Оперативно і організаційно в мережі не буває

центру, а значить фактично не буває «наскрізної» ієрархії. Мережа може бути керованою тільки з відома самих керованих. Кожен з вузлів самостійно і значною мірою безконтрольно коригує свої програмні установки і акції. І відсутність ієрархічного підпорядкування – не дефект, а невід'ємна властивість мережі, що надає їй додаткову гнучкість і стійкість. Учасники мережі – добровільна коаліція. Вихід когось з них з боротьби не здатний паралізувати діяльність мережі в цілому.

Трансформація терористичних співтовариств відбувається останніми роками саме шляхом освоєння мережевих форм організації. Ця тенденція проявляється навіть стосовно раніше цілком ієрархічних організацій і структур. Наприклад, при традиційній і централізованій організації як ФАТХ виникли горизонтально інтегровані, побудовані за мережевим принципом і здатні підключитися до міжнародної терористичної мережі групи «Бригад мучеників Аль-Акси».

Мережева модель організації дозволяє їй досягати більшої конспіративності і ефективності. Їй легше фінансувати себе, оскільки в умовах глобалізації практично неможливо прослідкувати рухи призначених терористам спонсорських грошей. Інколи відбувається зрощування окремих ланок транснаціонального криміналу і транснаціонального фінансового бізнесу.

У зв'язку з поширенням інформаційних технологій у терористичних організацій з'являється можливість швидко координувати свої акції. При цьому ідеологічний центр може не брати безпосередньої участі в підготовці операцій в конкретному місці, обмежуючись загальним керівництвом і постановкою завдань. Це створює враження фантомності організації в цілому. Не випадково ряд авторів висловлює сумніви навіть в самому факті існування «Аль-Каіди», вважаючи за краще посилатися на «міф» про неї, як на елемент інформаційно-психологічного тиску терористів на громадську думку.

Можна виділити три основні варіанти організації терористичних мереж.

Перший – сегментована, поліцентрична, ідеологічно інтегрована мережа (SPIN – segmented, polycentric, ideologically integrated network). Вона вважається найнебезпечнішою, бо це чітко внутрішньо згуртована і легко керована модель, здатна на оперативні дії. Згідно з оригінальним тлумаченням терміну "сегментованість" означає наявність багатьох груп, "поліцентричніть" передбачає наявність багатьох лідерів та центрів керування, нарешті "ідеологічна

інтегрованість" характеризує зв'язаність всієї мережі ідеологічними зав'язками (Gerlach, 1987, p. 105)

Другий – багатоцільові терористичні групи (Multiple-issue-terrorism), які характеризуються "намаганнями всеосяжної трансформації суспільства виділяючи цілий ряд проблем" (Posluszna, 2015, p. 12) та включають такі види як: лівий та правий тероризм, релігійний та національно-релігійний тероризм, екологічний тероризм. Вони мають багато цілей та нестійкі мотиви. Подібні терористичні мережі здатні абсорбувати різнорідний людський потенціал від злочинців до представників тіньового бізнесу. Іноді на базі переплетення декількох мереж такого типу (власне терористичних, наркоторговельних, контрабандних тощо) можуть виникати цілі мережеві конгломерати, з непередбачуваними можливостями, які вкрай важко оцінити і, відповідно, на дії яких важко адекватно і своєчасно реагувати.

Третій – вузько спеціалізовані терористичні групи (Single-issue-terrorism), що характеризуються спрямуванням на "одну єдину визначену проблему" – расизм, екологічні проблеми конкретних місцевостей, заборона абортів, права тварин, тощо (Posluszna, 2015, p. 12). За будь якої їх кількості, вони об'єднані вимогами одного роду (так зване «тунельне бачення» проблем). До цієї групи відносять правих і лівих радикалів, найбільш агресивних захисників прав тварин, супротивників абортів, борців за заборону генної інженерії тощо. Внаслідок вузькості соціальної бази вони не розглядаються як загроза сучасному світопорядку, але існує небезпека їх подальшого злиття з іншими типами мереж, або власного виокремлення у більш могутню політичну силу, внаслідок змін суспільної пріоритетності проблеми, якою вони опікуються. І тоді будь-яке вузьке питання може стати приводом для масових заворушень та ще й з застосуванням насильства. Так, наприклад, екологічні гасла можуть використовуватись для руйнації інфраструктури чи потенційно небезпечних об'єктів, а носії сучасних технологічних знань звинувачуватись у небезпечному втручанні в природне середовище людського буття тощо.

Говорити про глобальну терористичну мережу в строгому сенсі можна стосовно «Аль-Каіди» та ІДІЛ. Ці мережі – не монолітна організація, а конгломерат рухів і організацій, що дотримуються загального стратегічного бачення ситуації і методів боротьби. Щоправда, навколо самого бен Ладена існувало «тверде ядро» його послідовників. Але в основному подібні організації багатонаціональні і не однорідні в політичному плані. Складно визначити, хто займає

в них пост керівника. Це посилює їх невразливість. Ідеологія оновлення ісламу перетворена ними в агресивну глобальну політичну ідеологію, що легко засвоюється і поширює діяльність цих організацій зі Сходу на Європу. Вони мають чимало прибічників в різних європейських країнах, при чому не лише серед мігрантських кіл, а і серед окремих представників корінного населення. Таке розширення ореолу впливу являє додаткову загрозу безпеці і на національному, і на міжнародному рівнях. Цим обумовлюється нагальна потреба деталізованого вивчення різноманітних аспектів даної проблематики.

На сучасному етапі в наукових розробках виділяються ряд основних мегастратегій терору.

По-перше, він виступає як метод примусу сильних слабкими. Цей метод дозволяє слабкішим суб'єктам, не обмежених правилами, впливати на дії сильнішого супротивника, який змушений дотримуватись певних норм заради безпеки людей. Подібній стратегії відповідає визначення тероризму, як системи використання насильства для досягнення політичних цілей за допомогою примусу до здійснення дій на користь терористів, щоб уникнути реалізації останніми загроз по відношенню до певних осіб і груп, до об'єктів життєзабезпечення суспільства, джерел підвищеної небезпеки для людей і навколишнього середовища.

По-друге, терор стає способом ведення війни окремими державами. Йдеться про раціональний і усвідомлений вибір тактики терору з боку слабкішого державного або квазідержавного утворення (а тепер ще й екстериторіальної мережі) в боротьбі з сильнішим супротивником. Як приклад американськими і ізраїльськими дослідниками розглядається Палестинська автономія. В період другої інтифади керівництвом ряду палестинських терористичних організацій (передусім ХАМАС) була зроблена ставка на проведення численних терористичних атак території Ізраїлю, у тому числі з використанням «шахідів». Терор розглядався не просто як засіб тиску на сильнішого опонента, а як спосіб ведення бойових дій на території супротивника. Тероризм виступив дієвим і прийнятним (з точки зору співвідношення критеріїв вартість/ефективність) засобом ведення бойових дій, завдаючи максимальної шкоди супротивникові слабшою у військово-технічному відношенні стороною за мінімальних власних витрат. Подібна тактика використовується і сьогодні, прикладом чого може бути масовий ракетний обстріл території Ізраїлю у 2019 році з боку палестинських екстремістів.

Терор може використовуватись і як засіб революційного перетворення. До останнього часу ця стратегія перебувала на озброєнні тих організацій, що вже сходять зі світової арени, але які ставили перед собою соціально-політичні цілі. Але вона виявилася затребувана такими псевдорелігійними організаціями, як «Аум сінрікє» в Японії. Мета таких терористських груп – створення нового світу шляхом повного руйнування старого.

В реальності спостерігається взаємне переплетення всіх цих різних стратегій. При цьому сучасність надає терористам широкі можливості у виборі зброї. Окрім звичної вогнепальної і холодної зброї в їх розпорядженні можуть виявитися зброя масового знищення або новітні інформаційні технології, здатні продукувати кібертероризм. Все це збільшує загрози безпеці.

Найчастіше використовуються традиційні форми терору: захоплення заручників, захоплення засобів пересування, підрив будівель, транспортних засобів, об'єктів інфраструктури з використанням звичайних видів зброї. Однак навіть в таких випадках це достатньо криваві за наслідками дії. Наприклад, 8 терористичних актів, здійснених ісламськими екстремістами 21 квітня 2019 року в Шрі –Ланці під час святкування католицького Великодня в культових спорудах і готелях, забрали життя майже 250 людей, а кількість постраждалих перевищила 500 осіб (Sri Lanka attacks, 2019). В травні 2019 року джихадистами були здійснені 4 терористичні атаки на християнські церкви Буркіна-Фасо з людськими жертвами, а починаючи з 2015 жертвами таких терактів стало більше 400 осіб (The fourth church attack in Burkina Faso within a month, 2019). І подібні трагедії відбуваються в різних країнах Світу.

Та існують і нові більш широкі і загрозливі можливості. Так, тероризм із застосуванням зброї масового ураження не потребує нових організаційних форм, але вимагає специфічного психологічного профілю самих терористів і наявності у них цілей, що не припускають вибірковості при проведенні акцій. При цьому загибель людей може виступати не метою, а побічним наслідком дій терористів (наприклад, акції секти «Аум сінрікє» були покликані прискорити наближення «кінця світу»). Проведення подібних терактів досить складно попередити технічно, а їх ефективність важко прогнозувати. З десятка терактів із застосуванням хімічних засобів (зарину), зроблених цією сектою, на щастя лише одна виявилася надзвичайно важкою за наслідками (12 загиблих і більше 1000 потерпілих у метро в Токіо) (Martin, 2018).

Кібертероризм виглядає найтехнологічнішим і не пов'язаним безпосередньо із загибеллю людей. Проте втручання в роботу електронних систем управління за допомогою хакерства і створення комп'ютерних вірусів може обумовити надзвичайно небезпечні ситуації і привести до непередбачуваних наслідків. Такі дії здатні руйнувати фінансові системи, системи військового управління, управління екологічними об'єктами тощо. Відсутність потреби організації та складного устаткування робить такий вид тероризму поширеним і небезпечним, нав'язуючи міжнародному співтовариству власні правила гри. Тому надзвичайно важливо, щоб держави світу об'єднали свої ресурси для боротьби з транснаціональною небезпекою терористичних мереж будь-якого типу. Подібні загрози усвідомлюють всі країни, про що свідчать кроки, зроблені США, державами ЄС, які започаткували спеціальні центри боротьби з кіберзлочинністю та розробляють сучасні програми протидії такому формату тероризму. Україна також посилила контрдіяльність аналогічної спрямованості після кібератак на системи державного управління з використанням вірусних програм у 2019 році. Створюються спеціальні підрозділи, здатні протистояти сучасним викликам. Іноді навіть примітивний "телефонний тероризм", який значно поширився в Україні останнім часом, наносить суттєву фінансову, психологічну та організаційну шкоду суспільству.

Тому аналіз різних форм і методів терористичної діяльності, попри існуючу специфіку прояву, дозволяє зробити **висновки**, що позитивний результат може бути досягнутий лише на основі застосування комплексного механізму профілактики і боротьби з явищами тероризму. Такий механізм передбачає використання засобів просвітницької діяльності, гуманітарної допомоги людям, особливо в регіонах, що потерпають від конфліктів та соціальних криз. Також важливим елементом виступає незворотність відповідальності за терористичні злочини. Все це разом узяте потребує і правової регламентації, і спільних практичних дій.

Таким чином, сьогодні явище тероризму існує як велика загроза національній і міжнародній безпеці, що потребує зосередження ресурсів для його подолання і формування механізму гарантій безпеки. Необхідно створити дієву систему профілактики та боротьби з тероризмом, яка включає як можливості окремих держав, так і міжнародної спільноти в цілому. При цьому, враховуючи новий формат явища тероризму, слід постійно вдосконалювати способи боротьби з ним,

віднаходити найсучасніші методики, адекватні змісту і обсягу можливих наслідків таких загроз. Новітні виклики потребують і іноваційних відповідей, щоб держави і народи не ставали заручниками міжнародного тероризму. Терористичні мережі, ядерна загроза, кіберзлочинність тощо не повинні стояти на заваді прогресивного розвитку людства. І розходження в їх оцінках не можуть заважати створенню моделі спільної адекватної відповіді, яка має бути ефективною та виступати запорукою безпеки для людини, держави, спільноти.

Література:

Аллисон Г. (2007). *Ядерный терроризм: самая страшная, но предотвратимая катастрофа*. М.: ЛКИ.

Бояр-Созонович Т.С. (1991). *Международный терроризм: политико-правовые аспекты*. Киев. Одесса: Лыбидь.

Буткевич С. А. (2009). Щодо фінансування та протидії фінансуванню терроризму. *Право і безпека*, 1, 55–60.

Войтович Р. (2010). Глобальний терроризм як виклик суспільному розвитку. *Вісник НАДУ*, 4, 5–17.

Гассер Х.-П. (1994). *Запрет на акты террора в международном гуманитарном праве*. Изд-во Международного Комитета Красного Креста.

Калдор М. (2015). *Новые и старые войны: организованное насилие в глобальную эпоху*. М.: Изд-во Института Гайдара.

Кормич Л. І., Польовий М. А. (2017). *Світовий політичний процес: глобальний і національний вимір*. Одеса: Фенікс.

Політологічний енциклопедичний словник (2004). За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка. К.: Генеза.

Bell J. B. (1978). *A time of terror: how democratic societies respond to revolutionary violence*. New York. Basic Books.

Gerlach L. (1987). Protest Movements and the Construction of Risk. In B.B. Johnson and V.T. Covello, eds. *The Social and Cultural Construction of Risk*. Boston: D. Reidel Publishing Co, 103– 145.

Laqueur W. (1977). Interpretations of Terrorism – Fact, Fiction and Political Science. *Journal of Contemporary History*, Vol. 12, No. 1, 1–42.

Martin A. (2018). 1995 Aum sarin attack on Tokyo subway still haunts, leaving questions unanswered. *The Japan Times*. March 19. <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/03/19/national/

crime-legal/1995-aum-sarin-attack-tokyo-subway-still-haunts-leaving-questions-unanswered/>.

Politi A. (1997). *European Security: The New Transnational Risks*. Alencon. Institute for Security Studies of Western European Union.

Posluszna E. (2015). *Environmental and Animal Rights Extremism, Terrorism, and National Security*. Oxford: Butterworth-Heinemann.

Sri Lanka attacks: What we know about the Easter bombings (2019). *BBC News*. 28 April. <https://www.bbc.com/news/world-asia-48010697>.

The fourth church attack in Burkina Faso within a month (2019) *La Croix International*. May 27. <https://international.la-croix.com/news/the-fourth-church-attack-in-burkina-faso-within-a-month/10187#>.

References:

Allison G. (2007). *Yadernyiy terrorizm: samaya strashnaya, no predotvratimaya katastrofa* [Nuclear terrorism: the most terrible, but preventable catastrophe]. M.: LKI. [in Russian].

Bell J. B. (1978). *A time of terror: how democratic societies respond to revolutionary violence.* New York. Basic Books.

Boyar-Sozonovich T. S. (1991). *Mezhdunarodnyiy terrorizm: politiko-pravovyie aspektyi* [International Terrorism: political and legal aspects]. Kiev-Odessa: Lyibid. [in Ukrainian].

Butkevych S. A. (2009). Shchodo finansuvannia ta protydii finansuvanniu terroryzmu [Concerning financing and counteraction to terrorist financing]. *Pravo i bezpeka* [Law and Security], No. 1, 55–60. [in Ukrainian].

Gasser H.-P. (1994). *Zapret na aktyi terrora v mezhdunarodnom gumanitarnom prave* [Prohibition of acts of terror in international humanitarian law]. Izd-vo Mezhdunarodnogo Komiteta Krasnogo Kresta. [in Russian].

Gerlach L. (1987). Protest Movements and the Construction of Risk. In B.B. Johnson and V.T. Covello, eds. *The Social and Cultural Construction of Risk.* Boston: D. Reidel Publishing Co, 103–145.

Kaldor M. (2015). *Novyie i staryie voynyi: organizovannoe nasilie v globalnuyu epohu* [New and Old Wars: Organized Violence in the Global Era]. M.: Izd-vo Instituta Gaydara. [in Russian].

Kormych L. I., Polovyi M. A. (2017). *Svitovyi politychnyi protses: hlobalnyi i natsionalnyi vymir* [World Political Process: Global and National Dimension]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].

Laqueur W. (1977). Interpretations of Terrorism – Fact, Fiction and Political Science. *Journal of Contemporary History,* Vol. 12, No. 1, 1–42.

Martin A. (2018). 1995 Aum sarin attack on Tokyo subway still haunts, leaving questions unanswered. *The Japan Times.* March 19. <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/03/19/national/crime-legal/1995-aum-sarin-attack-tokyo-subway-still-haunts-leaving-questions-unanswered/>.

Politi A. (1997). *European Security: The New Transnational Risks.* Alencon. Institute for Security Studies of Western European Union.

Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Politology Encyclopedic Dictionary] (2004). Yu. Shemshuchenko, V. Babkin, V. Horbatenko eds. K.: Heneza. [in Ukrainian].

Posluszna E. (2015). *Environmental and Animal Rights Extremism, Terrorism, and National Security.* Oxford: Butterworth-Heinemann.

Sri Lanka attacks: What we know about the Easter bombings (2019). *BBC News.* 28 April. <https://www.bbc.com/news/world-asia-48010697>.

The fourth church attack in Burkina Faso within a month (2019). *La Croix International.* May 27. <https://international.la-croix.com/news/the-fourth-church-attack-in-burkina-faso-within-a-month/10187#>.

Voitovych R. (2010). Hlobalnyi terroryzm yak vyklyk suspilnomu rozvytku [Global Terrorism as a Challenge to Social Development]. *Visnyk NADU* [Herald of NADU], 4, 5–17. [in Ukrainian].

Анотація

Кормич Л. І., Кормич А. І. Новий формат загроз міжнародного тероризму: час мереж та технологій. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу змісту та особливостей прояву сучасних форм міжнародного тероризму як загрози системі міжнародної безпеки. Дана характеристика рівня наукових розробок стосовно причин та наслідків прояву тероризму на сучасному етапі. Визначаються основні способи попередження та подолання терористичних викликів в умовах глобалізації. Обґрунтовуються шляхи міжнародної співпраці в боротьбі з цим загрозливим явищем світової політики. Розглядається складність протидії транснаціональним мережевим терористичним організаціям. Оцінюється адекватність реагування світової спільноти на терористичні дії із запровадженням інноваційних технологій.

Ключові слова: *міжнародний тероризм, міжнародна безпека, транснаціональні мережеві терористичні організації.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.4
УДК 378+655.411

Дубовик В. Б.

ПОЛІТИЧНІ І МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ОБСЄ

POLITICAL AND INTERNATIONAL LEGAL STAGES OF THE OSCE HISTORY

***Viktor Dubovyk** – PhD in Law.

Abstract

The article is devoted to the study of the history of the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) in historical, political, diplomatic, and international legal aspects. The history of the OSCE's emergence in the combination of these aspects becomes harmonious and understandable. It is impossible to examine the international legal aspects in isolation from the diplomatic ones since OSCE by its nature continues to exist as a unification of states with an indefinitely clear international legal status. The OSCE at the present stage comes from a Pan-European diplomatic conference – the CSCE, which has become a permanent feature over time. Gradually, it changed its name and expanded its existing response and management mechanisms, but failed to achieve international intergovernmental status.

The reasons for this are explored in our article. In turn, the following stages can be distinguished in the history of the CSCE / OSCE formation: 1. The formation of the OSCE from the preparatory conference to the Helsinki Final Act. 2. The existence of the CSCE as a permanent international conference. 3. Change of name to OSCE and gradual development of the institutional structure. 4. Attempts to endow the OSCE with international legal personality.

Keywords: *Organization for Security and Co-operation in Europe, Law of International Organizations, International Conferences, International Treaty, USA.*

Дослідження проблематика історії створення Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) має важливе значення для аналізу подальшого розвитку цього міжнародного утворення, вказуючи на допущені помилки, і визначаючи подальші перспективи.

Особливо важлива ця проблематика для України, на території якої неодноразово створювалися місії ОБСЄ. Статус цих місій відзначав поступову еволюцію ОБСЄ.

Сама історія ОБСЄ і загалом міжнародно-правові питання існування цього утворення неодноразово ставали предметом наукового дослідження. Так, теоретичну основу нашого дослідження склали роботи У.А. Мансурова, С.С. Новікова, А.О. Віноградової, М.В. Жданкіна, Л.С. Айманбетової, І.Ю. Пишперової, Ю.А. Ясносокирського, В.А. Местнікова, С.П. Кубієвича, Г.Н. Макарової, М.П. Рея, Х. Нюньліст, Ф. Росіна, та інших.

Вперше пропозиція проведення загальноєвропейської конференції з безпеки по завершенні Другої світової війни надійшла від міністра закордонних справ Радянського Союзу В.М. Молотова в 1954 р. Зі скликанням загальноєвропейської конференції з безпеки СРСР хотів укласти сурогатний мирний договір, який формально завершив би Другу світову війну. При цьому Захід визнав би післявоєнні кордони Європи, включаючи розділену Німеччину, тим самим також прийнявши радянське переважання в Центральній та Східній Європі (Rey, 2008, p. 65-81). Тоді ця ініціатива була відкинута Заходом. Знов вона почала набирати обертів лише в 1969 р., коли Фінляндія запропонувала провести підготовчі переговори, які ведуть до такої конференції. Сприяли процесу проведення конференції також укладання двосторонніх угод з визнанням повоєнних кордонів укладених в центральній Європі на початку 1970-х років.

Підготовчі переговори з проведення Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ) розпочалися в передмісті Гельсінкі в 1972 р. (там керівники міністерств закордонних справ схвалили «Завершальні рекомендації консультацій в Гельсінкі» з позиціями своїх країн) і завершилися в Женеві у 1975 р. (тут делеговані державами експерти узгоджували спільні рішення за всіма пунктами порядку денного конференції). В їхній основі було закладено вже дещо інші підходи ніж це було в 1954 р. Країни Заходу поставили вимогу поєднати поняття безпеки з такими принципами, як самовизначення та особисті права людини. В підсумку радянський блок погодився на критичні для себе поступки в сфері захисту прав людини, а країни Заходу визнали територіальний статус-кво в Європі. В той же час обидві сторони намагалися ошукати одна одну – СРСР не збирався на практиці поважати права людини, а країни Заходу відзначали, що беруть на себе лише політичні зобов'язання і не збираються на практиці виконувати безпековий

компонент домовленості. Загальний скепсис висловив швейцарський дипломат Е. Талманн: «Як тільки чорнила підсохнуть на підписах у Гельсінкі, вся угода піде у забуття» (Nünlist, 2008, p. 213).

Незважаючи на таку критику і скепсис 30 липня – 1 серпня 1975 р. в Гельсінкі пройшла сама конференція на вищому рівні – Нарада з безпеки і співробітництва в Європі. На ній були представлені 31 держава Європи, окрім Албанії та США і Канада. Передбачалося, що держави будуть представляти голови держав чи урядів, але на практиці відбулося дещо по іншому. Наприклад, СРСР представляв керівник правлячої партії – Л. Брежнєв – керівник держави де факто, а не формальний голова держави.

На початкових етапах Гельсінського процесу (1972-1975 рр.) увага зосереджувалася на знаменитих «трьох кошиках», або трьох вимірах безпеки: I) військово-політичний, II) економічний і екологічний та III) людський. Проте, саме багато в чому забутий «четвертий кошик», перетворив початкову Гельсінську конференцію в квазіпостійний Гельсінкський процес. IV кошик стосувався питання про будь-які «зустрічі з подальшої роботи» НБСЄ. Від початку ініціатором надання постійно діючих функцій конференції, включаючи створення секретаріату був СРСР і ці ідеї спочатку зустрічали опор західних країн. Проте, спочатку, в 1974 р. нейтральні країни, такі як Фінляндія та Швейцарія, а потім і інші, почали підтримувати ідею подальших конференцій. Незважаючи на те, що вони все ще дуже вагалися, щоб не створити інструмент, за допомогою якого СРСР міг би нав'язати свою волю Західній Європі, нейтральні держави зрозуміли, що продовження засідань НБСЄ буде також важливим форумом для впливу на дебати з прав людини у Східному блоці. Більше того, вважалося, що такий форум також може бути використаний для того, щоб допомогти східноєвропейським сателітам Москви отримати більшу автономію від Радянського Союзу. Інноваційні особливості, включаючи активізацію людських контактів, покращення розповсюдження інформації та створення військових кодексів поведінки, можуть бути реалізовані та вдосконалені лише тоді, коли НБСЄ продовжить своє функціонування після 1975 р. (Rosin, 2014, p 119).

Вони вважали, що Гельсінський Заключний Акт матиме вигоду від подальшого процесу, який підкреслює майбутній напрямок нового, всеосяжного підходу до безпеки. Через те, що західні країни залишалися скептичними, нейтральні держави лише лобіювали регулярні наступні конференції без необхідності створення постійно діючої

організації або навіть постійного секретаріату. Зрештою, впливова датська пропозиція спонукала делегації у НБСЄ домовитися про дворічну паузу після Гельсінкі, та зібратися в Белграді в 1977 р., щоб гарантувати продовження Гельсінського процесу (Rosin, 2014, p. 121).

В підсумку, після Гельсінської наради пройшло ще кілька нерегулярних зустрічей міністрів країн-учасниць: у Белграді (1977-1978 рр.), Мадриді (1980-1983 рр.), Стокгольмі (1984-1986 рр.) та Відні (1986-1989 рр.).

За результатом, побоювання, що СРСР перетворить зустрічі міністрів на пропагандистський форуми з підтвердження територіального статус-кво в Європі виявилися необґрунтованим. На практиці, саме кошик III (зобов'язання з прав людини) пов'язаний з кошиком IV (подальші зустрічі) став ключовий лейтмотивом зустрічей міністрів (Nünlist, 2008, p. 215) і фактично «трибуналом» для радянського блоку в сфері захисту прав людини, дисиденти з усієї Східної Європи вимагали, щоб їхні уряди виконували гельсінські принципи (Nünlist, Hakkarainen, 2019, p. 33).

Треба зазначити, що якщо Гельсінський заключний акт мав на меті закріпити статус-кво, то наступні документи, навпаки вітали зміни. Так, у Паризькій хартії для нової Європи (1990 р.) вказувалося, що держави-учасниці НБСЄ тепер готові відкрити нову главу в історії Європи: «Європа звільняється від спадщини минулого» (CSCE, Charter of Paris for a new Europe 19–21 November 1990).

Якщо свідомим вибором держав-учасниць НБСЄ на початку, у 1975 р. було не створювати постійних інституцій, то поступово Гельсінкський процес сприяв створенню так званої «безперервної ідентичності НБСЄ», яка фіксувалася у триваючих конференціях міністрів, експертних семінарах та підготовчій роботі між зустрічами, ставши своєрідним «мандрівним цирком» (Lehne, 1991, p. 10).

Як зазначає Л. Табасі основні документи, прийняті НБСЄ – ОБСЄ протягом сорокарічного періоду, відображають послідовний намір держав-учасниць, що Організація матиме політичну конституцію в міжнародних відносинах, а не юридичну конституцію відповідно до міжнародного права (Tabassi, 2019, p. 48).

Під час цих зустрічей Гельсінкський процес практично доповнювався додатковими інституціями. На Стокгольмській та Віденський (1984-1989 рр.) зустрічах було додатково створено інспекції з контролю над озброєннями та режим моніторингу прав людини, які розширили початкові цілі НБСЄ з лише декларування шляхетних

завдань, до створення механізмів і конкретних заходів, чим також стимулювалася безперервна робота між наступними зустрічами.

В часи закінчення Холодної війни, в кінці 1980-х р., саме НБСЄ відігравала ключову роль у дискусіях щодо спільного бачення нової архітектури безпеки в Європі. У ці часи панував оптимізм і більшість політичних лідерів у Європі були готові спільно закрити главу «Холодна війна» і розпочати «Нову еру співпраці». У Паризькій хартії 1990 р. держави-учасниці НБСЄ оголосили, що «епоха конфронтації та поділу Європи закінчилася» (CSCE, Charter of Paris for a new Europe 19–21 November 1990). Саме тоді НБСЄ розпочала свої перші місії зі спостереження на теренах колишнього СРСР і Югославії з метою обмеження збройних конфліктів що там відбувалися, або теоретично могли розпочатися.

Проте, цей оптимізм виявився передчасним. Розмови про припинення ворожнечі і створення неподільної системи європейської безпеки та нове місце в цій системі, що відводилося Росії не відповідало тому баченню, яке мала колишня наддержава, щодо свого місця у новому світі на середину 1990-х. Попередні обіцянки країн Заходу надати загальноєвропейському НБСЄ провідну роль у новій системі безпеки не були реалізовані. Зокрема, США не хотіли надавати НБСЄ необхідні повноваження та інструменти, необхідні для виконання такої ролі, віддаючи перевагу тому, щоб зосередити нову систему безпеки навколо НАТО. Таким чином, важливий компонент інституційного статус-кво холодної війни було збережено (Nünlist, 2017a, p. 18). Одночасно Росія намагалася забезпечити юридичну складову НБСЄ, як регіональної організації безпеки шляхом прийняття юридично обов'язкового статуту та заснування Виконавчої ради, з повноваженнями аналогічними Раді Безпеки ООН. Російські пропозиції були зрештою відхилені Заходом, коли НБСЄ була перетворена в ОБСЄ на Будапештському саміті в 1994 р. (Kropatcheva, 2015, p. 11).

В той же час, саме в рамках НБСЄ на основі Паризької хартії почали створювати нові структури та інституції, що посилювали і інституціоналізовували Нараду: постійний секретаріат, Центр запобігання конфліктів та Управління з вільних виборів. Були і інші пропозиції, так у травні 1994 р. Німеччина і Нідерланди висунули ідею «спочатку НБСЄ»: пропозиція, що НБСЄ діятиме як Інститут першої допомоги у вирішенні регіональних конфліктів (Zellner, 2005, p. 392). У 1993 р. Рада міністрів НБСЕ зустрілася в Римі і вирішила, що доцільно надати правовий статус, привілеї та імунітети інститутам НБСЄ, хоча і

лише національними законодавчими засобами, а не багатостороннім договором (CSCE, 'Provisions Concerning the Legal Capacity of the CSCE Institutions and Privileges and Immunities. Legal Capacity of the CSCE Institutions ("Rome Council Decision")', CSCE/4-C/Dec.2, 1 December 1993, Decision 2, Annex 1).

У 1994 р. відбувся етапний саміт НБСЄ в Будапешті на якому з одного боку було ухвалено політичне рішення про перейменування НБСЄ на організацію – ОБСЄ, причому це було лише політичне перейменування без виконання юридичних процедур – ухвалення статуту. У рішенні саміту № 1 «Посилення НБСЄ» ясно можна побачити, що ця зміна назви не має на меті співвідноситися з більш сильною інституціоналізацією. Натомість у документі сказано: «Зміна назви з НБСЄ на ОБСЄ не змінює ні характеру наших зобов'язань у НБСЄ, ані статусу НБСЄ та його інституцій» (CSCE, Decision No. 1, 'Strengthening the CSCE', Budapest Document 21 December 1994). З іншого боку, на цьому ж саміті було відзначено, що НАТО (без Росії) буде формувати фундамент європейської безпеки, а не ОБСЄ, в якому Росія мала рівну участь. ОБСЄ створила різні інституції та механізми, але, на думку Росії, європейська безпека була побудована на основі НАТО і ЄС – а саме Брюссель, а не Відень, став центром нової архітектури європейської безпеки.

Поступово почала зменшуватися конструктивна співпраця Росії з ОБСЄ та перетворюватися на розчарування, роз'єднання і відсутності співучасті. Два рази розширення НАТО в 1999 і 2004 рр. остаточно сприяли відчуттю Росією її ізоляції та маргіналізації в питаннях європейської безпеки. Замість того, щоб виступати за нову загальноєвропейську систему безпеки в рамках ОБСЄ, після 1995 р. Росія почала виступала за «Хартію європейської безпеки», яка ґрунтується на трьох інституційних стовпах: ОБСЄ, НАТО та ООН. Такий документ про безпеку був прийнятий на Стамбульському саміті ОБСЄ 1999 р., але Стамбульська хартія не досягла рівня впливу двох інших знакових документів – Гельсінського заключного акту (1975 р.) та Паризької декларації (1990 р.). Більше того, теоретичні та абстрактні дискусії ОБСЄ щодо майбутнього Організації в цей час були явно затьмарені подіями в Косові, і Росія втратила довіру до ОБСЄ після невдалої поліцейської операції в Косові 1998– 1999 рр. (Zellner, 2005, 393).

Тим не менш, Стамбульська хартія ОБСЄ 1999 р. зміцнила оперативні можливості ОБСЄ шляхом досягнення згоди щодо розвитку ролі Організації в підтриманні миру і створення груп швидкого

реагування для польових операцій. Хартія також пропонувала більш тісні зв'язки та співпрацю між ОБСЄ та іншими міжнародними інституціями, включаючи НАТО та ЄС. Проте, всупереч російським побажанням, це не передбачало інституційного перегляду. Більшість держав-учасниць ОБСЄ досі вважають, що Організація не повинна відходити від традиційного прагматизму та гнучкості, і тому традиційне правило консенсусу залишається основою для прийняття рішень у ОБСЄ (Ghebali, 2000, p. 23).

Наразі остання спроба реформування ОБСЄ розпочалися в Берліні з пропозиції Росії у червні 2008 р. Було запропоновано скликати загальноєвропейський саміт для обговорення нового юридично обов'язкового Договору про європейську безпеку, який би встановлював контроль над озброєннями, відмову от примусу і неподільний характер безпеки (Medvedev; Zagorski, p. 44). Ця пропозиція мала на меті радикально змінити ОБСЄ і зменшити вплив США в Європі, надавши ОБСЄ юридичну компетенцію або навіть вето на рішення НАТО і ЄС. Це було повернення до первісної радянської ідеї європейського пакту про безпеку 1954 р. та до російської пропозицій реформи НБСЄ середини 1990-х років. Проте, серпнева 2008 р. війна в Грузії різко змінила обставини цієї дискусії. Активна участь Росії в так званому Корфуському процесі в 2009 р. була великим успіхом для ОБСЄ (Lynch, p. 12). Процес реформ вдалося відновити на саміт ОБСЄ в Астані у 2010 р. – першому саміт ОБСЄ за одинадцять років. У Декларації саміту в Астані підтверджено принципи НБСЄ-ОБСЄ, та те, що існуючі права людини не підлягають обговоренню. Проте саміт не спромігся ухвалити робочий план, в якому було б окреслено конкретні подальші кроки для досягнення «вільної, демократичної, спільної та неподільної спільноти безпеки від Ванкувера до Владивостока»; США, Грузія і Молдова наклали вето на ініціативу після того, як держави-учасниці не змогли досягти консенсусу щодо заморожених конфліктів (Zellner, 2011, p. 26).

Громіздкий процес реформування ОБСЄ продовжився і був перейменований у «Гельсінкі 40» наприкінці 2012 р. У 2013 р. почали формуватися очікування, що новий саміт ОБСЄ може бути скликаний до середини 2015 р., щоб відзначити укладання Гельсінського Заключного акта у 1975 р. Проте, спроба використати 40 річницю «Гельсінкі 1975» як привід стимулювати інституційні реформи ОБСЄ в підсумку була знищена подіями у Крим в лютому-березні 2014 р. і наступною кризою в Україні. Процес «Хельсінкі 40» тривав у 2014-2015 рр.,

і кілька робочих груп обговорили ідеї щодо зміцнення ОБСЄ. В той же час поновлене протистояння між Росією і Заходом не дозволило досягти достатнього прогресу для проведення саміту ОБСЄ у 2015 р. У липні 2015 р. в Гельсінкі відбулися лише короткотривалі ювілейні заходи, без представництва на високому рівні (Nünlist, 2014, p. 198-208).

Криза в Україні також послужила стимулом для більш серйозних дебатів щодо майбутньої ролі ОБСЄ. Труднощі, з якими зіткнулися спостерігачі ОБСЄ в Україні у березні та квітні 2014 р., коли вони працювали без привілеїв або імунітетів за відсутності укладеного Меморандуму про взаєморозуміння, ще більше підкреслили проблеми, що виникають у поточній структурі Організації. Очевидна необхідність надання міжнародної правосуб'єктності ОБСЄ стимулювала подальші заклики до реформ. Співробітники ОБСЄ були розгорнуті в Україні за цілих десять тижнів до того, як відбулися юридичні заходи для успішної реалізації мандату та захисту спостерігачів (Neukirch, 2015, p. 183-197).

Відкрита і неформальна робоча група з питань зміцнення правової бази ОБСЄ протягом багатьох років намагалася вирішити ці проблеми. Незважаючи на досягнення консенсусу на рівні експертів у 2007 р., проект Конвенції про міжнародну правосуб'єктність, правоздатність і привілеї та імунітети ОБСЄ (OSCE, Draft Convention on the International Legal Personality, Legal Capacity, and Privileges and Immunities of the OSCE, CIO.GAL/48/07/Rev.6, 23 October 2007) не був прийнятий. Деякі держави-учасниці ОБСЄ пов'язують запропоновану конвенцію з юридично обов'язковим Статутом ОБСЄ. Оскільки ідея такого статуту надихає до широких дебатів між членами, більш широкий проект конвенції, з якою вона пов'язана, залишається неприйнятим. Досі правовий фундамент діяльності ОБСЄ у державах-учасницях базується на римському «Рішення про правоздатність і привілеї та імунітети НБСЄ» 1993 р. (CSCE, 'Provisions Concerning the Legal Capacity of the CSCE Institutions and Privileges and Immunities. Legal Capacity of the CSCE Institutions ("Rome Council Decision")', CSCE/4-C/Dec.2, 1 December 1993, Decision 2, Annex 1). Проте, це рішення виконує лише чверть держав-учасниць. Крім того, в регіоні ОБСЄ відсутня єдність у застосуванні правового статусу ОБСЄ у внутрішньому законодавстві, наскільки це стало зрозуміло з опитування держав у 2014 р. (OSCE, Report to the Ministerial Council on Strengthening the Legal Framework of the OSCE in 2014, MC.GAL/5/14/Corr.1, 3 December 2014).

Криза в Україні у 2014 р. повернула ОБСЄ на ключове місце, як суттєвого учасника сучасної системи колективної безпеки – на довго забуте об'єднання ще раз підтвердило свою корисність і оперативність, фактично єдине вживши дієві кроки з стримування і контролю в рамках найбільшої кризи безпеки в Європі протягом XXI ст. Наприкінці 2014 р. швейцарське головування започаткувало нову «Панель видатних осіб» (Panel of Eminent Persons) і поставила перед експертами завдання вивчити уроки, отримані від участі ОБСЄ в врегулюванні кризи на Україні, як для Організації, так і для європейського порядку і безпеки. Фінальний звіт Панелі був опублікований у листопаді 2015 р. і запропонував запровадити потужний політичний і дипломатичний процес для подолання кризи між Росією і Заходом, зосередившись перш за все на заходах щодо зниження ризику військових інцидентів. Панель запозичала ряд ідей від «Гельсінкі +40» і рекомендувала використовувати майбутню зустріч на вищому рівні ОБСЄ як привід для просування зусиль з реформування (Panel of Eminent Persons, Back to Diplomacy. Vienna: OSCE 2015).

Ще один звіт Панелі було опубліковано у 2016 р. з альтернативними ідеями щодо того, як відновити діалог з питань європейської безпеки (Panel of Eminent Persons, Renewing Dialogue). Вона також засвідчила відсутність зв'язку між Росією і Заходом, стверджуючи, що це може призвести до небезпечних помилок і прорахунків під час кризової ситуації. Як засіб для визначення розбіжностей і сфер зближення між двома сторонами, у звіті інноваційно запропоновано оновлення стратегії ОБСЄ ухваленої в грудні 2003 р. «Стратегія подолання загроз безпеці і стабільності у XXI столітті» (OSCE, Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twenty-First Century, 2 December 2003). Під час виконання цього завдання запропоновано підкреслити схожість держав-учасниць, а також необхідність багатостороннього співробітництва у вирішенні проблем національної безпеки. Хоч у доповіді 2016 р. наголошувалося, що відновлення діалогу з Росією без значного прогресу у виконанні Мінського протоколу (2014 р.) ризикує сприйнятися, як повернення до звичайних відносин, або навіть як нагороду за так звану «погану поведінку», стверджувалося, що саме в часи кризи діалог найбільш необхідний. Розмовляти тільки з друзями – це погана дипломатія.

На думку ОБСЄ повернення до вибіркової, на основі спільних інтересів, співпраці з Росією поступово сприятиме зміцненню довіри як основи для більш стійкого співробітництва (Nünlist, Hakkarainen,

2019, p. 34). Перший крок у цьому напрямку було здійснено після відновленням контролю за звичайними озброєннями в Європі у серпні 2016 р. Спочатку було ініційовано головуючою Німеччиною в рамках ОБСЄ неформальний, але структурований діалог про сприйняття загроз та інтереси спільної політики безпеки, про поточні та майбутні виклики та ризики (Nünlist, 2017b, p. 14). У квітні 2017 р. розпочалося обговорення поглядів на існуючі загрози між високопоставленими посадовими особами держав-учасниць ОБСЄ в Відні. Мета полягає у вирішенні викликів у ширшій політико-військовій сфері та вивченні можливостей подолання розбіжностей. Окрім сприяння кращому розумінню сприйняття загроз, очікується, що майбутні зустрічі стосуються останніх подій у військових доктринах і тенденціях (OSCE, OSCE to Explore Common Ground on Current and Future Security Challenges, Press Release, 7 April 2017).

Комунікація важлива для деескалації, а діалог є важливою передумовою розрядки. Більше того, необхідно підкреслити, що діалог не є синонімом умиротворення, а спробою вислухати та зрозуміти іншу сторону не є синонімом прийняття її аргументів. Здається, що як НБСЄ під час холодної війни, так і ОБСЄ сьогодні представляється найбільш підходящим форумом для безперервного вивчення практичних способів ретельного управління поточною нестабільною конфронтацією з Росією, при цьому твердо захищаючи західні інтереси та цінності.

На нашу думку можна виділити такі етапи в історії становлення НБСЄ/ОБСЄ. 1. Становлення НБСЄ від підготовчої конференції до Гельсінського заключного акту. 2. Існування НБСЄ як постійно діючої міжнародної конференції. 3. Зміна назви на ОБСЄ і поступове наповнення інституційною структурою. 4. Спроби наділити ОБСЄ міжнародною правосуб'єктністю.

References:

Rey M. P. (2008). The USSR and the Helsinki Process, 1969–75: Optimism, Doubt, or Defiance? *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965–75 / Andreas Wenger, Vojtech Mastny and Christian Nünlist eds*. London: Routledge, 65–81.

Nünlist C. (2008). Expanding the East–West Dialog beyond the Bloc Division: The Neutrals as Negotiators and Mediators. *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965–75 / Andreas Wenger, Vojtech Mastny and Christian Nünlist eds*. London: Routledge, 201–221.

Rosin P. (2014). *Die Schweiz im KSZE-Prozess 1972–1983: Einfluss durch Neutralität* [Switzerland in the CSCE process 1972-1983: Influence through neutrality. Munich: Oldenbourg]. Munich: Oldenbourg. [in German].

Nünlist C., Hakkarainen P. (2019). Political Dynamics and Institutional Reforms in the OSCE. *The Legal Framework of The OSCE / Edt. by Mateja Steinbrück Platise, Carolyn Moser, Anne Peters*. Cambridge: University Printing House, Cambridge, 29–48.

CSCE, Charter of Paris for a new Europe 19–21 November 1990. <https://www.osce.org/mc/39516?download=true>.

Lehne S. (1991). *The CSCE in the 1990s: Common European House or Potemkin Village?* Vienna: Braumüller.

Tabassi L. (2019). The Role of the Organisation in Asserting Legal Personality: the Position of the OSCE Secretariat on the OSCE's Legal Status. *The Legal Framework of The OSCE / Edt. by Mateja Steinbrück Platise, Carolyn Moser, Anne Peters.* Cambridge: University Printing House, Cambridge, 48–82.

Nünlist C. (2017). Contested History: Rebuilding Trust in European Security. *Strategic Trends, 9–32*.

Kropatcheva E. (2015). The Evolution of Russia's OSCE Policy: From the Promises of the Helsinki Final Act to the Ukrainian Crisis. *Journal of Contemporary European Studies*, Vol. 23, № 1, 6–24.

Zellner W. (2005). Russia and the OSCE: From High Hopes to Disillusionment. *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 18, № 3, 389–402.

CSCE, 'Provisions Concerning the Legal Capacity of the CSCE Institutions and Privileges and Immunities. Legal Capacity of the CSCE Institutions ("Rome Council Decision")', CSCE/4-C/Dec.2, 1 December 1993, Decision 2, Annex 1. <www.osce.org/mc/40401?download=true>.

CSCE, Decision No. 1, 'Strengthening the CSCE', Budapest Document 21 December 1994. <www.osce.org/mc/39554?download=true>, 22.

Ghebali V.-Y. (2000). The OSCEs Istanbul Charter for European Security. NATO Review, Vol. 48, № 1, 23–26.

Medvedev D. 'European Security Treaty'. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/6152>.

Zagorski A. The Russian Proposal for a Treaty on European Security: From the Medvedev Initiative to the Corfu Process. OSCE Yearbook 2009. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 43–59.

Lynch D. The State of the OSCE. *The EU-Russia Centre Review: Russia, the OSCE and European Security*, № 12, 5–13.

Zellner W. (2011). Das OSZE-Gipfeltreffen in Astana im Jahr 2010 [The OSCE Summit in Astana in 2010]. *OSCE Yearbook 2010. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft* [OSCE Yearbook 2010. Baden-Baden: Nomos Publishing Company], 23–31. [in German].

Nünlist C. (2014). Helsinki +40 in the Historical Context. *Security and Human Rights*, Vol. 25, 198–209.

Neukirch C. (2015). The Special Monitoring Mission to Ukraine: Operational Challenges and New Horizons. *OSCE Yearbook 2014*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 183–197.

OSCE, Draft Convention on the International Legal Personality, Legal Capacity, and Privileges and Immunities of the OSCE, CIO.GAL/48/07/Rev.6, 23 October 2007.

OSCE, Report to the Ministerial Council on Strengthening the Legal Framework of the OSCE in 2014, MC.GAL/5/14/Corr.1, 3 December 2014.

Panel of Eminent Persons, Back to Diplomacy. Vienna: OSCE 2015.

Panel of Eminent Persons, Renewing Dialogue.

OSCE, Strategy to Address Threats to Security and Stability in the Twenty-First Century, 2 December 2003. <www.osce.org/mc/17504?download=true>.

Nünlist C. (2017). The OSCE and the Future of European Security. *CSS Analyses in Security Policy*, № 202, 2–13.

OSCE, OSCE to Explore Common Ground on Current and Future Security Challenges, Press Release, 7 April 2017. <www.osce.org/chairmanship/310481>.

Анотація

Дубовик В. Б. Політичні і міжнародно-правові етапи історії становлення ОБСЄ. – Стаття.

Стаття присвячена вивченню історії становлення Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у історичному, політико-дипломатичному та міжнародно-правовому аспектах. Історія становлення ОБСЄ саме на поєднанні цих аспектів стає гармонічною та зрозумілою. Є неможливим досліджувати міжнародно-правові аспекти у відриві від дипломатичних оскільки за своєю суттю ОБСЄ подовжує залишатися обєднанням

держав з невизначеним чітко міжнародно-правовим статусом. ОБСЄ на сучасному етапі походить з загальноєвропейської дипломатичної конференції – НБСЄ, що з часом стала постійно діючою. Поступово вона змінювала свою назву та розширювала наявні механізми реагування та управління, проте, так і не змогла здобути статусу міжнародної міжурядової організації. Причини цього досліджені у нашій статті. Своєю чергою в історії становлення НБСЄ/ОБСЄ можна виділити такі етапи: 1. Становлення НБСЄ від підготовчої конференції до Гельсінського заключного акту. 2. Існування НБСЄ як постійно діючої міжнародної конференції. 3. Зміна назви на ОБСЄ і поступове наповнення інституційною структурою. 4. Спроби наділити ОБСЄ міжнародною правосуб'єктністю.

Ключові слова: *Організація з безпеки та співробітництва в Європі, право міжнародних організацій, міжнародні конференції, міжнародний договір, США.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.5
УДК 321

Пехник А. В.* (НУ «ОЮА»)
Кройтор А. В.** (НУ «ОЮА»)
Завгородня Ю. В. (НУ «ОЮА»)***

ТЕОРІЯ РИЗИКУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

RISK THEORY: HISTORY AND MODERN APPROACHES

***Alevtina Pekhnyk** – PhD in Political Science, Associate professor, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).
****Artem Kroitor** – PhD in Political Science, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).
*****Yuliia Zavhorodnia** – PhD in Political Science, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

«Все життя – це управління ризиками,
а не їх виключення». Уолтер Рістон

Abstract

The article presents an analysis of various theories of risk. The publication outlines the problem area of the application of the theory of risk to the political process, establishes a general understanding of the definition of risk, reproduces the historical process of creating its classification and typology, analyzes the prerequisites for the creation of a single concept of risk, the integration of disparate approaches and thoughts, methodological approaches and obtaining new subject knowledge on this basis. The main task is to attract scientists and practitioners to a discussion on one of the most pressing and complex problems and to give impetus to detailed and comprehensive research in this area.

The theoretical and conceptual approaches to the definition of risk have been developed in the broad context of the most extreme states of society and reflect the economic, cultural, political, social, environmental, and legal aspects of risk. As a result of multi-dimensionality and universality, the risk is the subject of much

interdisciplinary research, and the term itself is a general scientific concept. This indicates an interest in the study of the components of risk phenomena both from the representatives of technical knowledge and, to a large extent, from representatives of the social sciences. In the dynamics of the growth of risk concepts, the change in the substantive content of risk in the process of development and complication of structures of modern societies is reflected. The transformation of the abstract concept into concrete terms on the basis of subjective advantages and the transition from conceptual thinking to the operational disclosure of a problem is the main task of any science.

Today, the theory of risk has entered a new level of cognition, when scientists began to distinguish between theoretical and effective risk, which is related to the concept of endometric risk, which occurs when modeling risky situations, taking into account peculiarities of risk perception by the subject. In the case of social risk, the purpose function refers to the solution of social problems, and political aspects are taken into account in risk factors. On the contrary, for political risk, the goal function is related to political problems, and indicators of social and economic processes are taken into account when it comes to precisely the risk factors.

Keywords: *risk, instability, uncertainty, security, danger, transformation, change, political process.*

Постановка проблеми. XXI століття характеризується інтенсивністю та різноманіттям ризиків, які зростають настільки швидкими темпами, що вчені стали говорити про ризик як невід'ємну характеристику сучасного суспільства, яка здатна привести його до руйнування та загибелі. Сьогодні суспільство породжує все нові види ризиків, які роблять його нестабільним і схильним до саморуйнування. Сучасне суспільство поступово перетворюється на суспільство високого ризику, який стає характеристикою як соціального так й політичного життя.

В процесі пізнання та в прагненні повніше задовольнити свої потреби люди постійно намагаються розширити межі передбачуваності розвитку процесів і явищ. Це ж стосується різних ризиків, які є проявом індетермінізму, неповної визначеності фундаментальних якостей, властивостей щодо того або іншого об'єкту життєдіяльності.

Підвищення якості життя в процесі пізнання світу та практичного використання нових знань, які в значній мірі є невизначеними, завжди стикується з ризиками. Тому завдання науки полягає не в ухиленні від ризиків, а в їх оптимізації по відношенню до тих завдань, які ставить перед собою людина або суспільство.

Криза в Україні знижує рівень керованості країною, унеможливлює вчасне розв'язання економічних та соціальних проблем, влада втрачає довіру громадян та з'являється загроза демократії. Влада повинна не тільки вміти виводити суспільство з кризи, а й запобігати виникненню нових криз. Щоб мати уявлення про ймовірність виникнення кризи, треба враховувати ризики, у тому числі, й політичні.

Це говорить про актуальність та необхідність звернення то аналізу теоретичного розуміння та концептуального наповнення поняття ризику.

Мета дослідження полягає в окресленні проблемного поля застосування теорії ризику щодо політичного процесу.

Аналіз основних досліджень та публікацій. В галузі теорії ринкової конкуренції слід відзначити розробки теоретичних концепцій інвестиційної діяльності компаній, аналізу стратегій розвитку нафтогазових ТНК, Організації країн-експортерів нафти (ОПЕК) (Дж.Стіглер, А.Алчіян, Ф Хайек); в галузі економетрики, математичного та комп'ютерного моделювання, теорії статистики (Р.Фріш, Я.Тінберген, К. Гренджер); в галузі теорії прийняття рішень і ризику (Н.Догерті, Ч.Кеннеді, К.Зунне, К.Олександр); в галузі оцінки політичного ризику (К.Альтхаус, Ш.Брін, Дж.Сімпсон тощо). Загалом, слід відзначити, що «в сучасній українській науці проблеми ризику, ризикології найбільш розробляються в економічному аспекті, а саме в напрямках розгляду інвестиційних ризиків, механізмів ризик-менеджменту, підприємницьких ризиків, господарської діяльності тощо. Цьому пласту присвячено досить багато ґрунтовних досліджень» (Пехник, 2019, с. 213). Це праці таких вчених як А. Пехник, М. Дамаскіна, А. Грищенко, М. Степура, О. Таран, Л. Бондаренко, О. Колот, Н. Скопенко, В. Кривошеїн.

Ризик проявляється в різних формах практично в усіх галузях життєдіяльності людини, функціонування та розвитку суспільства, їх взаємодії тощо. Прояв ризику в різних сферах діяльності людини викликає появу різних трактувань та концепцій. Значна частина визначень поняття «ризик» пов'язана з двома твердженнями: ризик обумовлений випадковими подіями або процесами; наслідки цих подій або процесів є небажаними. Однак для повного розуміння слід враховувати, що прояви ризику можуть мати й позитивні наслідки. Це дає можливість зрозуміти – чому люди, групи, суспільства чи країни приймають на себе ризик. Поведінка, яка пов'язана з прийняттям

ризику є балансуванням між випадковими втратами та випадковими винагородами.

В теорії ризику існує багато визначень з різних точок зору, а також його класифікацій, які унаочнюють це складне поняття. Якщо спробувати узагальнити ці визначення, то їх можна об'єднати в наступні два. Як визначає І.Макаров «ризик визначається, як передбачувана подія, яка може нанести комусь шкоду або збиток, тобто мати негативні наслідки. Ризик це певна категорія, яка характеризує відхилення фактичного результату від очікуваного, тобто можуть бути як негативні так і позитивні наслідки від події чи процесу. Рівень ризику майже завжди пропорційний очікуваним витратам, які викликані ризиковою подією та імовірністю її настання» (Макаров, 2000).

До загальних властивостей щодо розуміння та прояву ризику слід віднести наступне: ризик є багатовимірною характеристикою майбутніх станів світу; ризик пов'язаний з випадковими явищами та процесами; прояв ризику – умовна подія.

Якщо звернутися до історичного аналізу, то слід вказати, що історія формування поняття «ризик» в значній мірі пов'язана зі ставленням людини до майбутнього, а саме слово «ризик» має давнє коріння і в перекладі з італійського означає «наважитися».

У Стародавній Греції міфологізований світогляд був заснований на тому, що майбутнє повністю зумовлено волею та бажанням богів, тобто залежить виключно від поведінки людини.

Виникнення світових релігій, і перш за все християнства призвело до того, що майбутнє набуло неоднозначності. З'явилося розуміння того, що можливість «різного» майбутнього як в реальному житті, так і після смерті залежить від поведінки людини. Тому з'явилася відповідальність за наслідки своїх дій.

Пізніше відбулося усвідомлення того, що майбутнє залежить не тільки від Бога і почалося біль зрозуміле та виважене вивчення проблем, пов'язаних з ризиком. Одним з перших був італійський чернець, професор математики Лука (XV ст.). Пізніше, завдяки розвитку азартних ігор з'явилася можливість прогнозування майбутнього. Саме таким чином, досліджуючи азартні ігри, французький математик, філософ і винахідник Б.Паскаль в 1654 році звернувся за допомогою до математика П.Ферма і в результаті їх співпраці була створена теорія ймовірностей. Вона стала величезним світоглядним і практичним стрибком, який дозволив робити кількісні прогнози майбутнього. З того часу наукові інструменти прогнозування по-

чали витісняти різні пророцтва, ворожбу і тому подібні ненаукові методи.

На початку XVIII століття німецький математик Г.Лейбніц висунув ідею, а раніше, швейцарський математик Я.Бернуллі обґрунтував закон великих чисел і розробив процедури статистики. Пізніше, французький математик А.Муавр ввів поняття структури нормального розподілу та ступінь ризику – стандартне відхилення; Д.Бернуллі визначив очікувану корисність; на яку спирається сучасне розуміння теорії інвестицій. Завдяки теоремі Байеса (теоремі гіпотез) світ дізнався, як впливає на прийняття рішень ступінь інформованості про об'єкт управління.

Тобто, наукові дослідження, відкриття основних законів і розробка практично всіх сучасних інструментів управління ризиками відноситься до XVII-XVШ століть. Промислова революція, соціальні потрясіння, розширення галузей життєдіяльності людини істотно збільшили сфери прояву ризику та одночасно сформували ставлення до майбутнього як частково прогнозованого розвитку світу. Тут слід відзначити розробку теорії статистичної регресії англійським математиком Ф.Галтоном в 1886 році.

Як правильно визначає Вишняков, «ризик притаманний будь-якій сфері людської діяльності, що пов'язано з безліччю умов і факторів, які впливають на результат (позитивний або негативний) прийнятих рішень». На думку вченого «ризик недоотримання намічених результатів особливо проявляється при загальності соціальних та політичних відносин, конкуренції учасників політичної діяльності» (Вішняков, 2008). І з цим слід погодитися.

Існує два головних різновиди ризику, які необхідно враховувати для того, щоб зрозуміти, що відбувається в сучасному світі. Перший різновид умовно можна назвати зовнішнім ризиком. Зовнішній ризик – це ризик, причина якого знаходиться поза нас самих: вона пов'язана з незмінними традиціями або законами природи. Інший різновид становить ризик, пов'язаний з нашим пізнанням навколишнього світу. До категорії рукотворного ризику відносяться ситуації, з якими людство практично не стикалося раніше в історії, наприклад, більшість екологічних ризиків, які пов'язані з глобальним потеплінням. Безпосередній вплив на них здійснює посилення глобалізації.

Говорячи про розуміння ризику слід також звернути увагу на таке поняття як «невизначеність». Американський вчений Ф.Найт звертає на це увагу і говорить, що про ризик як про кількісний рівень

невизначеності. Математики О.Моргенштерн та Дж.Нейман встановили взаємозв'язок понять «невизначеність» та «ризик» і відобразили його в імовірному трактуванні ризику.

Остаточно наука про ризик сформувалася тільки наприкінці XX століття завдяки практичним потребам забезпечення безпеки та стабільності суспільного відтворення.

Під час знаходження України у складі Радянського Союзу ситуація з дослідженням ризику була незадовільною. До середини 1930-х рр. ризик був віднесений до явищ капіталістичного господарства, тому що не поєднувався з проголошеним плановим характером розвитку економіки. Ігнорування проблем ризику досягло такого ступеня, що поняття «ризик» навіть не включалося до енциклопедичних видань. Однак світовий досвід показує, що ігнорування або недооцінка ризику (в його різних проявах) при розробці тактики і стратегії політики, прийнятті конкретних рішень неминуче стримує розвиток суспільства.

Знову виникнення інтересу в Україні до прояву ризику в пов'язано з відомими подіями розпаду Радянського союзу і зміни системи життєдіяльності суспільства.

Ризик проявляється через взаємодію людини з іншими суб'єктами та об'єктами різних сфер життєдіяльності і набуває об'єктивного змісту ризику, який вимірюється і є незалежним від людського сприйняття (його можна ідентифікувати, оцінювати та прогнозувати на базі фундаментальних закономірностей); та суб'єктивного змісту ризику, пов'язаного з його індивідуальним сприйняттям (дана сфера ризику відноситься до ментального стану індивідуума, який потрапляє до ситуації невизначеності або сумнівів щодо наслідків деякої події). Відповідно розрізняють реальний та уявний ризики.

Тому, що ризик пов'язаний з діяльністю в умовах, з одного боку, реально існуючої невизначеності, а з іншого – вибору зацікавленим індивідуумом певних альтернатив і розрахунком імовірності їхнього результату, то він є діалектичною єдністю об'єктивного та суб'єктивного. З цієї точки зору ризик ототожнюється з діяльністю, пов'язаною з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої існує можливість кількісно та якісно оцінити ймовірність досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети.

На сьогодні на практиці використовують кілька концепцій ризику. З огляду на те, що ризики пов'язані з перетворюючою діяльністю

людини в процесі пізнання природи, реальності, їх непізнаними сторонами, що проявляється у вигляді шкоди для людини, то частіше часто ризик пов'язують з поняттями небезпеки і / або загрози. Обґрунтовують цю думку Лесько та Причепа, які відзначають, що в рамках даної концепції знаходяться «розглядають негативні події, які заподіюють шкоду людині чи суспільству, а під ризиком розуміють можливість настання подій з негативними наслідками, тобто, це можливість реалізації передбачуваної небезпеки. Управління ризиками – це способи зменшення ймовірності настання негативних подій і (або) наслідків від них за допомогою заходів, які вимагають розумних витрат» (Lesko, Prychepa, 2017, с. 2-10).

Концепцію ризику як невизначеності використовують в теорії прийняття рішень, теорії ігор, інвестування, а ризик-менеджмент в її рамках спрямований на зменшення дисперсії між очікуваними результатами і реальними.

Концепція ризику як можливості заснована на взаємозв'язку між ризиком та позитивними результатами. Чим вищий рівень ризику, тим вищим повинен бути потенційний позитивний результат. Тут частіше використовують термін «шанс», а ризик-менеджмент означає використання засобів щодо максимуму результату при одночасному обмеженні втрат. Вона також використовується при управлінні й політичними ризиками.

Ризик – це невизначеність щодо можливих втрат на шляху до мети. Будь-яке вкладення політичних ресурсів з усвідомленою метою отримати позитивний результат залучає до розгляду питання про співвідношення ризику і потенційного позитивного результату. Останнє має бути досить привабливим для політика. Чим вище ризикованість політичної ситуації, тим більшим повинен бути результат (наприклад, виборча кампанія).

З точки зору реалістичного підходу ризик означає стан небезпеки, загрози, який викликає прагнення людей захиститися від можливих втрат. Ризик, в цьому випадку, розглядається у науково-технічних і економічних термінах, які використовуються в економіці, статистиці, екології, страхуванні, епідеміології та управлінні надзвичайними ситуаціями. Вихідним моментом ризику тут є поняття небезпеки (шкоди), а також твердження про можливість передбачення їх настання та вимірювання наслідків. Ризик трактується як об'єктивний та пізнаваний факт – потенційна небезпека або вже заподіяна шкода, яка може бути виміряна незалежно від соціального сприйняття та

культурного середовища. При цьому прихильники даного підходу визнають, що ризик може бути помилково оцінений в рамках того або іншого способу соціальної інтерпретації.

У більш вузькому аспекті ризик розуміється як діяльність в умовах переходу від стану невизначеності до стану визначеності (або навпаки), коли з'являється обґрунтована можливість вибору при оцінці ймовірності досягнення передбачуваного результату, невдачі та відхилення від мети, з урахуванням діючих суттєвих норм. Тут слід підкреслити, що ризики конструюються за допомогою активного сприйняття та вибору людей в процесі, обумовленому громадськими цілями та нормами соціальної діяльності. На основі цього виникає інший науковий напрямок дослідження ризику, в якому головна увага зосереджена на філософських, соціальних, політичних та культурних аспектах.

Можна виділити наступні напрямки аналізу ризику: культурно-символічний напрям (М.Дуглас), концепція «суспільства ризику» (У. Бек та Е. Гідденс) та концепція «калькулятівної раціональності». Цікаві моделі соціологічних досліджень ризику також запропоновані І.Дев'ятко та К.Гавриловим (Дев'ятко, Гаврилов, 2007, с. 65). В кожному з зазначених підходів існує помірна та радикальна лінії розуміння ризику. Прихильники помірної концепції вважають, що ризик є об'єктивно-суб'єктивним відображенням існуючої небезпеки. Прихильники радикальної теорії стверджують, що ризику як такого не існує. Можна лише говорити про суб'єктивне сприйняття ризику, яке обумовлене економічними, духовними, політичними та соціальними факторами і умовами, які характерні для конкретної соціальної або політичної ситуації.

При управлінні ризиком мова повинна йти не про мінімізацію ризику, а про його оптимізацію. Можливість управління ризиком створює передумови для прогресу людства за рахунок освоєння їм нових сфер діяльності.

В теорії управління ризик розглядається як атрибутивна загальна суспільна характеристика будь-якого виду доцільної діяльності людини, що здійснюється в умовах ресурсних обмежень і наявності можливості вибору оптимального засобу досягнення усвідомлених цілей в умовах інформаційної невизначеності. Тому, інтегральне визначення ризику виражається в тому, що ризик – це є можливість того, що дії людини або їх результати приведуть до негативних або позитивних наслідків.

В даний час активно розвиваються спеціалізовані наукові дисципліни, пов'язані з дослідженням ризику, розширюються галузі практичного застосування методів управління ризиком. В такому ракурсі ризик виступає як одна з властивостей повсякденного життя і трактується у близькості до таких філософсько-методологічних понять як «матерія», «інформація», «енергія» тощо.

Науковий напрямок, який сформувався на основі комплексних теоретико-прикладних досліджень ризику, отримав назву ризикологія. Одним з центральних завдань ризикології є винахід різних способів захисту від ризиків на галузевому, національному та глобальному рівнях, розробка законодавства та створення відповідних структур безпеки, локалізація та мінімізація природних, техногенних та соціогенних ризиків на основі їх ранньої діагностики, ідентифікації та попередження. З урахуванням масштабності використання категорії ризику в західних соціальних та політичних науках ризикологія може стати інтегральною теорією.

На практичному рівні мова йде про управління ризиком або ризик-менеджмент. Об'єктом досліджень в рамках ризик-менеджменту виступає феномен ризику в різних його прикладних рівнях та розглядається, у більшості випадків, в інструментальному аспекті. Основна увага приділяється аналізу та пошуку ефективних засобів комунікації, виробленню рішень та управлінню в ситуації настання ризику в тих чи інших галузях людської життєдіяльності: це політичні ризики, бізнес-ризики, ризики військової безпеки, психологічні та комунікативні аспекти ризику, управління ризиками в надзвичайних ситуаціях, правові та правозастосовчі ризики, управлінські ризики.

Крівошеїн виділяє ще соціально-перцептивну концепцію ризику, яка «визначає параметри сприйняття ризику як можливості передбачення загроз, які пов'язані з суб'єктивним рішенням. В рамках даної концепції зроблено спробу поглиблено вивчити ризик як чинник, який формує поведінковий простір індивіду. Процес сприйняття ризику характеризується такими ознаками: сприйняття ризику – динамічний процес, оскільки він не є постійним процесом, а з часом може піддаватися певним змінам; сприйняття ризику – інтерактивний феномен, оскільки індивідуальне сприйняття ризику опосередковане сприйняттям ризику місцевою громадою; дія соціальних інститутів з мінімізації впливу ризиків змінює їх соціальну інтерпретацію» (Кривошеїн, 2009).

Прихильники культурно-символічної концепції намагаються довести, що ризик – це «соціокультурний факт, який відрізняється від природного катаклізму та виникає у випадку небезпеки нанесення шкоди суб'єкту чи об'єкту реалізації ризику або недостатньої захищеності від небезпеки. Ризик-тривожність та ризик-толерантність є культурними орієнтаціями, які впливають на рівень ризикогенності в суспільстві» (Пономаренко, 2018).

Культурно-символічні концепції репрезентовані трьома напрямками: перший пов'язаний зі специфікою культури, яка задає той чи інший рівень ризиків; другий – з історичною динамікою як специфічним джерелом нових ризиків; третій – з розробкою технологій управління культурними ризиками.

Фундатор теорії «калькулятивної раціональності» М.Фуко та його послідовники зосереджують свою увагу на з'ясуванні того, «як різні концепції ризику породжують специфічні норми поведінки, які можуть бути використані для мотивування індивідів до вільної участі у процесах самоорганізації в ризикогенних ситуаціях» (Фуко, 1978).

Деякі дослідники, зокрема, О. Ренн, П.К. Штерн, Х.В. Файнберг, Е. Петерс та інші, запропонували синтетичний підхід до дослідження ризику, вказуючи на поєднання структур ризику та змін в ієрархії соціальних цінностей, на які впливає ризик. З цим підходом пов'язана концепція ризику, в основі якої лежить прагнення ризику або надання переваги йому як життєвої стратегії. Спробою поєднати культурно-символічний підхід, проблематику «суспільства ризику» й аргументи М. Фуко для того, щоб дати синтезоване розуміння ризику як соціального явища, є створення соціокультурної теорії ризику. Це роботи таких вчених як Д.Лаптон, П. Каплан та Е.Скотт. Кривошеїн визначає цей напрямок як такий, що забезпечує «важливий опис перспективи та приклади для вивчення, але обмежений у теоретичному або дискусійному плані» (Кривошеїн, 2009, с. 30).

В теорії ризиків можна виділити такі об'єкти: джерела небезпеки і невизначеності в природі, техносфери, суспільстві, економіці (бізнесі) і політиці; об'єкти ризику або безпеки (людина; утворені соціальні системи; держава як форма соціальної організації суспільства; світове співтовариство; природне середовище як умова для подальшого сталого розвитку людства); суб'єкти забезпечення безпеки – людина; організації; держава; міждержавні органи. Останні в основному формуються з метою забезпечення міжнародної безпеки, недопущення загальної ядерної війни, вирішення глобальних проблем су-

часності; зв'язки між джерелами небезпеки та об'єктами безпеки, що реалізуються у вигляді небезпечних явищ (зокрема, політичних) та призводять до криз; нестабільність політичного, економічного, правового середовища, яка веде до прийняття рішень в умовах невизначеності; системи захисту об'єктів ризику, які створюються суб'єктами забезпечення безпеки (системи особистої, колективної і глобальної безпеки).

Джерела виникнення невизначеності в суспільстві різноманітні. До загальних причин, які сприяють утворенню невизначеності та згодом ситуацій ризику, зазвичай вказують на обмеженість тих або інших (матеріальних, фінансових та інших) ресурсів при прийнятті та реалізації рішень, неповноту або викривленість наявної інформації, неможливість однозначно розкрити зміст явищ або процесів. Невизначеність генерується існуванням безлічі відмінностей у соціально-політичних установках, ідеалах, оцінках, стереотипах поведінки та цінностей людей стосовно різноманітних суспільних відносин, а також під впливом результатів науково-технічного прогресу на соціально-економічні, політичні та духовні умови розвитку суспільства. Тобто, невизначеність пов'язана з можливістю фіксувати виникнення в діяльності суб'єкта безлічі різноманітних ситуацій та наслідків.

Всі джерела небезпеки діють на всі об'єкти ризику. Всі суб'єкти забезпечення безпеки також можуть в тій чи іншій мірі впливати на об'єкти ризику.

Незважаючи на те, що не представляється можливим встановити загальновизнане визначення предметної області поняття «ризик», більшість науковців відзначають наступні сутнісні ознаки ризику.

– Ризик виходить з принципової невизначеності реальності. Недостатність інформації, спонтанність багатьох явищ, що відбуваються в житті людей, обмеженість ресурсів при прийнятті та реалізації рішень, а також наявність антагоністичних тенденцій у соціально-політичному розвитку вносить елементи невизначеності та хаосу, створюючи умови для виникнення ризику. Категорія невизначеності є основою інформаційного підходу до розуміння сутності ризику.

– Імовірнісний характер настання як несприятливих, так і сприятливих наслідків ризику. Це означає, що ризик не можна обмежувати тільки ймовірною шкодою або втратами. Ризик несе в собі не тільки негативні, а й позитивні можливості, урахування та використання яких є важливим моментом у процесі прийняття рішень про ставлення до тих чи інших ризиків. Ці два аспекти ризику – його негативна

та позитивна сторони – виявилися вже в новий час. Ймовірність, в даному випадку, визначається як об'єктивна можливість появи події.

– Відносність досягнення поставлених цілей та результатів. Діяльність людини відбувається під впливом факторів, сутність і сила яких не завжди може бути об'єктивною та виміряною в абсолютних показниках. Постійна зміна пріоритетів одних інтересів по відношенню до інших породжує ситуації, коли, досягнення яких-небудь результатів раніше вважалося релевантним та продуктивним і за певних обставин, може набути зворотного значення серед учасників політичного процесу. Відсутність впевненості у суб'єкта може призвести до сваволі та помилки в оцінці характеру особистих і групових інтересів і в конфліктних ситуаціях.

– Орієнтація на майбутнє. Ризик отримує своє вираження в реальності, що включає в себе елементи цілепокладання, прогнозування та планування очікуваних станів, процесів та явищ. Тобто, ризик з'являється як реакція на ситуацію, що склалася. В результаті, компонент майбутнього в ризику робить його найважливішою установкою в процесі прийняття рішень та центральною категорією в описі майбутнього. Ризик слід розглядати як специфічну форму соціально-політичної комунікації, спрямовану до оцінку невідомого майбутнього в сьогоденні.

– Суперечливість. Ризик сприяє здійсненню ініціатив, новаторських ідей, соціальних експериментів. Це дає шанс подолати інертність, стереотипи та обмеження, що перешкоджають впровадженню нововведень. З іншого боку, це може призвести до волюнтаризму, недооцінки істотних сторін життя, до тих чи інших політичних, соціально-економічних, правових і моральних конфліктів. Особливо, якщо рішення приймається без адекватних закономірностей розвитку ситуації підготовчих заходів.

– Альтернативність. Ризик передбачає вибір з двох та більше варіантів рішення. При відсутності вибору ризик як такий неможливий. Наявна в цьому випадку ситуація може бути охарактеризована станом «визначеність». Але, слід підкреслити, що відмова від вибору – це також варіант вибору, альтернатива. Залежно від конкретного змісту ситуації вибору альтернативність має різний ступень складності та структурується різними засобами. Для цього використовується класифікація проблемних ситуацій, що вимагають вибору тієї чи іншої альтернативи. Це три типи завдань: добре структуровані, погано структуровані та неструктуровані. Кожному типу завдань відповідає

певний набір методів і методик аналізу, оцінки та формулювання рекомендацій.

– Еволюційність. Як зовнішні, так і внутрішні ризики здатні еволюціонувати. Серед ризиків існує природний відбір та безліч механізмів трансформації, обумовлених природою тих об'єктів, в яких вони повинні бути. Вплив на ризик передбачає відповідь зниження його рівня, однак повністю ризик виключити неможливо, тому, що початковий ризик буде змінений та може перетворитися на цілий ряд інших ризиків.

Висновки. Теоретичні та концептуальні підходи до визначення ризику розроблялися в широкому контексті найбільш екстремальних станів суспільства та відображають економічні, культурологічні, політичні, соціально-середовищі, правові аспекти ризику. Як правильно визначено А.Пехник «в результаті багатоаспектності та універсальності ризик є об'єктом багатьох міждисциплінарних досліджень, а сам термін – загальнонауковим поняттям. Це свідчить про зацікавленість у вивченні складових феноменів щодо ризиків як з боку представників технічного знання, так і значною мірою й представників соціальних наук. В динаміці зростання концепцій-ризику відображається зміна предметного змісту ризику в процесі розвитку та ускладнення структур сучасних суспільств. Перетворення абстрактного поняття в конкретні терміни на основі суб'єктивних переваг і перехід від концептуального осмислення до операціонального розкриття проблеми – це головне завдання будь-якої науки» (Пехник, 2019, с. 216).

Сьогодні теорія ризику вийшла на новий рівень пізнання, коли вчені стали розрізняти теоретичний та ефективний ризик, які пов'язані між собою поняттям евентологічного ризику, який виникає при моделюванні ризикованих ситуацій з врахуванням особливостей сприйняття ризику суб'єктом. У разі соціального ризику функція мети стосується вирішення соціальних проблем, а політичні аспекти враховуються у факторах ризику. Для політичного ризику, навпаки, функція мети пов'язана з політичними проблемами, а показники соціальних та економічних процесів враховуються, коли мова йде саме про фактори ризику.

Література:

Вишняков Я. Д., Радаев Н. Н. (2008). *Общая теория рисков: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений*. 2-е изд., испр. М.: Издательский центр «Академия».

Гаврилов К. (2007). О конструировании понятия «риск» в социологии. *Социология: методология, методы, математическое моделирование* (4М), 24, 60–80.

Кривошеїн В. (2009). Культурологічна теорія ризику в структурі політичної ризикології. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Політологія, соціологія, філософія*, Ужгород, 12, 28–33.

Макаров И. (2000). *Управление риском. Риск, устойчивое развитие, синергетика*. М.: Наука.

Пехник А. (2019). Політичний ризик: проблеми термінології та змісту в системі наукових знань. *Правове життя сучасної України*, 213-216.

Пономаренко Т. (2018). Філософський аналіз значення інформаційно-мережевої парадигми в осмисленні суспільства ризику на шляху до стійкої форми його розвитку. *Філософія науки: традиції та інновації*, 2 (18), 33.

Фуко М. (1978). Безопасность, территория, население. Лекция 25. *Цикл лекций, прочитанных в Колледж де Франс в 1977–1978 годах*.

Lesko O. Y. (2017). Development of approach to anticipatory risk management of the enterprise under uncertainty conditions. *Technology audit and production reserves*, 4/4(36), 9–15.

References:

Fuko M. (1978). Bezopasnost, territoriya, naselenie. Lektsiya 25 [Security, territory, population. Lecture 25]. Tsikl lektsiy, prochitannyih v Kolledzh de Frans v 1977–1978 godah [A series of lectures delivered at the College de France in 1977-1978]. [in Russian].

Gavrilov K. (2007). O konstruirovanii ponyatiya «risk» v sotsiologii [On the construction of the concept of «risk» in sociology]. *Sotsiologiya: metodologiya, metodyi, matematicheskoe modelirovanie* [Sociology: methodology, methods, mathematical modeling] (4M), 24, 60–80. [in Russian].

Kry`vosheyin V. (2009). Kul`turologichna teoriya ry`zy`ku v strukturi polity`chnoyi ry`zy`kologiyi [Cultural risk theory in the structure of political riskology]. *Naukovy`j visny`k Uzhgorods`kogo universy`tetu. Ser. Politologiya, sociologiya, filosofiya* [Uzhgorod University Scientific Bulletin. Avg. Political science, sociology, philosophy]. Uzhgorod, 12, 28–33. [in Ukrainian].

Lesko O. Y. (2017). Development of approach to anticipatory risk management of the enterprise under uncertainty conditions. *Technology audit and production reserves*, 4/4(36), 9–15.

Makarov I. (2000). *Upravlenie riskom. Risk, ustoychivoe razvitie, sinergetika* [Risk management. Risk, sustainable development, synergetics]. M.: Nauka. [in Russian].

Pexny`k A. (2019). Polity`chny`j ry`zy`k: problemy` terminologiyi ta zmistu v sy`stemi naukovy`x znan` [Political risk: problems of terminology and content in the system of scientific knowledge]. *Pravove zhy`ttya suchasnoyi Ukrayiny`* [The Legal Life of Modern Ukraine], 213-216. [in Ukrainian].

Ponomarenko T. (2018). Filosofs`ky`j analiz znachennya informacijno-merezhevoyi parady`gmy` v osmy`slenni suspil`stva ry`zy`ku na shlyaxu do stijkoyi formy` jogo rozvy`tku [Philosophical analysis of the value of information and network paradigm in the understanding of risk society on the way to a sustainable form of its development]. *Filosofiya nauky`: trady`ciyi ta innovaciyi* [Philosophy of Science: Traditions and Innovations], 2 (18), 33. [in Ukrainian].

Vishnyakov Ya. D., Radaev N. N. (2008). *Obschaya teoriya riskov: ucheb. posobie dlya stud. vyissh. ucheb. zavedeniy* [General risk theory: textbook. allowance for students. higher textbook. institutions]. 2-e izd., ispr. M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya». [in Russian].

Анотація

Пехник А. В., Кройтор А. В., Завгородня Ю. В. Теорія ризику: історія та сучасні підходи. – Стаття.

В статті представлений аналіз різноманітних теорій ризику. В публікації окреслюється проблемне поле застосування теорії ризику щодо політичного процесу, встановлюється загальне розуміння дефініції ризику, відтворюється історичний процес створення його класифікації та типології, аналізуються передумови створення єдиної концепції ризику, інтеграції розрізнених підходів та думок, методологічних підходів та отримання на цій основі нового предметного знання. Головне завдання: залучення вчених і практиків до дискусії з однієї з найактуальніших і найскладніших проблем та надати поштовх до різнобічних та комплексних досліджень в цій галузі.

Ключові слова: *ризик, нестабільність, невизначеність, безпека, небезпека, трансформація, зміни, політичний процес.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.6
УДК 316.77+007

Каретна О. О.* (НУ «ОЮА»)

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІНТЕРАКЦІЇ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇХ ПРОЯВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

THEORETICAL ANALYSIS OF THE INTERACTION BETWEEN THE POWER AND THE CIVIL SOCIETY AND THEIR MANIFESTATIONS IN UKRAINIAN SOCIETY

***Olga Karetna** – PhD in Political Science, Associate professor, Department of Sociology and Psychology, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

In modern conditions of power reforms in Ukraine, the communication between power and society is an important tool for the planned changes; the process of decentralization of power is the system of distribution of functions and powers between state and local levels of government to expand the rights of the latter. One of the risks of the decentralization process is the lack of awareness among participants and members of society. The lack of sufficient, reliable information can exacerbate social conflicts.

Effective interaction can be achieved if the communication will be considered by the authorities as an integral part of the management process. In order to achieve a more efficient process of interaction with the public, the authorities can use in their work social networks, webinars, and other means of Internet communications.

Today, the Internet provides ample opportunities for the use of various content, a relaxed style of communication – all this will allow attracting more people to interact with authorities, to increase the level of transparency of such interaction and the level of trust in authorities.

Citizen participation in public authority is a manifestation of public control over the activities of government representatives. The most effective forms of public

participation in the process of interaction between the authorities and the public are the provision of information, counseling, dialogue and active participation.

Keywords: *society, power, communications, civil society.*

Актуальність даної проблеми обумовлена умовами політичних змін, а так само здійсненням системного реформування сфер суспільного життя в суспільстві, в нинішніх умовах розвитку суспільства об'єктивно зростає потреба громадян в значній інформованості про цілі, плани та дії влади. Важливе значення в даному випадку набуває готовність органів державної влади і місцевого самоврядування використовувати ефективні механізми взаємодії з громадськістю, як безпосередньо (із залученням громадських організацій), так і опосередковано (через електронні засоби).

Постановка проблеми необхідність комплексного аналізу комунікативої взаємодії влади та громадськості, що охоплює різні етапи ухвалення державно-владних рішень, форми співпраці та контрольних повноважень.

Мета дослідження полягає у аналізі моделі ефективної комунікації між владою та суспільством.

Аналіз основних досліджень та публікаціи. Дослідженню проблем комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій в сфері державного управління присвячені роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, наприклад Ю. Габермас, Г. Почепцов, О. Дніпров, А. Сунгурова, Ю. Горбань., Н. Лісова, А. Халецький, і т.д.

Ефективність державного управління багато в чому залежить від рівня налагодження комунікації між різними органами державної влади, громадськими групами і засобами масової інформації. На думку професора Почепцова Г.Г., саме комунікації є формою існування влади.

Влада не тільки повинна брати участь в комунікаціях з населенням, вона так само повинна сама бути ініціатором нових типів комунікації. Вчений пропонує наступні типи комунікації: «влада – населення» і «населення – населення» і розділяє їх відносно «влада – населення» (10%): «населення – населення» (90%). Найчастіше комунікація «влада – населення» виникає в кризових ситуаціях і виконує такі функції як: корекції висвітлення події в інформаційному просторі, підготовку до майбутньої події, утримання уваги після закінчення події, перемикання уваги. Увага до комунікації в системі «населення – населення» з'явилася не так давно. Коли в уряді

Т. Блера за це відповідав один чоловік, в уряді Д. Камерона цим займається ціла команда (Горбань, 2013, с. 40).

Сьогодні в Україні проводиться ряд реформ, які повинні кардинально змінити суспільне життя в державі і прискорити подальший розвиток країни у всебічному її розвитку. Це все передбачає істотну зміну режиму комунікації між органами влади, з громадянами зокрема, і з громадянським суспільством в цілому.

Згідно з дослідженнями, які надають вчені, взаємодія між органами влади та громадськістю виникає та реалізується в різних площинах і тут існують різні варіанти: по-перше, це стосується взаємних потреб, прагнень, інтересів, мотивації; по-друге, нормативно-правової бази взаємодії; по-третє, ресурсної бази взаємодії (включає в себе як матеріальні, так і нематеріальні ресурси учасників співробітництва), по-четверте це економічна база взаємодії (включаючи не тільки матеріальні ресурси, і їх облік, а й інші фінансові ресурси), і по-п'яте це комунікативна (інформаційна) база взаємодії (включає процедури та механізми діалогу між партнерами) (Лісова, 2016, с. 185).

Для вирішення даної проблеми необхідно вводити нові комунікативні технології управління, які здатні були б відновлювати довіру до органів влади та різним громадським організаціям.

Як показує практика, державно-громадське управління не може існувати без комунікації, оскільки демократичний принцип вимагає постійного діалогу між органами влади, органами самоврядування та громадськістю. Головна мета комунікації це створення довірчих відносин між сторонами-партнерами, забезпечення очікувань з боку громадськості та налагодження партнерських відносин між ними (Лісова, 2016, с. 187).

У загальному вигляді проблема налагодження системного і ефективного діалогу між владою і громадянами констатується багатьма авторами.

У сфері владної діяльності, на думку А.С. Дніпровській, можливості налагодження діалогу потрібно досліджувати структурно. В Україні вимагають активізації такі аспекти як діалог громадськості та влади під цими аспектами ми розуміємо наступне:

– це настройка комунікації шляхом удосконалення функціонування органів державної влади. Закріплення і поліпшення реалізації принципів відкритості, доступності, прозорості, демократії та гласності, що і є вагомими критеріями діяльності органів виконавчої влади;

– діалог відбувається шляхом забезпечення можливості громадянам брати участь в управлінні державними справами.

– діалог відбувається шляхом використання новітніх інформаційних технологій, тобто впровадження в управлінську діяльність модернових тенденцій розвитку комунікативних технологій.

– комунікативна діяльність органів державної виконавчої влади.

– подолання корумпованості чиновницького апарату призводить до девіаційних проявів у владі (Дніпров, 2015, с. 29).

Масштабування та характер поширення участі демократії залежить від того, як функціонує система «держава – громадянське суспільство», оскільки тільки останній здатен сформувати орієнтації на використання громадянами діалогових форм політичної участі. Можна говорити про чотири основні варіанти діалогу між владою і громадянами.

Перший передбачає використання владою традиційної стратегії взаємодії з громадянами зверху – вниз, заснована на наданні останнім мінімуму інформації про хід процесу прийняття політичних рішень і повністю заперечує їх суб'єктність в процесі формування політичного порядку. Фактично цей тип діалогу є монологом влади, що претендує виключно на позитивну оцінку з боку громадян. Другий варіант діалогу – взаємодія, обмежена зверху – є стратегією обмеженого діалогу, коли влада погоджується приймати пропозиції від громадян, проте не поспішає, реагувати на дані пропозиції.

Третій варіант передбачає відкритий діалог між владою і громадянами, однак остаточний вибір пріоритетів залишається за владою, оскільки вона вибирає стратегію взаємодії з громадянами за принципом «так... але...».

Четвертий варіант діалогу, який відповідає принципам функціонування демократії участі, формується на основі спільного володіння інформацією, тому рядові громадяни є рівними з владою суб'єктами політичного процесу, а їх пропозиції мають таке ж значення, як і пропозиції влади. Тут слід звернути увагу, що тільки останній варіант діалогу між владою і громадянами передбачає рівні права контролю над реалізацією спільно прийнятих політичних рішень. Останній варіант діалогу в українській політичній практиці більш відомий в термінах стратегії партнерства між владою та громадянським суспільством (Ротар, 2007, с. 78).

Одним з найважливіших аспектів процесу комунікації між владою та громадянами, повинен сприяти формуванню діалогових форм

політичної участі, це повинно в свою чергу забезпечити оптимізацію доступу громадян до інформації про діяльність органів центральної і місцевої влади. Тут варто звернути увагу, що володіння якісної інформації визначає характер політичної компетентності громадян, її рівень, інструментальні та функціональні характеристики.

Відповідно до Закону України «Про інформацію» (ст. 10), обов'язком органів державної влади, органів місцевого і регіонального самоврядування є інформування про свою діяльність і прийняті рішення; створення в державних органах влади спеціальних інформаційних служб та систем, забезпечувати доступ громадян до інформації в установленому порядку; забезпечення вільного доступу суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів (Закон про інформацію від 02.10.1992 № 2658–XII)

Під ефективною комунікацією ми розуміємо взаємодію яка передбачає зворотний зв'язок і дозволяє підтримувати інтерес та довіру населення до діяльності влади. Як відзначають експерти, важливість формування ефективної комунікації доцільна з наступних причин: ефективна комунікація між владою і населенням сприяє вирішенню проблем громадян шляхом донесення їх влади; вирішуючи проблеми громадян, влада формує про свою діяльність позитивну думку, тим самим сприяє підвищенню рівня довіри та мінімізує можливі протести з боку суспільства; висвітлюючи таку діяльність, ЗМІ підвищують свій рейтинг, шляхом підвищення кількості переглядів реальними людьми і подіями, учасники яких цікавляться даними сюжетами (Корж, 2017,с. 17).

Ефективна взаємодія органів державної влади з громадянським суспільством можливо при наявності наступних умов:

– комунікація розглядається органами державної влади як невід'ємна складова їх діяльності;

– в структурі органів державної влади є відповідні підрозділи, які вирішують завдання контролювати інформаційні та комунікативні потоки і відповідним чином їх направляти;

– фахівці таких підрозділів повинні бути підготовлені, і є менеджерами комунікації органів влади, а не їх комунікаторами (Юрченко, 2012).

На думку дослідника Ю. Воробйова, необхідно класифікувати моделі комунікативної політики, незважаючи на рівень управління: державна влада – громадянське суспільство та муніципальна влада –

суспільство. Особливу роль автор приділяє так званої концептуальної моделі комунікативної взаємодії на рівні «державна влада – громадянське суспільство», яка має трирівневий ефект: довгостроковий (стратегічний ефект), середньостроковий (накопичувальний ефект) і короткостроковий (разовий ефект), кожен з яких характеризується певними формами взаємодії, діалогічності та договірного партнерства органів державної влади з громадськістю. У своїй сукупності ці форми взаємодії забезпечують взаємний контроль і рівновагу інтересів в системі відносин «державна влада – громадянське суспільство» (Романенко, 2014).

Варто виділити комунікативні стратегії, які впливають на формування рівня довіри громадськості до діяльності органів державної влади в суспільстві. Виходячи із зазначеного, вбачається існування трьох структурних моделей комунікації, які:

– вчать громадськість брати участь в процесах формування та реалізації державної політики;

– встановлюють невідповідність державної політики, інтересам громадськості, спонукаючи останню до участі у формуванні та реалізації (оптимізує її роль у формуванні та реалізації державного управління);

– визначають рівень включення громадськості в процеси формування і реалізації державної політики (недостатній рівень інформованості громадян про зміст державної політики, або навіть неадекватне її розуміння) (Шклярук, 2018, с. 4).

В рамках комунікативних досліджень на особливу увагу заслуговує також підхід А. Сунгурова, який виділив сім моделей комунікативної політики, що характеризують взаємодію органів державної влади та громадянського суспільства, в тому числі:

– модель підтримки розвитку інститутів громадянського суспільства, передбачає прийняття відповідної нормативно-правової бази, що забезпечує розвиток інститутів громадянського суспільства;

– партнерська модель, передбачає паритетну взаємодію органів державної влади та громадськості, при якій вони уникають будь-яких форм управління суспільством, співпрацюючи з ним у формі діалогу, створюючи для цього так звані «переговорні майданчики»;

– модель архітектора, передбачає активну роль громадськості в створенні нових інституційних структур органів державної влади;

– патерналістська модель забезпечує певну автономію громадських організацій за винятком підтримки певних політичних сил чи

окремих кандидатів у відповідному виборчому процесі, надаючи їм певну інституційну та фінансову підтримку;

– модель привідних ременів, характеризує домінування інтересів над інтересами громадянського суспільства;

– модель ігнорування, яка стає можливою за умови відсутності будь-яких форм взаємодії органів державної влади і громадськості в суспільстві;

– моделі боротьби з противником і громадянської непокори, характеризує певні конфронтаційні відносини в рамках суспільства, коли органи державної влади вдаються до тотального контролю за діяльністю інститутів громадянського суспільства, побачивши в них головну небезпеку для своєї діяльності; у відповідь на це громадяни змушені вдаватися до відповідних протестних дій (мітинги, пікети, протести) (Романенко, 2014, с. 2).

Основним критерієм ефективності функціонування відносин влади з громадськістю є створення умов для вільного прийняття громадянами дій органів влади, прийнятих ними рішень. Тому саме в формі двостороннього, збалансованого зв'язку суспільства і влади створюються найбільш оптимальні умови для ефективного функціонування суб'єктів зазначених відносин оскільки передбачає: – відкритість інформаційних потоків в поясненні змісту державної політики, що гарантує максимальну свободу в обговоренні громадських проблем;

– сприяння розумінню громадянами діяльності органів державної влади, доцільності прийняття ними відповідних рішень;

– активна участь громадськості в управлінні державою, супроводжується систематичним залученням її до вирішення соціально значущих проблем;

– організацію і підтримку владою соціальних дискусій шляхом залучення громадськості до процесів створення та реалізації державної політики (Корж, 2017, с. 19).

Реалізація перерахованих вище дій підвищує інтерес до потенціалу нових форм державного управління, введених в демократичних країнах, сприяє оновленню суспільних відносин під впливом орієнтації на діалог, свободу і активну участь громадськості в державному управлінні, демократизації соціальних інститутів, налагодження діалогових форм співпраці влади та громадськості України.

У роботі з громадськістю потрібно підбирати ті методи і форми роботи, які прийнятні для нас, а також для партнерів з громадського діалогу.

Ю. Коваль пропонує до комунікативним критеріїв ефективності влади ввести поняття Ю. Габермаса «взаєморозуміння». Значення названої категорії полягає в тому, що воно виступає багатозначним аспектом визнання сфер «життєвого світу» і «системи» певних меж як втручання, так і взаємодії, відповідно розуміння Ю. Габермаса, має здійснюватися за такими принципами:

– «зрозумілість» повідомлень влади (в даному випадку мається на увазі те, що сама влада повинна стати ініціатором «соціального діалогу» з громадськістю, запропонувати певні вектори розвитку соціуму без напливів на вплив держави на приватну сферу);

– «істинність» знання (мається на увазі компетентність влади у вирішенні, гострих соціальних питань,);

– «правдивість» намірів (тут ми повинні розуміти орієнтацію влади на суворе дотримання декларованої політики чи передвиборчим обіцянкам, а саме на цьому рівні, влада повинна пояснювати населенню причини і межі коригування декларативного рівня зрозумілим для громадян аргументом);

– «правильність» дій (на думку Ю. Габермаса це певний рівень дискурсивної політики, тобто не змісту дії влади, а реакції соціуму та вмісту повідомлення). Недолік тут полягає в тому, що розуміння комунікації влади та населення тільки за вербальними і невербальними засобами спілкування дуже шкідлива для політики (Коваль, 2014, с. 59).

Ю. Габермас пропонує наступну концепцію поділу влади: влада яка народжується в процесі вільних, необмежених комунікативних дій політичної громадськості в рамках «життєвого світу», і адміністративну владу в руках «системного світу». Для «життєвого світу» характерна децентралізація, спонтанність протікання соціальних процесів, здатність до обмеження адміністративного апарату, інституціоналізація громадської думки, активну участь громадян у розробці та прийняті політичних рішень (Коваль, 2014, с. 60).

Можливість вести комунікацію з представниками влади не тільки у виборчий період, а й постійно підтримувати зв'язок з ними он-лайн або безпосередньо, спонукає громадян формувати свої позиції та робити оцінки на основі інформації, отриманої з ЗМІ та інших джерел. Це перетворює їх в активних акторів вироблення політики та змушує шукати нові канали впливу на законотворчий процес.

Український парламент зробив крок назустріч суспільству, запровадивши в дію портал громадського обговорення законопроектів,

розроблений за підтримкою Програми USAID РАДА та з ініціативи Управління комп'ютерних систем апарату ВРУ у відповідь на рекомендації Європейського Парламенту по внутрішньому реформуванню Верховної Ради з метою поліпшення її інституційної спроможності.

Зазначене дає можливість громадянам заздалегідь ознайомитися з законопроектами, які повинні бути внесені на обговорення парламенту, і знаходяться на розгляді профільних комітетів, та брати участь в їх обговоренні. Крім того, вказане дозволяє поліпшити прозорість діяльності та довіру до комітетів, а це є частиною комплексної програми відкритості комітетів (Корж, 2017, с. 22).

Однією з проблем, яка заважає налагодженню ефективної роботи органів виконавчої влади з громадськістю, по-перше це відсутність відповідної професійної підготовки багатьох державних службовців з питань використання інтернет – технологій при формуванні комунікаційних зв'язків з громадськістю, по-друге проблемне питання в роботі підрозділів з питань взаємодії із засобами масової інформації та зв'язків з громадськістю – їх постійна реорганізація, яка не є результатом ні системного бачення функцій організації і структури в цілому, ні певної стратегії. В таких умовах найбільш поширеними методами стратегічної комунікації сьогодні залишаються проведення прес-конференцій, семінарів, тренінгів, консультацій; надання інформації окремому журналісту; поширення прес-релізів; випуск брошур, буклетів, плакатів, бюлетенів (друкованих та електронних) розміщення інформації на сайті, біг-бордах; реклама, підготовка теле- та радіороликів тощо.

Почати освоєння інтернет-технологій органами державного управління можна з простого і недорогого інструменту – з вебінарів, веб-конференцій у віртуальних кабінетах, організованих за допомогою спеціалізованих веб-сервісів, яким є і сайт (Халецький 2012).

Таким чином, в Україні вже створені певні передумови (правові, організаційні і т.д.) для підвищення ефективності комунікацій державних органів з громадськістю, які забезпечують становлення та розвиток партнерства влади і суспільства. Впровадження і використання віртуальних технологій в сфері державного управління, а саме, при організації взаємодії органів державної влади з громадськістю, треба констатувати, що веб-технології дозволять ефективно проводити комунікаційну політику державного органу, оптимізуючи комунікативний процес, заощаджуючи робочий час і даючи можливість більш оперативно обмінюватися інформацією.

Література:

Горбань Ю. О. (2013). Новітні комунікативні можливості у взаємодії ЗМІ, органів державної влади та громадських організацій. *Вісник НАДУ*, 4, 38–46.

Дніпров О. С. (2015). Діалог органів державної виконавчої влади та громадянського суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 825, 26–30.

Закон про інформацію від 02.10.1992 № 2658–XII (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 48, 651. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106>.

Коваль Ю. О. (2014). Комунікативний підхід Юргена Габермаса як критерій ефективності державної влади. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр.* Севастополь, Вип. 145/2014, 58–62.

Корж І. Ф. (2017). Комунікація влади і суспільства в умовах децентралізації. *Інформація і право*, 1 (20), 14–27.

Лісова Н. (2016). Соціальне партнерство як основа державно-громадського управління загальною середньою освітою. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*, Вип. 54, 183–191.

Романенко Є. О. (2014). Моделі комунікативної політики держави та інструментальне забезпечення взаємодії органів державної влади та громадськості. *Демократичне врядування*, Вип. 14. <http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/romanenko.pdf>.

Ротар Н. (2007). Діалогові форми політичної участі: передумови та перспективи становлення в Україні. *Політичний менеджмент*, 1, 75–92.

Халецький А. В. (2012). Державна комунікативна політика як інструмент ефективної розбудови громадянського суспільства в умовах суспільно-економічних трансформацій. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 10. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_10_12>.

Шклярук М. Г. (2018). Структура стратегічних комунікацій у системі демократичного державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 1. <http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/103.pdf>.

Юрченко В. Е. (2012). Комунікативні технології як механізми взаємодії громадянського суспільства та державної влади. *Державне будівництво*, 1. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/06.pdf>.

References:

Dniprov O. S. (2015). Dialog organiv derzhavnoyi vy`konavchoyi vlady` ta gromadyans`kogo suspil`stva [Dialogue between state executive bodies and civil society]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «L`vivs`ka politexnika»* [Bulletin of the National University of Lviv Polytechnic], 825, 26–30. [in Ukrainian].

Gorban` Yu. O. (2013). Novitni komunikaty`vni mozhly`vosti u vzayemodiyi ZMI, organiv derzhavnoyi vlady` ta gromads`ky`x organizacij [New communication opportunities in the interaction of mass media, state authorities and public organizations]. *Visny`k NADU* [NADU Bulletin], 4, 38–46. [in Ukrainian].

Korzh I. F. (2017). Komunikaciya vlady` i suspil`stva v umovax decentralizaciyi [Communication between government and society in the context of decentralization]. *Informaciya i pravo* [Information and Law], 1 (20), 14–27. [in Ukrainian].

Koval` Yu. O. (2014). Komunikaty`vny`j pidxid Yurgena Gabermasa yak kry`terij efekty`vnosti derzhavnoyi vlady` [Jurgen Habermas's Communicative Approach as a Criterion for State Power Efficiency]. *Visny`k SevNTU: zb. nauk. pr*. [SevNTU Bulletin: Coll. Sciences], Sevastopol`, Vy`p. 145/2014, 58–62. [in Ukrainian].

Lisova N. (2016). Social`ne partnerstvo yak osnova derzhavno-gromads`kogo upravlinnya zagal`noyu seredn`oyu osvitoyu [Social partnership as a basis for public-public management of general secondary education]. *Psy`xologo-pedagogichni problemy` sil`s`koyi shkoly`* [Psychological and pedagogical problems of a rural school], Vy`p. 54, 183–191. [in Ukrainian].

Romanenko Ye. O. (2014). Modeli komunikaty`vnoyi polity`ky` derzhavy` ta instrumental`ne zabezpechennya vzayemodiyi organiv derzhavnoyi vlady` ta gromads`kosti [Models of communication policy of the state and instrumental support of interaction between public authorities and the public]. *Demokraty`chne vryaduvannya* [Democratic Governance], Vy`p. 14. <http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk14/fail/romanenko.pdf>. [in Ukrainian].

Rotar N. (2007). Dialogovi formy` polity`chnoyi uchasti: peredumovy` ta perspekty`vy` stanovlennya v Ukrayini [Dialogue Forms of Political Participation: Prerequisites and Prospects for Becoming in Ukraine]. *Polity`chny`j menedzhment* [Political Management], 1, 75–92. [in Ukrainian].

Shklyaruk M. G. (2018). Struktura strategichny`x komunikacij u sy`stemi demokraty`chnogo derzhavnogo upravlinnya [Structure of strategic

communications in the system of democratic public administration]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy`tok* [Public Administration: Improvement and Development], 1. <http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/103.pdf>. [in Ukrainian].

Xalecz`ky`j A. V. (2012). Derzhavna komunikaty`vna polity`ka yak instrument efekty`vnoyi rozbudovy` gromadyans`kogo suspil`stva v umovax suspil`no-ekonomichny`x transformacij [State communication policy as an instrument of effective civil society development in the conditions of socio-economic transformations]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvy`tok* [Public Administration: Improvement and Development], 10. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2012_10_12>. [in Ukrainian].

Yurchenko V. E. (2012). Komunikaty`vni texnologiyi yak mexanizmy` vzayemodiyi gromadyans`kogo suspil`stva ta derzhavnoyi vlady` [Communication technologies as mechanisms of interaction between civil society and state power]. *Derzhavne budivny`cztvo* [State Building], 1. <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/06.pdf>. [in Ukrainian].

Zakon pro informaciyu vid 02.10.1992 # 2658–XII (Verxovna Rada Ukrayiny`) [Zakon pro informaciyu vid 02.10.1992 # 2658–XII (Verxovna Rada Ukrayiny`)]. *Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`* [Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`], 48, 651. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110106>. [in Ukrainian].

Анотація

Каретна О. О. Теоретичний аналіз інтеракції влади і громадянського суспільства та їх прояви в українському суспільстві. – Стаття.

Створення єдиного інформаційно-комунікаційного простору України як частини світового інформаційного простору є одним з умов побудови демократичного суспільства. Інформаційно-комунікаційні процеси забезпечить рівноправну участь українського суспільства в процесах інформаційної і економічної інтеграції з іншими країнами і народами. Основною проблемою на шляху демократизації участь громадськості у формуванні та реалізації політичного курсу, виступає саме тим соціально-правовим інститутом, в якому концентрується найбільший потенціал до діалогу влади та суспільства

Ключові слова*: суспільство, влада, комунікації, громадянське суспільство.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.7
УДК 321:352.07(477)

Мішин С. І.* (НУ «ОЮА»)

ІСТОРИЧНЕ ПОНЯТТЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

THE HISTORICAL CONCEPT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT

***Serhii Mishyn** – PhD Student (Political Science), Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy"(23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article examines the specifics of forming a national model of local self-government in Ukraine through the lens of history and modernity. The main stages of development and formation of the Ukrainian model of local self-government in the context of foreign experience and domestic scientific practices are revealed. The main guidelines for the transformation of the national model of local self-government in the context of the historical development of Ukrainian statehood are identified. The scientific and practical experience of local self-government research in Ukraine is generalized. It is concluded that the national model of local self-government in Ukraine is still in a state of formation and this process is under the influence of external and internal threats of Ukrainian statehood.

Therefore, summarizing the results of the study, we can draw the following conclusions. First, local self-government in Ukraine was formed much earlier than naturally occurring state power. Local self-government in our country has long been formed vertically with some elements of decentralization (specifics of implementation of the Magdeburg Law in Ukraine). Secondly, the formation of the national model of local self-government has been interrupted for more than 300 years due to the entry of part of the Ukrainian lands into the Russian Empire, the Commonwealth and Austria-Hungary. As a result, Ukrainian lands have heterogeneous experience in forming a national model, where, on the one hand, the territory of our country developed classic European decentralization, and, on the other, the experience of building a rigid vertical system between the "center" and "regions". Third, the Soviet system of local self-government, which was de facto absent, built a principle such as administrative management, where

the totality of decisions is coordinated and implemented through a system of vertical communications. This system is still in place at the institutional level, which does not allow the transformation of local self-government into the Ukrainian national decentralized model.

Keywords: *local self-government, territorial community, Magdeburg law. united territorial community,*

Управління в українських містах та регіонах традиційно базувалося на використанні різних історичних форм місцевого самоврядування (вічового права, магдебурзького права, козацького самоврядування, земства тощо), що відповідало загальним тенденціям розвитку європейської цивілізації.

На жаль, поступальний розвиток місцевого самоврядування було зупинено із втратою державної самостійності України в 1920 р. та встановленням централізованої системи територіальної організації влади, яка передбачала пряме державне управління на всіх субнаціональних територіальних рівнях; формально – через єдину систему органів державної влади – Ради народних депутатів, а фактично – через централізовану, підпорядковану по вертикалі систему партійних органів.

Розвал монопартійної командно-адміністративної системи управління, відновлення та розбудова на демократичних засадах української державності об'єктивно привели до пошуку такої організації влади, яка відповідала б як національним традиціям, так і сучасним світовим та європейським демократичним вимогам, була спрямованою на забезпечення прав і свобод людини, задоволення її потреб, підвищення ефективності надання громадських послуг.

Нова модель влади вже не могла базуватися на політико-організаційному принципі "вертикалі влади", реалізація якого фактично відсторонює людину від участі в управлінні державними та громадськими справами. Світовий і європейський досвід переконливо свідчить, що в демократичному суспільстві територіальна організація влади може будуватися лише на основі обов'язкового використання місцевого самоврядування – специфічної форми публічної влади територіальних громад, у рамках якої забезпечується реалізація їх права здійснювати управління в межах відповідних територіальних одиниць, самостійно вирішувати всі питання місцевого значення.

Історія місцевого самоврядування своїми витоками сягає періоду античності. Ще давньогрецький філософ Арістотель відзначав, що

в давніх демократіях громадяни управляли саме в тому розумінні, що всі управляли, і, у свою чергу, були керовані. Більше поширення місцеве самоврядування одержало в XI –XV ст., коли в Європі існували князівства, герцогства, графства, міста, парафії та інші місцеві форми врядування, що з'явилися ще за феодальної доби. Цей процес був пов'язаний з розвитком торгівлі, завдяки чому, у першу чергу, зростали міські громади, багато з яких одержували статус напівсуверенних одиниць, що закладало, таким чином, основу місцевої автономії. У ході розбудови суверенних держав у XVI–XVIII ст. відбувалося підпорядкування міст та інших менших форм місцевих урядувань центральній державній владі. Тому місцева влада почала набувати форми адміністративних підрозділів центрального уряду. Але попередній автономний розвиток міст заклав підґрунтя для існування прав місцевих громад та розвитку їх самоврядування, а процес утвердження домінування центрального уряду, загалом, окреслив роль органів місцевого самоврядування як органів з надання місцевих послуг і вирішення місцевих проблем.

Таким чином, історично, під місцевим самоврядуванням розумілось місцеве управління, що самостійно здійснювалось населенням певної територіальної одиниці.

Концептуальні засади теорії та практики місцевого самоврядування були закладені вченими і політиками в період буржуазно-демократичних революцій. Самоврядування пов'язували з прогресивними ідеями виборчого права та представницької станової влади в управлінні громадськими справами. Ці ідеї, як відомо, були своєрідною противагою принципам тогочасного середньовічного абсолютизму.

Сам термін "самоврядування" вперше було вжито в період Великої французької революції, щоб підкреслити самостійність громади відносно держави. У 1808 р. міністр Прусії барон фон Штейн використав ідею самоврядування в законі про статути міст, який визначав міську громаду як політичну одиницю. Провідною ідеєю Штейна була організація міської громади в дусі суспільної самостійності, через яку громадянин мав відчути себе членом державного організму (Штейн, 1874, с. 7–8). Цей закон мав велике значення для відродження пруської держави.

Місцеве самоврядування, у його сучасному розумінні, з'явилося в середині XIX ст. Термін "місцеве самоврядування" був введений пруським юристом Р. Гнейстом для такого управління на місцях, при

якому територіальні громади, що історично склалися, наділялися правом самостійно (у межах законів) вирішувати місцеві справи. При цьому в діяльність громад не втручалась центральна державна адміністрація та її чиновники на місцях (Панейко, 1963, с. 67–69).

Місцеве самоврядування – це поняття багатозначне, тому в концепціях різних авторів мають місце різні його інтерпретації. Так, відомий німецький правознавець Г. Єллінек ототожнював самоврядування з державним управлінням за допомогою осіб, які не є професійними державними посадовими особами, тобто вважав його управлінням, яке на противагу державно-бюрократичному, є управлінням саме зацікавлених осіб (Еллинек, 1908, с. 470–471). На відміну від нього, англійські вчені І. Редліх і П. Ашлей пов'язували місцеве самоврядування зі здійсненням місцевими жителями або їхніми обраними представниками тих обов'язків і повноважень, що їм надані законодавчою владою або які належать їм за загальним правом (Ашлей, 1910, с. 203).

Інакше формулювали поняття місцевого самоврядування і російські юристи. Так, М. Лазаревський розумів під самоврядуванням вид місцевого державного керування, де самостійність місцевих органів забезпечена такою системою юридичних гарантій, що, створюючи дійсність децентралізації, водночас забезпечується тісний зв'язок органів місцевого самоврядування з даною місцевістю і населенням. Самоврядування розумілося також як самостійне здійснення соціальними групами завдань внутрішнього державного керування в межах об'єктивного права, де гарантією самостійності є створення керівного центру виборним шляхом і автономність діяльності органів самоврядування як форма здійснення державних функцій за допомогою незалежних (тою чи іншою мірою) осіб і об'єднань, а також як перенесення начал представництва і відповідальності на місцеве самоврядування (Черник, 1996, с. 12–17).

Вітчизняні теоретики розглядали місцеве самоврядування через традиційну для українського сільського населення територіально-виробничу форму організації суспільства – громаду. Так, М. Драгоманов вбачав у самоврядуванні оптимальний спосіб подолання надмірної централізації державної влади через широке втілення суспільної свободи на рівні низових адміністративно-територіальних структур, а М. Грушевський розглядав амоврядування як спосіб зміцнення і саморозвитку національних територій ляхом втілення ідей "широкої козацької автономії" (Грушевський, 1991, с. 203–204).

У період Радянської влади поняття місцевого самоврядування трактувалося інакше. Для його пояснення використовували тези В. Леніна, котрий указував на необхідність залучення всіх громадян до безпосереднього і щоденного управління державою, ув'язуючи з ідеєю відмирання останньої, тобто керування суспільством за допомогою самого суспільства.

Крах тоталітарних режимів у 80-90-ті рр. XX ст. у колишніх соціалістичних країнах, осмислення змін, які сталися у сфері політичної влади і керування, привели до розробки нових підходів у визначенні поняття "місцеве самоврядування". Так, у сучасній науковій літературі України існують різноманітні погляди на визначення понять "місцеве управління" та їхні взаємовідносини. Наприклад, український енциклопедичний словник визначає місцеве самоврядування як одну з форм державного управління на місцях, управління міськими правами, яке здійснюється в обумовленому державою обсязі муніципалітетами, магістратами та іншими органами, що обираються населенням відповідних адміністративних одиниць. Проте важко погодитись з таким визначенням через його державницький аспект.

Але в літературі існують інші погляди, виділяється управлінський аспект місцевого самоврядування, підкреслюється, що це здійснення влади населенням, розглядається місцеве самоврядування як основа онституційного ладу, як форма народовладдя. Треба відзначити, що такі погляди на місцеве самоврядування не викликають сумніву, є сучасними і можуть бути застосовані в конституційній практиці України.

Зрештою, відповідно до Конституції України, місцеве самоврядування – це "право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селищ чи міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" (ст. 140) (Конституція України: Прийнята на п'ятої сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.).

Що стосується співвідношення понять "місцеве самоврядування", "місцеве управління", то тут також немає єдиної точки зору.

У роботах окремих дослідників з країн континентального (європейського) права акцентовано на самоврядних засадах в місцевому правлінні як прояві певних "природних" прав, що властиві місцевим громадам. Проте існують твердження щодо "існування муніципальних інститутів як самоврядних органів зовсім не є питанням "природного права", а являє собою результат розвитку політичного процесу".

У роботах французьких дослідників усе ще спостерігається різниця між "штучно" (тобто актами центральної влади) створеними адміністративно-територіальними одиницями (наприклад кантон, округ) та "природно" складеними формуваннями, які тільки визнані центральною владою (наприклад місто). Вважається, що в керівництві першими мають домінувати інтереси держави, у той час, як інші можуть володіти значними самостійними правами та керуватися, передусім, місцевими інтересами.

Аналіз різних точок зору дозволяє зробити висновок про деяку дуалістичність позицій місцевого управління в межах державного механізму. З одного боку, місцеве управління є частиною єдиної публічної адміністрації, децентралізованим та організаційно відокремленим елементом державного механізму, що залежить від центру та виступає як адміністративна організація з надання послуг населенню відповідно до загальнонаціональних стандартів та загального політичного курсу Уряду. На відміну від суб'єктів федерації, автономія місцевих громад має не конституційний, не законодавчий, а лише адміністративний характер. Місцеві органи не мають так званої "компетенції встановлювати свою компетенцію", тобто не можуть самостійно визначити коло своїх повноважень, оскільки останні встановлюються вищими органами. З іншого боку, місцеві органи мають свою власну легітимність, тому що формуються безпосередньо населенням, або за участю населення. Крім того, вони до певної міри самостійні, оскільки мають власні фінансові (податки, що збираються на користь місцевих громад, позики, інші грошові надходження), матеріальні (муніципальна власність) та людські (штат службовців) ресурси, а також юридичні повноваження (наприклад, можливість діяти як юридична особа, укладати договори та порушувати позови).

Отже, місцеве управління, з одного боку, залежить від центральної влади і є своєрідним продовженням державної адміністративної машини на рівень нижчий від центральної, а з іншого – є легітимним виразником ідей місцевих громад.

Місцеве управління відбиває локальні інтереси та самостійну роль місцевих громад у більш широкому державному цілому. Водночас, воно підпорядковане контролю з боку центральної влади і зобов'язане брати участь у реалізації урядової політики на місцях. Місцеве управління, таким чином, може одночасно бути як інструментом центрального контролю за місцевими громадами, так і

противагою цьому контролю, засобом як подолання місцевого партикуляризму, так і його вираженням.

Вітчизняні дослідники, оперуючи цими термінами, вкладають у них інколи зовсім різний зміст. Наприклад, М. Корнієнко намагається розвести зазначені поняття, позначивши ними дві різні системи, що паралельно функціонують на місцевому рівні. Таким чином, під місцевим управлінням вони розуміють органи, які призначені з центру і представляють державну адміністрацію на місцях, а під місцевим самоврядуванням – місцеві представницькі органи (Корнієнко, 1995).

Частина вчених пропонує розглядати терміни "місцеве самоврядування" та "місцеве управління" як синоніми, оскільки перше, на їх думку, зі складовою частиною другого, уособлюють його суть. Водночас, вони вважають, що "місцеве самоврядування" має своє особливе за змістом навантаження, яке відбиває, передусім, функціональний аспект демократичного управління на місцях, автономію місцевих колективів у межах більш широкого цілого, їх спроможність самостійно вирішувати місцеві проблеми.

Разом з тим, у Конституції України простежується інший підхід, який базується на розрізненні державної влади та влади місцевого самоврядування, у рамках якого місцеве самоврядування неначе виводиться за межі державного механізму.

Але більш слушним видається не протиставлення місцевого самоврядування місцевому управлінню, а розгляд їх у контексті діалектики співвідношення інтересів частин (територій, місць) та цілого (держави).

Особливо цей підхід є актуальним для посттоталітарних країн (зокрема України), коли сама структура цілого, тобто держави, ще формується, вона не склалася остаточно та їй загрожують різні небезпеки. Проте в перспективі демократичного розвитку принцип пріоритетності інтересів, очевидно, має поступатися принципові балансу та гармонізації інтересів центру і територій, держави та її регіонів. Реальною підставою для зняття суперечностей між центром і місцями, цілими і окремими його частинами, є чітко усвідомлена на політичному рівні і врегульована на законодавчому сфера інтересів і, відповідно, компетенцій між першим і другим.

Такий підхід проголошує і Європейська хартія місцевого самоврядування, прийнята у 1985 р. Радою Європи. В основу цього документа покладено класичний принцип субсидіарності, згідно з яким питан-

ня, які можна вирішувати на низових рівнях правління, немає потреби передавати вище. Місцевим громадам потрібно довіряти якомога більше управлінських завдань, а втручання держави потрібно лише там, де воно необхідне. Звідси, в Європейській хартії під місцевим самоврядуванням розуміється: "...право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину місцевих справ і управляти нею, діючи в межах закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого самоврядування". Таким чином, держава повинна створити належну правову базу, а також відповідний політичний клімат, коли органи місцевого самоврядування одержать необхідну їм повноту влади, а також здатність її здійснювати.

Діалектика інтересів цілого і частини, якщо її розглядати через призму розподілу влади між державою й органами місцевого самоврядування, повинна враховувати не просто пріоритет цілого над її частинами, а й баланс інтересів, мети і цілей, які досягаються шляхом реформування економічних відносин, прав власності, податкових відрахувань та інших платежів, за допомогою яких територіальні суб'єкти перебувають на достатньому рівні самозабезпечення, а держава не втручається в господарсько-фінансовий процес цих суб'єктів. Механізм реалізації концепції балансу інтересів здійснюється через політичну діяльність центру, який надає своїм територіям більше самостійності, та законодавчу практику парламенту, який створює правовий фундамент відносин між владними структурами центру і регіонів, державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування.

Ратифікація Україною Європейської хартії місцевого самоврядування виступила своєрідним каталізатором процесів відродження системи представницької влади. Імплементація положень Європейської хартії місцевого самоврядування зумовлює формування якісно нового місцевого самоврядування як системного суспільного явища.

Українська держава докладає значних зусиль у сприянні його становленню, функціонуванню та розвитку. Водночас на думку науковців, політиків, експертів, вітчизняне місцеве самоврядування не виконує насамперед своєї суспільної місії – децентралізації державного управління, організації життєдіяльності на місцевому рівні, формування демократичних основ суспільного розвитку, що ставить під сумнів правильність обраних основ його організації.

Слід наголосити на важливості проведення системних реформ місцевого самоврядування, що удосконалить організацію його

діяльності шляхом децентралізації державної влади та деконцентрації її владних повноважень. Зміцнення організаційної, матеріально-фінансової та правової самостійності представницьких органів місцевого самоврядування має стати передумовою ефективності місцевого управління в регіонах. Є потреба в ретельному дослідженні суперечностей впливу місцевого самоврядування на розвиток громад, стратегічних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, самого процесу реалізації регіональної тратегії розвитку, напрямів формування стратегії регіонів і в розробці методологічного підходу щодо визначення ефективної моделі організації місцевого самоврядування.

В умовах сучасного державотворення України процес пострадянської трансформаційної еволюції представницьких органів місцевого самоврядування потребує об'єктивного аналізу й осмислення соціальних, економічних, культурних, історичних та інших джерел побудови ефективної системи місцевого самоврядування, його трансформаційних процесів в контексті зарубіжного досвіду в єдності з процесами розбудови системи державного управління.

Українське місцеве самоврядування як одна з найдавніших державницьких традицій пройшло досить складний історичний шлях. Його проблеми та взаємовідносини з різними рівнями управління державою були різними на всіх етапах історії України. Особливо загострювалось це питання в короткі проміжки здобуття державності. У такі періоди поставала проблема політичного устрою держави, що вимагала визначення місця й ролі місцевого самоврядування, а також значною мірою впливали східна та західна політичні культури як об'єктивний прояв геополітичного становища нашої країни.

Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні потребує вирішення широкого кола питань, пов'язаних з будівництвом демократичної держави з ринковою економікою, розвинутою системою соціальних стандартів і гарантій для кожного її громадянина незалежно від місця проживання.

Важлива роль у демократичній державі належить місцевому самоврядуванню – головному елементу саморегуляції та самоуправління громадян. Місцеве самоврядування сприяє усуненню певної відчуженості населення від влади, є одним з механізмів, здатним підвищити ефективність управління на всіх рівнях.

Впровадження основ місцевого самоврядування потребує подальшого правового регулювання діяльності міських та сільських

територіальних громад, їх рад, виконавчих комітетів, а також інформаційного забезпечення розвитку місцевого самоврядування.

Об'єднання територіальних громад на сьогодні є однією з найбільш обговорюваних тем та напрямів реформ, зокрема, реформи місцевого самоврядування, успішна реалізація якої має стати підґрунтям для створення дійсно спроможних територіаль них громад. Метою реформи місцевого самоврядування є, передусім, забезпечення його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Йдеться про наділення територіальних громад більшими ресурсами та про мобілізацію їхніх внутрішніх резервів.

Кожна реформа потребує своїх виконавців та їх глибокого розуміння суті реформування. Без цього будь-яка, навіть найліпше підготовлена, реформа приречена на провал.

Висновки

За період існування незалежної України місцеве самоврядування поки ще не стало реальною невід'ємною складовою публічної влади. Боротьба гілок влади за перерозподіл владних повноважень перманентно віддзеркалювалася на регіональному рівні та відсувала на другий план основне питання державотворення – демократичну організацію місцевої публічної влади, що, у свою чергу, актуалізує вирішення проблеми інституалізації місцевого самоврядування.

Ключовою передумовою зміцнення Української держави, подальшого розвитку громадянського суспільства є глибока і системна реформа місцевого самоврядування. В контексті суспільних, державно-управлінських перетворень в Україні актуалізується питання змін у моделі місцевої влади. Інституційний розвиток місцевого самоврядування з метою нормативно-правового та організаційного забезпечення реформування, а також координування дій органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в питаннях реалізації заходів щодо реформи системи місцевого самоврядування, розширення повноважень влади на місцях, зміцнення матеріально-фінансової бази, забезпечення виконавчими функціями – завдання найближчої перспективи.

Вивчення історичних особливостей його розвитку допоможе врахувати помилки й здобутки наших предків, які прагнули збудувати справжню і міцну державу при створенні ефективної місцевої влади, схожої на ті, які вже століттями мають інші нації світу.

Література:

Ашлей П. (1910). *Местное и центральное управление. Сравнительный обзор учреждений Англии, Франции, Пруссии и Соединенных Штатов*. Спб. XII.

Грицяк І. А. (1995). Періодизація місцевого самоврядування України. *Місцеве та регіональне самоврядування України*, Вип. 3, № 4 (12-13), 85–97.

Грушевський М. С. (1991). *Очерк історії українського народу*. К.: Либідь.

Еллинек Г. (1908). *Общее учение о государстве*. 2-е изд., испр. и доп. по 2-му нем. изд. С. И. Гессеном. Спб.

Конституція України: Прийнята на п'ятої сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (1996). К.: Просвіта.

Корнієнко М. І. (1995). Державна влада і місцеве самоврядування: актуальні питання теорії і практики. *Українське право*, 1 (2), 68–77.

Кравченко В. (1995). *Територіальний устрій та місцеві органи влади України*. К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, Вип. 43.

Левицька Г., Стецюк П. (1992). *До питання про періодизацію розвитку місцевого самоврядування і розвиток місцевого самоврядування в суверенній Українській правовій державі*. Львів.

Панейко Ю.(1963). *Теоретичні основи самоврядування*. Мюнхен.

Черник И. Д. (1996). *Основные теории местного самоуправления: происхождение и развитие*. М.: РАН ИНИОН.

Штейн Л. (1874). Учение об управлении и право управления со сравнением литературы и законодательств Франции, Англии, Германии. Спб. XIV.

References:

Ashley P. (1910). *Mestnoye i tsentralnoye upravleniye. Sravnitelnyy obzor uchrezhdeniy Anglii. Frantsii. Prussii i Soyedinennykh Shtatov* [Local and central government. A comparative survey of institutions in England, France, Prussia, and the United Sta]. Spb. XII. [in Russian].

Chernik I. D. (1996). *Osnovnyye teorii mestnogo samoupravleniya: proiskhozhdeniye i razvitiye* [Basic theories of local government: origin and development]. M.: RAN INION. [in Russian].

Ellinek G. (1908). *Obshcheye ucheniye o gosudarstve* [General doctrine of the state]. 2-e izd.. ispr. i dop. po 2-mu nem. izd. SI. Gessenom. Spb. [in Russian].

Grushevs`ky`j M. S. (1991). *Ocherk istoriyi ukrayins`kogo narodu* [An outline of the history of the Ukrainian people]. K.: Ly`bid`. [in Ukrainian].

Gry`cyak I. A. (1995). Periody`zaciya miscevogo samovryaduvannya Ukrayiny` [Periodization of local self-government of Ukraine]. *Misceve ta regional`ne samovryaduvannya Ukrayiny`* [Local and Regional Self-Government of Ukraine], Vy`p. 3, # 4 (12-13), 85–97. [in Ukrainian].

Konsty`tuciya Ukrayiny`: Pry`jnyata na p'yatoyi sesiyi Verxovnoyi Rady` Ukrayiny` 28 chervnya 1996 r. (1996) [Constitution of Ukraine: Adopted at the Fifth Session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996]. K.: Prosvita. [in Ukrainian].

Korniyenko M. I. (1995). Derzhavna vlada i misceve samovryaduvannya: aktual`ni py`tannya teoriyi i prakty`ky` [State power and local self-government: current issues of theory and practice]. *Ukrayins`ke pravo* [Ukrainian Law], 1 (2), 68–77. [in Ukrainian].

Kravchenko V. (1995). *Tery`torial`ny`j ustrij ta miscevi organy` vlady` Ukrayiny`* [Territorial structure and local authorities of Ukraine]. K.: Nacz. in-t strategichny`x doslidzhen`, Vy`p. 43. [in Ukrainian].

Levy`cz`ka G., Stecyuk P. (1992). *Do py`tannya pro periody`zaciyu rozvy`tku miscevogo samovryaduvannya i rozvy`tok miscevogo samovryaduvannya v suverennij Ukrayins`kij pravovij derzhavi* [On the periodization of the development of local self-government and the development of local self-government in a sovereign Ukrainian rule of law]. L`viv. [in Ukrainian].

Panejko Yu.(1963). *Teorety`chni osnovy` samovryaduvannya* [Theoretical bases of self-government]. Myunxen. [in Ukrainian].

Shteyn L. (1874). *Ucheniye ob upravlenii i pravo upravleniya so sravneniyem literatury i zakonodatelstv Frantsii. Anglii. Germanii* [The doctrine of management and the right of management with a comparison of the literature and legislation of France, England, Germany]. Spb. XIV. [in Russian].

Анотація

Мішин С. І. Історичне поняття місцевого самоврядування. – Стаття.

У статті досліджена специфіка формування національної моделі місцевого самоврядування в Україні крізь призму історії та сучасності. Виявлено

основні етапи розвитку та формування української моделі місцевого самоврядування в контексті зарубіжного досвіду та вітчизняних наукових практик. Визначено головні орієнтири трансформації національної моделі місцевого самоврядування в контексті історичного розвитку української державності. Узагальнено науково-практичний досвід дослідження місцевого самоврядування в Україні. Зроблено висновок, що національна модель місцевого самоврядування в Україні ще перебуває у стані свого формування і цей процес відбувається під впливом зовнішніх і внутрішніх загроз української державності.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, територіальна община, Магдебурзьке право. об'єднана територіальна громада,*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.8
УДК 324:316.474.5+334.02

Дзюбенко Ю. М. (НУ «ОЮА»)*

ЗОВНІШНЄ ТА ВНУТРІШНЄ ПОЛІТИЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

EXTERNAL AND INTERNAL POLITICAL COUNSELING: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

***Yuliia Dziubenko –** PhD in Political Science, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

Two types of political counseling (internal and external) were distinguished in the paper; there is a political counseling, carried out "from the inside of the politician's apparatus – assistants, advisers, consultants; and political counseling carried out "from the outside", i.e. independent client consultants from academic institutions or consulting firms. It is noted that the most effective political and electoral campaigns are based on the use of both internal and external political counseling.

In the current period of the socio-political crisis, Ukraine needs reforms and innovations that will ensure its successful development in future. In particular, the high development of the market of political counseling services which along with transformations in other types of political activities will ensure Ukraine's exit from the crisis and improve the welfare in the country.

In future, in the face of solving problems of the development of counseling activities will necessarily increase the professionalism of internal consultants, improve skills and methods of conducting political campaigns. The development of domestic political counseling will be determined by the willingness of consulting companies to innovate, adapt their activities to the needs of clients, apply new methods of intervention, and make changes in the implementation of recommendations.

It is advisable to involve independent foreign consultants who really work for the result, regardless of their own position in the political spectrum. Therefore,

we believe that the prospect of the future is in foreign political consulting, with the use of digital technologies, targeting, etc. After all, the consciousness of citizens is wary about the influence of domestic political consultants on the political process, which affects the lack of confidence in this type of counseling and manifests itself in secret co-operation with political parties.

Keywords: *political counseling, internal counseling, external counseling, political campaign, election campaign.*

Постановка проблеми. Політичне консультування на сьогодні вкрай затребуваний вид професійної діяльності, так як потреба у владі у визначеної частини населення завжди висока, адже політконсалтинг – це також застосування певних технологій, що забезпечують успішне проведення політичних кампаній та виборчих зокрема. Варто відзначити, що переважна більшість представників вітчизняної влади нехтує професіоналами у сфері політичного консультування та застосовує, переважно, адміністративний ресурс, що, в свою чергу, підміняє продуктивні політичні технології.

Актуальність теми дослідження у статті зумовлена тим, що в останні роки українські політики і консультанти починають освоювати і впроваджувати нові технології, не розуміючи специфіки вибудовування публічної політики, не диференціюючи її різні середовищні особливості. Останні вибори в Україні показали, що інтернетизація спонукає політичну еліту до відмови від посилення інституту внутрішнього консультування.

Мета дослідження полягає у аналізі таких видів політичного консультування як внутрішнє та зовнішнє та їх недоліки та переваги, зокрема.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дослідженнями різних аспектів політичного консультування, займались такі вчені, як О. П. Берьозкіна, Е. В. Гончаров, Ф. Гоулд, Ф. Ільясов, Р. Мерфін, О. Г. Морозова, Д. В. Ольшанський, Д. Перлматтер, Л. В. Поляков, Г. Г. Почепцов, О. З. Свирид, Ф. І. Шарков, В. М. Шепель, Є. О. Юрченко та ін. Окремо вивченню основних видів політичного консультування присвячені роботи вчених І. О. Ветренко, С. С. Восканян, В. Гурієвська, І. О. Зосименко, Г. Марченко, Е. І. Смир, С. О. Телешун, В. А. Чернов та ін.

Політичний консалтинг – особливий напрям діяльності, що являє собою надання експертної оцінки та допомоги з боку фахівців, які покликані на основі аналізу конкретних кейсів розробити найбільш

прийнятні шляхи підвищення ефективності проведення політичних кампаній кандидата та/або політичної партії.

Виокремлюють зовнішнє та внутрішнє політичне консультування. Внутрішнє політичне консультування І. О. Ветренко визначає як «допомога, що надається політику чи політичній партії спеціально утвореними структурами (наприклад, прес-служби, інформаційно-аналітичні відділи, експерти, радники, піар-служби), які безпосередньо знаходяться у формальних ієрархічних управлінських відносинах зі своїми «клієнтами» (Ветренко, 2017, с. 224). Г. Марченко при розкритті проблеми політичного консультування у контексті інтернаціоналізації внутрішнє консультування визначив як «фахівці, які регулярно співпрацюють з представниками одного політичного утворення або переходять до її складу на постійне місце роботи» (Марченко, 2005, с. 167). А. Посадський до особливостей внутрішнього консультування відносить фахівців з економіки та управління, які входять до штату команди кандидата та/або політичної партії (Посадський, 1999, с. 39). В. Гончаров більш точніше, на нашу думку, визначає внутрішнє консультування: внутрішній консалтинг партійно-орієнтований і фінансується, переважно, з державного бюджету (Гончаров, 2007, с. 36).

З. В. Свирид, розглядаючи типологію політичного консалтингу, віддає перевагу зовнішньому консультуванню, так як зовнішні консультанти більш об'єктивніші, неупереджені та працюють на результат, однак, автор зазначила, що «зникнення внутрішнього політичного консультування у нашій державі є практично неможливим ще кілька десятків років. Адже свідомість громадян є настороженою з приводу впливу політичних консультантів на політичний процес, що позначається на недовірі до такого типу консультування та проявляється у прихованому співробітництві з політичними суб'єктами» (Свирид, 2014, с. 129).

Внутрішнє консультування поділяється на: формальне, неформальне, змішане. Формальне (офіційне) консультування – це офіційне звернення до ЗМІ, всіх видів професійної та суспільно-політичної інформації; спеціалізоване звернення до своїх помічників, штатного персоналу. Тобто, формальне консультування – це безпосередні відносини персоналу в одній організаційній структурі (Новіков, 2013, с. 19). При неформальному (неофіційному) консультуванні кандидат звертається за порадою до своїх членів сім'ї, родичів, близьких друзів, незнайомих людей, шляхом проведення зустрічей, виступів та інших

заходів (Новіков, 2013, с. 19). Прикладом змішаного консультування може слугувати як офіційна, так і неофіційна думка штатного працівника політику (Новіков, 2013, с. 19). Отже, ми розглянути визначення внутрішнього політичного консультування, тепер розглянемо окремо зовнішнє консультування.

А. Посадський визначив зовнішніми консультантами, як незалежних фахівців, як не входять до складу політичного осередку та виконують свої функції згідно укладеного договору (Посадський, 1999, с. 39). Зовнішнє консультування також поділяється на формальне, неформальне та змішане.

До суб'єктів зовнішнього формального консалтингу можна віднести: науковців (політологи, психологи, соціологи, філософи, історики, юристи); громадські організації та громадські ради при міністерствах та інших відомствах; політичних консультантів (як окремі консультанти, так і консалтингові групи) (Єгрова-Гантман, Мінтусов, 1995, с. 9).

Отже, ми означили основні теоретичні підходи до поняття внутрішнього та зовнішнього політичного консультування, його основні форми, тепер звернемось до переваг та недоліків кожного з них.

До основних переваг внутрішнього політичного консультування належать:

– консультанти добре знають свою організацію (Новіков, 2013, с. 18);

– можливість швидкої реалізації прийнятих управлінсько-організаційних рішень;

– можливість залучати нових співробітників;

– збереження конфіденційної інформації.

До недоліків внутрішнього політичного консультування належать:

– постійні витрати на заробітну плату;

– внутрішні консультанти без зовнішньої критики часто здійснюють помилки у ході політичної кампанії;

– досвід консультантів як правило низького профілю;

– внутрішньому штату може не вистачати управлінських навичок (Новіков, 2013, с. 18);

– внутрішній консалтинг «закритий», партійні консультанти не орієнтовані на вдосконалення своїх знань.

До основних переваг зовнішнього політичного консультування належать:

– більший досвід роботи, зокрема, у суміжних сферах;

– об'єктивність, незалежність та ініціативність;

– зовнішні консультанти мають багато зв'язків, що сприяє більш ефективному пошуку партнерів (Новіков, 2013, с. 19);

– свіжий погляд на проблему організації політичної кампанії;

До недоліків внутрішнього політичного консультування належать:

– можливість формального та неефективного виконання роботи;

– обмежений час роботи, що не дозволяє зовнішнім консультантам більш краще означити проблеми кампанії;

– можлива тривала професійна та соціальна адаптація;

– вірогідність розголошення конфіденційної інформації про кандидата та політичну партію.

Загалом, незалежно від виду політичного консультування на консультантів покладені функції політичне консультування, координація діяльності політика зі зв'язків з громадськістю, соціологічні дослідження, фокус-групи, супровід політичних проектів, імідж політика, підготовка до публічних виступів, робота у соцмережах, розробка сайтів, психологічна підтримка і т. ін.: довідкові консультації, які полягають в інформуванні політичних діячів з приводу фактів, які їх цікавлять, у наданні матеріалів довідкового характеру щодо проблем або питань, що виникають в процесі їхньої політичної діяльності; розробка графіку, організація і допомога в проведенні зустрічей політика з виборцями, лідерами громадських думок, організаціями, індивідуальний супровід політика на зустрічах і заходах, як політичного консультанта, аналіз результатів проведених зустрічей, організація і координація роботи громадської приймальні депутата, контроль і аналіз звернень громадян; соціологічні дослідження і фокус-групи; розробка та впровадження соціальних проектів для формування позитивного іміджу політика, організація зустрічей з робочими групами проекту, систематизація та аналіз інформації за результатами зустрічей з робочими групами проекту, координація роботи проекту на всіх етапах; формування та підтримка позитивного іміджу політика; розробка сайтів та презентаційних сторінок: сайти-візитки, landing page, індивідуальні проекти; створення сайтів на поширених CMS-системах: Joomla, Wordpress, Drupal тощо, розробка унікальної cms-системи управління сайтом під конкретні завдання.

До вказаного вище, відзначимо, що будь-якому виду політичного консультування притаманні проблеми, що пов'язані з відсутністю

контролю та відповідних професійних норм. І хоча консультанти щодня стикаються з необхідністю вирішення спільних для всіх питань, не існує єдиної інтсрукції, щоб допомогти їм у цьому. Рівень компетенції не вимірюються жодними стандартами. Ніякими тестами не можна визначити ту позначку, до якої повинен дорости претендент на звання політконсультанта. Тому іноді складається ситуація, коли недобросовісні консультанти псують імідж всього професійного співтовариства. Більшість консультантів вважає за краще працювати на кандидатів однієї партії і перш за все на тих кандидатів, чиї погляди вони поділяють. Отже, виборчі кампанії для них – не просто засіб отримання великих гонорарів, оскільки дійсно хороші політконсультанти могли б заробити набагато більше грошей, займаючись комерційним маркетингом або бізнесом (Новіков, 2013).

Відповідальність політичного консультанта визначається регулюючими документами, його професійної та особистою позицією, але в основному полягає в наступній альтернативі: залученість в результат впливу на ситуацію і часткове абстрагування від цього результату. Результат кампанії неминуче вплине на професійну діяльність консультанта і буде показником його професіоналізму та етичної відповідальності.

Слід зазначити, що в сучасному політичному консалтингу використовуються технології бізнес-консалтингу, в яких, на жаль, відсутня така важлива складова, як особистісна взаємодія. А саме ця складова стає ключовою для дотримання етичних норм і правил в консультуванні.

Вважаю за необхідне запровадити досвід Американської Асоціації політичних консультантів (AAPC) щодо етичних норм ведення своєї діяльності, до основних правил Асоціації належать: «1. Я не буду займатися будь-якою діяльністю, яка б корумповувала або деградувала практику політичного консалтингу; 2. Я буду ставитися до своїх колег і клієнтів з повагою і ніколи не буду навмисно зашкоджувати їхній професійній або особистій репутації. 3. Я поважаю довіру своїх клієнтів і не розкриваю конфіденційної або привілейованої інформації, отриманої під час наших професійних відносин. 4. Я не буду звертатися до виборців, які у своїх політичних переконаннях базуються на расизмі, сексизмі, релігійній нетерпимості або будь-якій формі незаконної дискримінації, і засуджуватимуть тих, хто користується такою практикою. У свою чергу, я буду працювати за рівне право голосу і привілеї для всіх громадян. 5. Я буду утримуватися від по-

милкових або оманливих нападів на противника або члена його сім]ї і робитиму все можливе, щоб інші не використовували таку тактику. 6. Я буду чітко і повністю документувати будь-яку критику супротивника або його запису. 7. Я буду чесним із засобами масової інформації та відверто відповім на запитання, коли матиму на те. 8. Я буду використовувати будь-які кошти, які я отримую від своїх клієнтів, або від імені моїх клієнтів, тільки для тих цілей, які зазначаються у письмовій формі. 9. Я не підтримуватиму будь-яку особу чи організацію, яка вдається до практики, забороненої цим кодексом та законодавством (AAPC Code of Professional Ethics).

Таким чином, слід відзначити, що кожен з видів політичного консультування має як свої плюси, так і мінуси, вважаю, що рівень ефективності організації політичних кампаній прямо залежить від застосування як зовнішнього, так і внутрішнього консультування, адже головна мета будь-якої політичної кампанії – це максимальне збільшення переваг перед суперником, а також вивчення його слабких сторін, за допомогою інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності політичного кандидата. Також варто відзначити інтернетизацію ведення політичних кампаній, що значно підвищило попит на зовнішні консалтингові послуги. Так, у майбутньому за умов вирішення проблем розвитку консалтингової діяльності неодмінно зростатиме професіоналізм внутрішніх консультантів, удосконалюватимуться навики роботи і методи проведення політичних кампаній. Розвиток вітчизняного політичного консультування визначатиметься готовністю консалтингових компаній до нововведень, адаптивністю їхньої діяльності до потреб клієнтів, застосуванням нових методів втручання та внесення змін під час реалізації консалтингових рекомендацій.

Література:

Ветренко В. І. (2017). Влияние политтехнологов на общественное мнение в период электоральных циклов. *Политическая наука*, 1, 222-241.

Гончаров В. (2007). *Современное политическое консультирование: монография*. Санкт-Петербург: ИВЭСЭП, Знание.

Егрова-Гантман Е., Минтусов И. Е. (1995). *Как делать имидж политика*. Москва: Никколо-М.

Марченко Г. И. (2005). Политическое консультирование в контексте интернационализации. *Космополис,* 2 (12), 146–171.

Новиков Д. В. (2013). *Политическое консультирование*. Комсомольск-наАмуре: ФГБОУ ВПО «КнАГТУ».

Посадский А. П. (1999). *Основы консалтинга: пособие для преподователей экономических и бизнес-дисциплин*. Москва: ГУ ВШЭ.

Свирид З. В. (2012). Витоки, сутність та основні підходи до визначення політичного консультування на сучасному етапі. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 24, 56-61.

Свирид З. В. (2014). Типологія та функції політичного консалтингу. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна*, 1111, 123-130.

AAPC Code of Professional Ethics. *AAPC*. <https://theaapc.org/wp-content/uploads/2015/10/AAPC-Code-of-Ethics.pdf>.

References:

AAPC Code of Professional Ethics. *AAPC*. <https://theaapc.org/wp-content/uploads/2015/10/AAPC-Code-of-Ethics.pdf>.

Egrova-Gantman E., Mintusov I. E. (1995). *Kak delat' imidzh politika* [How to make an image of a politician]. Moskva: Nikkolo-M. [in Russian].

Goncharov V. (2007). *Sovremennoe politicheskoe konsul'tirovanie: monografija* [Contemporary Political Counseling: A Monograph]. Sankt-Peterburg: IVJeSJeP, Znanie. [in Russian].

Marchenko G. I. (2005). Politicheskoe konsul'tirovanie v kontekste internacionalizacii [Political consultation in the context of internationalization]. *Kosmopolis* [Cosmopolis], 2 (12), 146–171. [in Russian].

Novikov D. V. (2013). *Politicheskoe konsul'tirovanie* [Political Counseling]. Komsomol'sk-naAmure: FGBOU VPO «KnAGTU». [in Russian].

Posadskij A. P. (1999). *Osnovy konsaltinga: posobie dlja prepodovatelej jekonomicheskih i biznes-disciplin* [Fundamentals of Consulting: A Guide for Teachers of Economic and Business Disciplines]. Moskva: GU VShJe [in Russian].

Svyryd Z. V. (2012). Vytoky, cutnist ta osnovni pidkhody do vyznachennia politychnoho konsultuvannia na suchasnomu etapi [The origins, essence and basic approaches to defining current political consultation]. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian National Idea: Realities and Prospects for Development], 24, 56-61. [in Ukrainian].

Svyryd Z. V. (2014). Typolohiia ta funktsii politychnoho konsaltynhu [Typology and functions of political consulting]. *Visnyk KhNU*

imeni V. N. Karazina [Bulletin of the VN Karazin KhNU], 1111, 123-130. [in Ukrainian].

Vetrenko V. I. (2017). Vlijanie polittehnologov na obshhestvennoe mnenie v period jelektoral'nyh ciklov [The influence of political strategists on public opinion during the electoral cycles]. *Politicheskaja nauka* [Political Science], 1, 222-241. [in Russian].

Анотація

Дзюбенко Ю. М. Зовнішнє та внутрішнє політичне консультування: переваги та недоліки. – Стаття.

У статті проаналізовано основні концептуальні підходи до визначення поняття внутрішнього та зовнішнього політичного консультування. Охарактеризовано особливості, переваги та недоліки кожного з них. Визначено, що політичне (зовнішнє та внутрішнє) консультування може бути формальне (офіційне), неформальне (неофіційне) та змішане. Зазначено, що найбільш ефективним веденням політичних та виборчих кампаній є застосування як внутрішнього так і зовнішнього політичного консультування.

Ключові слова*: політичне консультування, внутрішнє консультування, зовнішнє консультування, політична кампанія, виборча кампанія.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.9
УДК 321.015(479.25)

Пашаєва К. Ф.* (ОНУ імені І. І. Мечникова)

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІРМЕНІЇ

THEORETICAL PRINCIPLES OF INVESTIGATION OF INTERNAL POLITICAL TRANSFORMATION IN ARMENIA

***Kseniia Pashaieva** – PhD Student (Political Science), Department of International Relations, Odesa I.I. Mechnikov National University (2, Dvoryanskaya str., Odesa, Ukraine).

Abstract

The collapse of the Soviet Union dramatically changed the balance of power in the international arena, as it led to the end of the global bipolar confrontation. Armenia faced a need to reform its internal and foreign policy. The democratic transition of the former Soviet republics has been in the research focus of the western and domestic scientific community. This article studies the theoretical approaches to the study of the transformation process and presents the main changes in the understanding of the democratic transition.

The aim of the article is to analyze the main theoretical approaches to the study of the democratic transition and to reveal the unique features of the Armenian internal political transformation.

The theoretical framework of the article is represented by the fundamental works of D. Rustow, S. Huntington, S. Levitsky, L. Way, F. Schmitter, and M. McFaul. The various aspects of the transformation of the post-Soviet regimes, which fall under the category of the so-called "gray zone" of political regimes, were studied by such scholars as G. O'Donnell, L. Diamond, A. Paul, L. Morlino, T. Carothers, and others. Also, works of the Caucasian scholars D. Shahnazaryan, V. Sahakyan, A. Atanesyan, G. Mikaelian and S. Minasyan which are focused on the establishment process of the imitation democracy and development of the patrimonial networks are studied.

The legacy of the Soviet past in the form of underdeveloped democratic institutions and non-democratic political culture, as well as strong authoritarian tradi-

tions and territorial conflicts, have impeded the democratic transition of Armenia. The paper suggests that the concept of imitation or facade democracy is the best theoretical construct, which covers the majority of aspects of Armenia's transformation process. All things considered, the political system of the country is characterized by instability due to the coexistence of democratic and authoritarian methods as Armenian political elites have managed to create the facade of democratic procedures in order to hold their positions in power.

Keywords: *Armenia, imitation democracy, democratic transition, political transformation, the South Caucasus, hybrid political regime*

Постановка проблеми. Розпад Радянського Союзу цілком змінив баланс сил на міжнародній арені, так як привів до закінчення глобального біполярного протистояння. Перед колишніми соціалістичними республіками, у тому числі Вірменією, постало завдання проведення масштабних внутрішньополітичних перетворень. Демократичний транзит колишніх радянських республік давно зацікавив західну та вітчизняну наукову спільноту. Ця стаття характеризує теоретичні підходи до дослідження трансформаційних процесів, і демонструє зміни у розумінні перехідних процесів.

Мета дослідження полягає у аналізі теоретичних засад демократичного транзиту, який здійснює Вірменія, та виявленні унікальних рис, притаманних процесам внутрішньополітичної трансформації країни.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Історіографія теорії транзитології представлена фундаментальними розробками Д. Растоу, С. Гантінгтона, Ф. Шміттера та М. Макфола. Дослідженнями різних аспектів трансформації пострадянських режимів, так званої «сірої зони», займались такі провідні вчені, як Г. О'Доннелл, Л. Даймонд, А. Пол, С. Левицький, Л. Вей, Л. Морліно, Т. Карозерс та інші. Поняття обмеженого плюралізму, та концепції домінуючої коаліції були розроблені Х. Лінцом та А. Степаном. Явище дифузії демократії в умовах комунізму та посткомунізму було об'єктом дослідження В. Бунц та Ш. Волчіка. Вивченню процесу встановлення імітаційної демократії та поширення патримоніальних мереж присвячені роботи кавказьких вчених Д. Шахназаряна, В. Сахакяна, А. Атанесяна, Г. Мікаеляна, С. Мінасяна та вітчизняних – О. Фісуна.

Необхідно зауважити, що на сьогодні не існує єдиної теорії, яка б охоплювала всі фактори та тенденції процесу трансформації країн

Південного Кавказу. Вивчення процесів посткомуністичної трансформації є темою, що протягом довгого часу приваблювала як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Основа вивчення політичної трансформації пов'язана з появою такої галузі політичної науки як транзитологія.

Одна з основних тез транзитології щодо домінування демократичної парадигми зазнала поразки, коли мова зайшла про країни колишнього Радянського Союзу, до яких відноситься й Вірменія. Стало зрозумілим, що не існує універсального шляху встановлення та консолідації демократії. Західні вчені-політологи дійшли висновку, що демократичний транзит не є єдиним шляхом розвитку для колишніх соціалістичних режимів. Тому до країн колишнього соціалістичного табору почали застосовувати термін «посткомуністична трансформація». Вчені-тразитологи припускають, що процес переходу завершується встановленням демократії неконсолідованої або консолідованої, чи затяжним переходом.

До цього політична стратегія фактично була одна – це був рух до демократії, який став глобальним трендом з перемогою США в «холодній війні». Трансформаційні процеси політичної сфери мали привести до формування системи влади на правовій основі, законодавчого та конституційного розвитку держави, вдосконалення виборчої системи, інституалізації парламентаризму, здійснення реформи судової системи, впровадження інституту місцевого самоврядування, створення багатопартійної політичної системи, забезпечення функціонування незалежних засобів масової інформації, появи нової політичної еліти тощо. Єдиною можливою політичною траєкторію вважався перехід від недемократичних форм правління до демократичних.

Перебіг трансформаційних процесів в значній мірі залежить від старих і нових моделей суспільного розвитку, культурних особливостей, політичної волі до реформування політичної системи та влади, її механізмів функціонування, появи нової політичної еліти та взаємодії влади з громадськістю.

Американський науковець Данкварт Растоу, який заклав основи транзитології, в своїй статті «Transitions to democracy: toward a dynamic model» розмежував генетичний і функціональний підходи до політичної модернізації, як цілеспрямованої трансформації, наголосивши на ролі перемінних факторів політичної динаміки (Rustow, 1970). Розмежування цих підходів необхідне в сучасних теоріях полі-

тичної транзитології, так як дозволяє розрізняти сили, які здійснили перехід до демократії, і сили, які використовують демократію як інструмент влади, або як фасад для напівдемократичних режимів.

Також, Д. Растоу виділяє три фази перехідного процесу: підготовча фаза, яка характеризується боротьбою провідних політичних сил; друга фаза – це фаза прийняття рішень шляхом пошуку консенсусу основними політичними акторами щодо політичних правил демократичного процесу; і третя фраза, яка завершує процес формування нових демократичних інститутів. Кожна з фаз трансформації має різні визначальні фактори (Rustow, p. 361).

Розроблений Д. Растоу підхід випереджає ідею третьої хвилі демократизації Самуеля Гантінгтона, який описує хвилі демократизації як групи переходів від недемократичних режимів до демократичних, що відбуваються в певний період часу, і кількість яких значно перевищує кількість переходів в протилежному напрямку в даний період (Huntington, 2006, p. 26).

Розглядаючи процеси лібералізації 1990-х рр. у країнах колишнього Радянського Союзу, С. Гантінгтон відзначає, що повна відсутність демократичного досвіду є значною перешкодою для демократизації (Huntington, 2006, p. 316). Оскільки ліберальні реформатори в цих країнах розглядали лібералізацію як спосіб усунення опозиції, і вдавалися до часткової демократизації, результатом чого було поєднання авторитарних та демократичних практик, які не змінювали кардинально характер системи (Huntington, 2006, p. 142).

Також, цікавою є теза вченого про зв'язок демократії з західною культурою, який має безпосереднє значення для демократизації Балкан і країн колишнього Радянського Союзу. Оскільки антидемократична культура перешкоджає поширенню демократичних норм у суспільстві, заперечує легітимність демократичних інститутів, і ускладнює їх розбудову та функціонування (Huntington, 2006, p. 319).

Стівен Левицький та Лукан Вей пишуть про те, що сучасні демократичні режими мають відповідати чотирьом мінімальними критеріями: 1) проведення відкритих, вільних та справедливих виборів до органів виконавчої та законодавчої влади; 2) широке надання права голосу; 3) захищені політичні права та громадянські свободи, включаючи свободу преси, асоціацій та право на відкриту критику влади без загрози переслідування; 4) влада належить обраним органам влади, які не є підзвітними військовим або клерикальними колам (Levitsky, Way, 2002, p. 53).

Американський вчений Майкл Макфол виявляє феномен так званої «четвертої хвилі» демократизації. Він критикує дослідників третьої хвилі демократизації, і вказує на те, що їх дослідження відкидають структурні причини демократизації, та є актороцентричними (McFaul, 2006, p. 5).

Модель транзиту третьої хвилі вирізняла чотири типи суб'єктів: представники правлячої еліти, які дотримувались жорсткої або м'якої лінії поведінки, поміркованi та радикальні сили. Найчастіше країни третьої хвилі ставали демократичними, коли прихильники м'якої лінії поведінки чинного режиму та представники поміркованого табору нової політичної еліти створювали пакти, які вели до переходу від диктатури до демократії.

Г. О'Доннелл та Ф. Шмітер досліджуючи пакти, відзначали, що пакти є тимчасовими угодами між акторами, які прагнуть: 1) обмежити порядок денний політичного вибору, 2) пропорційно розподілити привілеї та 3) обмежити участь третіх сил у прийнятті рішень. Поєднання цих трьох компонентів забезпечувало перехід до демократичної політичної системи (O'Donnell, Schmitter, 1986, p. 41).

Майкл Макфол зазначає, що динаміка переходу четвертої хвилі демократизації була іншою. Оскільки зміна режиму в посткомуністичних країнах не була результатом переговорного процесу та створення пакту між представниками старої та нової політичних еліт, а навпаки, була нав'язана тими, хто займав більш сильні позиції. Таким чином, у країнах пострадянського простору не була виконана найважливіша умова успішного пакту – встановлення балансу сил (McFaul, 2006, p. 11).

Окрім того, актором демократичного процесу четвертої хвилі стали масові актори, які вважалися шкідливими при третій хвилі демократизації. Революційні рухи знизу, а не політична еліта, зруйнувала комуністичні режими і створила нові демократичні інститути. Масовий актор, представлений суспільними діячами був залучений до процесу переходу, і часто використовував конфронтаційну та некооперативну тактику для досягнення демократичних цілей (McFaul, 2006, p. 15).

Також, нова міжнародна система, яка виникла після розпаду Радянського Союзу, розширила порядок денний транзитного процесу – були включені такі питання, як повномасштабні політичні зміни, фундаментальна реорганізація економічних інститутів, та перегляд державних кордонів. В той час, як дослідники третьої хвилі

демократизації стверджували, що одночасне здійснення економічних та політичних реформ неможливе. У разі четвертої хвилі демократизації це було неминучим, оскільки повалення комунізму відбувалося дуже швидкими темпами (McFaul, 2006, p. 23).

Невизначеність кордонів держав «четвертої хвилі», яка була пов'язана з територіальними диспутами та конфліктами, негативно впливала на процес демократизації (McFaul, 2002, с. 240). Територіальні конфлікти створювали умови, при яких до влади змогли прийти недемократичні політичні лідери.

Збігнев Бжезинський відзначав, що три закавказьких держави – Вірменія, Грузія та Азербайджан утворені на основі історично сформованих націй. В результаті їх націоналізм має тенденцію до поширення і посилення, а територіальні конфлікти є ключовою проблемою їх розвитку. Тому не дивно, що після падіння Радянського Союзу жодна з трьох держав Південного Кавказу не була готова до нового незалежного статусу і розвитку регіонального співробітництва (Бжезинский, 1999, с. 66).

Це продемонстрував конфлікт щодо статусу Нагірного Карабаху – анклаву на території Азербайджану, населеного переважно вірменами. З огляду на той факт, що вірмени є християнами, а азербайджанці – мусульманами, конфлікт мав релігійне забарвлення. Згубна для економіки війна ще більше ускладнила становлення обох країн як стабільних незалежних держав (Бжезинский, 1999, с. 68).

Переходячи до теоретичних засад дослідження політичних режимів необхідно визначити поняття «режим». Режим це сукупність державних установ та норм, які формально або неформально існують на певній території при певній кількості населення. Леонардо Морліно пише про мінімальний набір характеристик демократичного режиму, якими є а) загальне виборче право, чоловіче та жіноче; б) проведення вільних, конкурентних, періодичних та чесних виборів; в) наявність більше ніж однієї партії; г) різноманітні джерела інформації (Morlino, 2008, p. 3).

Режими країн Південного Кавказу, поруч з іншими пострадянськими режимами, відносять до так званої «сірої зони» політичних режимів. О'Доннелл визначає режими «сірої зони» як режими схильні до авторитаризму, які лише переймають атрибути демократичних держав (O'Donnell, 1996, с. 34).

Ларрі Даймонд, також, виявляє «сіру» зону між виборчими і ліберальними демократіями (Diamond, 1996, p. 25). Вчений пропонує

категорію псевдодемократії – певного виду виборчої демократії, яка відрізняється від електоральної браком політичної конкуренції, при якій правляча партія може бути усунута від влади, та від авторитаризму, який дозволяє існування незалежних опозиційних партій (Diamond, 1996, p. 25).

Вчений пояснює появу терміну «псевдодемократія» тим, що демократія є єдиною легітимною формою правління, і оскільки будь-який інший тип режиму перебуває під тиском міжнародним та внутрішнім, він вимушений прийняти або імітувати демократію. Практично всі гібридні режими в сучасному світі є псевдодемократичними, оскільки існування формальних демократичних політичних інститутів, таких як багатопартійна виборча конкуренція, маскує авторитаризм. Перемога опозиційної сили не можлива в умовах гібридного режиму, оскільки цьому перешкоджають умови, створені самим режимом. Часто виборчий процес в гібридних режимах проходить під наглядом міжнародних спостерігачів, але при цьому маніпулювання виборами та фальсифікація є поширеними (Diamond, 2002, p. 24).

Американський політолог Томас Карозерс в своїй статі «The End of Transition Paradigm» пише про те, що парадигма транзиту була продуктом певного часу – початку третьої хвилі демократизації, час якої минув (Carothers, 2002, p. 20). На його думку, більше не є доцільним припускати, що більшість країн перебувають у процесі переходу саме до демократії.

Також, помилковим він вважає те, що відхід від авторитаризму складається з трьох етапів демократизації – відкриття, прориву та консолідації, і що проведення регулярних чесних виборів забезпечить демократичну легітимність нового уряду, і сприятиме активізації політичної участі населення та підзвітності уряду виборцям в довгостроковій перспективі (Carothers, 2002, p. 17).

Леонардо Морліно висуває три гіпотези, які пояснюють виникнення гібридних режимів. Гібридні режими приходять на зміну авторитарним режимам, виникають як результат традиційного режиму (монархії чи султанізму); або в результаті кризи демократичного режиму (Morlino, 2008, p. 8).

Оскільки в умовах гібридних політичних режимів державні інституції є скоріш фасадом, то при аналізі центральноазіатських та кавказьких суспільств актуальності набуває вивчення концепції патримоніалізму, яку вперше представив Макс Вебер в книзі «Economy and Society». Він запропонував три типи легітимності: юридично–

раціональну, традиційну та харизматичну. Вчений стверджував, що патримоніалізм характеризує традиційний тип легітимності, і передбачає використання політичної та економічної сили в особистих цілях для побудови взаємовигідних відносин між представниками еліти. Об'єднавшись навколо лідера, чия влада має легітимність традиційного типу, правляча еліта складається з традиційних «товаришів» або «підданих», які зберігають вірність лідеру. На самому верху цієї системи знаходяться члени сім'ї правителя, і ті, хто напряму залежать від лідера – клієнти, васали або фаворити, і посадові особи, вірні правителю (Iskandaryan, Mikaelian, Minasyan, 2016, p. 5).

Далі ця концепція М. Вебера була адаптована до сучасних умов і отримала назву неопатримоніалізм. Вона є напряму пов'язана з концепцією неформальності і такими ключовими поняттями, як патронаж та клієнталізм. У сучасних суспільствах неформальні інститути стають особливо поширені в умовах гібридних режимів. Осільки вони не мають достатнього інституційного потенціалу для забезпечення реалізації принципу верховенства права (Iskandaryan, Mikaelian, Minasyan, 2016, p. 6). Окрім того, Грант Мікаелян та Сергій Мінасян зауважують, що бідність та економічна криза є впливовими передумовами для виникнення та розвитку неформальних установ (Iskandaryan, Mikaelian, Minasyan, 2016, p. 7).

Повертаючись до теорії імітаційної демократії, яка, на думку автора, є найбільш придатним теоретичним конструктом для дослідження внутрішньополітичної трансформації Вірменії, доцільним є наведення її основних характеристик. Давід Шахназарян, провідний вірменський аналітик, виділяє наступні характеристики імітаційної демократії: 1) відсутність фактичного розмежування між гілками влади, та підпорядкування судової влади та законодавчої влади виконавчій; 2) домінування принципу доцільності над принципом законності; 3) зростаючий вплив Росії на інститути влади, внаслідок чого втрачаються елементи державності, незалежності та суверенітету; 4) криміналізація політичних структур та політизація злочинних груп; 5) утримання влади шляхом порушення процесу функціювання політичної системи; 6) внесення змін до конституції з метою посилення позицій президента та подовження президентських термінів; 7) розвинута корупційна система як механізм державного контролю; 8) руйнація неіституалізованої ринкової економіки та створення олігархічної системи управління економікою; 9) переслідування громадських організацій (Shahnazaryan, 2006, p. 359).

Наступним теоретичним конструктом, який слушно застосувати для вивчення політичного розвитку Вірменії є модель Роберта Даля, яка складається з двох вимірів – конкуренції, як показника рівня лібералізації режиму та участі – показника рівня демократизації, яка дає нам розуміння того, що політична участь, тобто право обирати і бути обраним, непридатна для аналізу пострадянських транзитів (Krouse, 1982, p. 447).

На цьому наголошує й Володимир Гельман, який зазначає що досвід проведення радянських неконкурентних виборів підірвав становлення громадянського суспільства на пострадянського простору. Оскільки існування громадянського суспільства було можливим у межах, які визначалися правлячими елітами (Gel'man, 2003, p. 90).

Існує ще один підхід, який можна застосувати для дослідження процесу трансформації Вірменії. Цей підхід вивчає роль державності у процесі демократизації. Слабкість держави є відмінною рисою розвитку пострадянського простору, і має два виміри. По-перше, вона спричинює значні функціональні обмеження держави як системи. Зокрема, державна монополія на використання сили підривається конкуренцією між державними та недержавними акторами. По-друге це те, що слабка держава не здатна забезпечити принцип верховенства права (Gel'man, 2003, p. 92).

Володимир Гельман вказує на те, що з точки зору неоінституціоналістики, верховенство права визначається як домінування формальних інститутів, тобто універсальних правил та норм, які значно обмежують акторів та їхні стратегії. Тим часом, відсутність верховенства права означає домінування неформальних інституцій, які діють згідно з власними правилами та нормами, такими як клієнтелізм та корупція. Таким чином, замість верховенства права, можна спостерігати свавілля, при якому формальні інститути є фасадом для прикриття неформального домінування (Gel'man, 2003, p. 92). На відміну від демократичних режимів, які є конкурентними режимами з домінуванням формальних інститутів, пострадянські політичні режими, у тому числі політичний режим Вірменії, можна розглядати як неконкурентні режими, в умовах яких розпад формальних інститутів призвів до їх заміщення неформальними.

Український дослідник Олександр Фісун, також, висуває гіпотезу, яка стверджує що пострадянські політичні траєкторії у більшості випадків ведуть до оновлення, модифікації та раціоналізації

патримоніальних систем, а не до створення західноєвропейської раціонально-правової конкурентної демократії (Fisun, 2003, p. 2).

На думку вченого, характерною рисою неопатримоніалізму є симбіоз кланового та сучасного раціонально-бюрократичного правління. В неопатримоніальній системі національний лідер контролює політичне та економічне життя країни, а особисті стосунки з лідером відіграють вирішальну роль у накопиченні особистих багатств, або ротації представників політичної еліти. Пострадянські варіанти непатримоніальних структур забезпечують формальне встановлення сучасних державних інститутів – парламенту та багатопартійної системи, виборчого конкуренції та конституції, але відіграють роль фасаду системи, підпорядкованій патримоніальному механізму.

Олександр Фісун пропонує замінити для аналізу пострадянських режимів вимір політичної участі моделі Даля, і спираючись на веберський аналіз раціонально-правової бюрократичної раціоналізації та трансформацію патримоніального правління, вводить такий ключовий чинник пострадянського розвитку як ступінь дистанціювання правителя від засобів керування. Вчений відносить Вірменію до олігархічного неопатримоніалізму, і зазначає що при такому типі відбувається розширення олігархічних кіл, що діють спільно з урядом, або замість нього (Fisun, 2003, p. 6).

Стівен Левицький та Лукан Вей зазначають, що співіснування демократичних правил та автократичних методів, спрямованих на збереження чинної влади є постійним джерелом нестабільності в країнах Південного Кавказу. Це пов'язано з тим, що авторитарні держані діячі вбачають ризики у проведенні виборів до законодавчих органів, обранні судів та діяльності незалежних засобів масової інформації, що і створює періодично можливості для опозиційних сил, тому вони вдаються до різноманітних маніпулювань і фальсифікацій, тим самим забезпечуючи фасадний характер демократичних процедур (Levitsky, Way, 2002, p. 59).

Згідно з Томасом Карозерсом, ще одним синдромом, притаманним політичному розвитку Вірменії, є політика домінуючої влади. Політичний простір країн з цим синдром залишається обмеженим, хоча й присутня політична боротьба опозиційних груп, і демократична інституціональна структура. Однак, політичні угруповання – рух, партія, клан або лідер домінує у системі таким чином, що перспектива їх ротації є малоймовірною (Carothers, 2002, p. 12).

Типовим для країн домінуючої влади є маніпулювання виборами, в ході якого правляча група намагається створити враження чесної виборчої гонки з метою схвалення міжнародної спільноти, при цьому вдаючись до дій, які забезпечують перемогу чинної влади. Держава, як правило, є слабкою і погано функціонуючою, разом з бюрократичним апаратом, який руйнується під впливом де-факто однопартійної системи, що і приводить до масштабної корупції та патримоніалізму (Barner–Berry, Hoby, 1995, p. 238).

Досліджуючи партійну систему Вірменії цікавим є факт, який відмічають Корнелі Какачія, Тамара Патарайя, та Майкл Цецір. Вони пишуть про те, що більшість партій на пострадянському просторі засновані довкола однієї особи чи групи, це пояснює велику кількість зареєстрованих політичних організацій. Це впливає на поведінку виборців, які схильні голосувати за харизму кандидата, або ж проти чинного керівництва з метою висловлення свого невдоволення. Харизма та популізм компенсують відсутність політичної програми. Конкуренція між партіями частіше проходить не по політичній лінії, а по проурядовій або антиурядовій осям. До того ж політичні партії не виконують своїх основних функцій, таких як репрезентація інтересів груп суспільства, пошук спільних інтересів та мобілізація виборців (Kakachia, Pataraia, Cecire, 2014, p. 259).

Макс Бадер, дослідник партійних систем пострадянського простору, пише про те, що найпоширенішою моделлю розвитку партійної системи пострадянських країн є наявність однієї домінуючої правлячої партії («партії влади»), яка представляє режим, контролюючий більшість або всі місця в парламенті, поряд з фрагментованою опозицією, що складається зі слабких та персоналістичних партій, які намагаються закріпитися в умовах нерівної гри (Bader, 2009, p. 103). Найбільш яскравим прикладом домінантної партії у Вірменії є «Республіканська партія».

Також, в ході вивчення системної трансформації Вірменії актуальності набуває феномен дифузії демократії в умовах комунізму та посткомунізму, який досліджували Валері Бунц та Шарон Волчік. Дослідники пояснюють, що дифузія – це зміна масової політичної поведінки, тобто мобілізації проти авторитарних режимів під час виборів в одній країні, яка потім поширюється на сусідні країни (Bunce, Wolchik, 2006, p. 284). Наступає період активних змін, які не є просто відходом від попередніх практик, а фундаментальним перегрупування існуючих політичних, соціальних та економічних порядків.

Появу нового політичного центру сили можна пов'язати з явищем дифузії демократії. Її першим проявом на Південному Кавказі була «Революція троянд» листопада 2003 року у Грузії, яка дала надію на демократизацію країни. Влада перейшла від корумпованого уряду Едуарда Шеварднадзе до опозиційних сил на чолі з Міхаелем Саакашвілі, котрий і розпочав демократичний експеримент у регіоні (Wertsch, 2005, p. 523).

Подібні події відбулися й у Вірменії, коли призначення прем'єр-міністром Сержа Саргсяна у квітні 2018 року спричинило хвилю протестів, які згодом набули загальнонаціонального характеру і отримали назву «Оксамитової революції» (Протесты против Сержа Саргсяна в Армении: что происходит? 2018). В результаті цих подій, Серж Саргсян пішов у відставку, і було обрано нового прем'єр-міністра Нікола Пашиняна – лідера протестного руху (Zolyan, 2018).

Ця революція стала проявом боротьби з існуючою політичною системою, корупцією та концентрацією влади, пануванням домінантних партій та олігархату, а також, проявом боротьби за верховенство права та рівні політичні та економічні можливості (Markarov, 2018, p. 3).

Висновки. Таким чином, спадщина радянського минулого у формі слаборозвинених демократичних інститутів та політичної культури, а також, сильних авторитарних тенденції та територіального конфлікту, перешкоджає демократичним політичним процесам у Вірменії. Ми спробували довести, що концепція імітаційної або фасадної демократії представляє собою найкращий теоретичний конструкт, що допомагає детально проаналізувати процес трансформації Вірменії.

Політична система країни характеризуються нестабільністю по причині співіснування демократичних та автократичних методів управління, а політичні еліти з метою утримання своїх позицій створили фасадний характер демократичних процедур. Задекларована система стримувань і противаг перестала функціонувати, оскільки законодавча та судова гілки влади фактично були підпорядковані виконавчій. Характерні для регіону Південного Кавказу відносини патрон – клієнт, афіліація з сім'єю та кланом, які є домінуючими конструктами кавказьких суспільств, негативно вплинули на розвиток політичних процесів в країні, і посприяли формуванню гібридного політичного режиму.

Багатопартійна система у Вірменії так і не були консолідовані по причині антидемократичних практик електорального процесу. В свою чергу, вірменські політичні партії поділяються на проурядові або опозиційні, оскільки організовуються навколо лідерів, приблизно з однаковими партійними програмами, і не відрізняються ідеологічно одна від одної. Процес формування громадянського суспільства у країні, також, сповільнений і загалом розвивається довкола неурядових організацій. Разом з тим протестна енергія вірменського суспільства дає надію на подальшу демократизацію країни та інституалізацію громадянського суспільства.

Література:

Бжезинский З. (1999). Великая шахматная доска. Москва: Международные отношения, 1999.

Протесты против Сержа Саргсяна в Армении: что происходит? (2018). *BBC News*. <https://www.bbc.com/russian/features-43801331> (2019, квітень, 18).

Bader M. (2009). Understanding Party Politics in the Former Soviet Union: Authoritarianism, Volatility and Incentive. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 2, 100–120.

Barner–Berry C., Hoby C. A. (1995). *The politics of change. The transition of former Soviet Union*. New York: St. Martin`s Press.

Bunce V. J., Wolchik S. L. (2006). International diffusion and postcommunist electoral revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 283–304.

Carothers T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy,* 1, 5–21.

Diamond L. (1996). Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy,* 3, 20–37.

Diamond L. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 2, 21–35.

Fisun O. (2003). Developing Democracy or Competitive Neopatrimonialism? The Political Regime of Ukraine in Comparative Perspective. *Centre for Russian and East European Studies*. <http://sites.utoronto.ca/jacyk/files/Fisun-CREES-workshop.pdf> (2019, квітень, 18).

Gel'man V. (2003). Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory-Building. *Democratization,* 2, 87–104.

Huntington S. P. (2016). *The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century*. Norman: University of Oklahoma Press, 1993.

Iskandaryan A., Mikaelian H., Minasyan S. (2016). *War, Business and Politics: Informal Networks and Formal Institutions in Armenia*. Yerevan: Caucasus Institute, 2016.

Kakachia K., Pataraia T., Cecire M. (2014). Networked Apathy: Georgian Party Politics and the Role of Social Media. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 2, 255–275.

Krouse R. W. (1982). Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl. *Polity,* 3, 441–463.

Levitsky S., Way L. A. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy,* 2, 51–65.

Markarov A. (2018). Armenia's Foreign Policy Priorities. Are There Any Major Changes Following the Spring 2018 Political Transformation? *Caucasus Analytical Digest*, 104, 3–7.

McFaul M. (2002). The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*, 2, 212–244.

McFaul M. (2006). The Missing Variable: The "International System" as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization. *CDDRL Working Papers*. <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/McFaul_No_58.pdf> (2019, квітень, 18).

Morlino L.(2008). Hybrid Regimes or Regimes in Transition? *FRIDE Working Papers.* <http://blog.pucp.edu.pe/blog/wpcontent/uploads/sites/262/2008/12/WP70-Hybrid_regimes_ENG_sep08.pdf> (2019, квітень, 18).

O'Donnell G. (1996). Illusions About Consolidation. *Journal of Democracy,* 2, 34–51.

O'Donnell G., Schmitter P. C. (*1986). Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.

Rustow D. A. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 3, 337–363.

Shahnazaryan D. (2006). The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*, 3, 355–360.

Wertsch J. V. (2005). Georgia as a Laboratory for Democracy. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization,* 4, 519–535.

Zolyan M. (2018). What to Expect from Armenia's New Leader. *Carnegie Moscow Center*. <https://carnegie.ru/commentary/76365> (2019, квітень, 18).

References:

Bader M. (2009). Understanding Party Politics in the Former Soviet Union: Authoritarianism, Volatility and Incentive. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 2, 100–120.

Barner–Berry C., Hoby C. A. (1995*). The politics of change. The transition of former Soviet Union*. New York: St. Martin`s Press.

Bunce V. J., Wolchik S. L. (2006). International diffusion and postcommunist electoral revolutions. *Communist and Post-Communist Studies*, 39, 283–304.

Bzhezinskiy Z. (1999). *Velikaya shahmatnaya doska* [The Grand Chessboard]. Moscow: Mezhdunarodnyie otnosheniya, 1999. [in Russian].

Carothers T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy,* 1, 5–21.

Diamond L. (1996). Is the Third Wave Over? *Journal of Democracy,* 3, 20–37.

Diamond L. (2002). Thinking About Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 2, 21–35.

Fisun O. (2003). Developing Democracy or Competitive Neopatrimonialism? The Political Regime of Ukraine in Comparative Perspective. *Centre for Russian and East European Studies*. <http://sites.utoronto.ca/jacyk/files/Fisun-CREES-workshop.pdf>.

Gel'man V. (2003). Post-Soviet Transitions and Democratization: Towards Theory-Building. *Democratization,* 2, 87–104.

Huntington S. P. (2016). The Third Wave: Democratization in the Late 20th Century. Norman: University of Oklahoma Press, 1993.

Iskandaryan A., Mikaelian H., Minasyan S. (2016). War, Business and Politics: Informal Networks and Formal Institutions in Armenia. Yerevan: Caucasus Institute, 2016.

Kakachia K., Pataraia T., Cecire M. (2014). Networked Apathy: Georgian Party Politics and the Role of Social Media. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization,* 2, 255–275.

Krouse R. W. (1982). Polyarchy & Participation: The Changing Democratic Theory of Robert Dahl. *Polity,* 3, 441–463.

Levitsky S., Way L. A. (2002). The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy,* 2, 51–65.

Markarov A. (2018). Armenia's Foreign Policy Priorities. Are There Any Major Changes Following the Spring 2018 Political Transformation? *Caucasus Analytical Digest*, 104, 3–7.

McFaul M. (2002). The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship: Noncooperative Transitions in the Postcommunist World. *World Politics*, 2, 212–244.

McFaul M. (2006). The Missing Variable: The "International System" as the Link between Third and Fourth Wave Models of Democratization. *CDDRL Working Papers*. <https://fsi-live.s3.us-west-1.amazonaws.com/s3fs-public/McFaul_No_58.pdf>.

Morlino L. (2008). Hybrid Regimes or Regimes in Transition? *FRIDE Working Papers.* <http://blog.pucp.edu.pe/blog/wpcontent/uploads/sites/262/2008/12/WP70-Hybrid_regimes_ENG_sep08.pdf>.

O'Donnell G. (1996). Illusions About Consolidation. *Journal of Democracy,* 2, 34–51.

O'Donnell G., Schmitter P. C. (1986). Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.

Protestyi protiv Serzha Sargsyana v Armenii: chto proishodit? [Protest against Serzh Sargsyan in Armenia: What is going on?] (2018). *BBC News*. <https://www.bbc.com/russian/features-43801331> [in Russian].

Rustow D. A. (1970). Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 3, 337–363.

Shahnazaryan D. (2006). The South Caucasus: Problems of Stability and Regional Security. *Demokratizatsiya. The Journal of Post-Soviet Democratization*, 3, 355–360.

Wertsch J. V. (2005). Georgia as a Laboratory for Democracy. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization,* 4, 519–535.

Zolyan M. (2018). What to Expect from Armenia's New Leader. *Carnegie Moscow Center*. <https://carnegie.ru/commentary/76365>.

Анотація

Пашаєва К. Ф. Теоретичні засади дослідження внутрішньополітичної трансформації Вірменії. – Стаття.

Стаття аналізує наукову думку, яка розробляє загальні підходи до посткомуністичної трансформації, а також концепції специфічних аспектів трансформаційного процесу. Характеризується розвиток наукових підходів і демонструються зміни у розумінні перехідних процесів, відштовхуючись від класичних робіт у цій галузі. Мета статті полягає у аналізі теоретичних засад вивчення демократичного транзиту та виявленні унікальних рис, притаманних процесу внутрішньополітичної трансформації Вірменії. Особлива увага приділяється теорії імітаційної або фасадної демократії, як такої, яка охоплює значну кількість аспектів розвитку політичної системи країни. Також, стаття виявляє основні характеристики притаманні політичному режиму Вірменії.

***Ключові слова**: Вірменія, імітаційна демократія, політична трансформація, демократичний транзит, Південний Кавказ, гібридний політичний режим.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.10
УДК 378+655.411

Пушкар С. І.* (Вища Рада Правосуддя)

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ СУДДІВСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ: ЗАРУБІЖНІ МОДЕЛІ

FEATURES OF JUDICIAL GOVERNANCE: FOREIGN MODELS

***Serhii Pushkar** – Chairman of the High Council of Justice (12-a, Studentska str., Kyiv, Ukraine).

Abstract

Practices of activity of bodies of judicial self-government of foreign countries are analyzed. It is determined that the place and role of judicial self-government in the structure of the judiciary is determined by the national, historical traditions of a particular country. It has been found that in most foreign countries, judicial self-government bodies act as independent bodies, both in relation to the legislature and the executive, as well as to the judiciary.

The scientific and theoretical study of typical models of judicial self-government for the countries of Europe is carried out. The basic powers of the bodies of judicial self-government are highlighted.

It is established that in most constitutions of European states, judicial self-government bodies are designated as institutions of judicial self-government and are included in bodies that are not vested with judicial functions but are part of this branch of government.

It is determined that in Western Europe there are two models of the organization of the Judicial Councils: Northern (Sweden, Denmark, Norway) and Southern (French-Italian, Spanish-Portuguese). The peculiarity of the first model is that there is no single body designed to ensure the independence of the courts and the independence of judges, the powers shared between the various bodies and institutions. The second is characterized by a liberal position in the system of public authorities. The states of Central and Eastern Europe, in the creation of the Judicial Councils, modeled the Southern model of the model.

It is substantiated that in order to further introduce positive experience in the legislation of Ukraine, the experience of France is interesting, and among

the countries of the post-socialist camp of Central and Eastern Europe – Poland, which is most actively carrying out the reform of the judiciary.

Keywords: *Judicial Governance, Judicial Self-Government Bodies, High Council of Justice, Council of Magistrates of France, National Council of Judiciary of the Republic of Poland.*

Постановка проблеми. Роль суду в Україні в процесі реформування набуває нових рис з позицій конституційних та міжнародних стандартів – як органу захисту прав людини та основних свобод, що діє на принципах справедливості, незалежності, доступності та відкритості. Саме необхідність нововведень в цій сфері потребує не лише доповнення теоретичних основ але й аналізу зарубіжної ефективної практики впровадження єдиного колегіального органу суддівського самоврядування. Розвиток органів суддівського самоврядування визнається в світі як пріоритетний напрямок судових реформ.

Рівень дослідження проблематики. Дослідженнями за відповідною проблематикою займалися такі науковці як А. Балабана, Б. Банашака, В. Д. Бринцев, Л. Гарліцького, Я. Гудовського, В. В. Кривенко, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, С. Ю. Обрусна, П. Ф. Пилипчук, Д. М. Притика, С. В. Прилуцький, А. Стшембоша С. І. Штогун, а також зарубіжні вчені-правники М. І. Клеандров, О. В. Бурдіна та ін. Водночас на сьогодні відсутні спеціальні комплексні дослідження щодо дослідження типових моделей суддівського самоврядування.

Відтак **метою статті** є дослідження практик створення та функціонування органів суддівського самоврядування, вивчення типових моделей функціонування суддівського самоврядування в зарубіжних країнах, аналіз правового статусу та організаційно-правових гарантій діяльності суддівського самоврядування та його вплив на забезпечення незалежності судової влади.

Виклад дослідження. Створення органу суддівського самоврядування, наділеного широкими повноваженнями, підтримується на рівні відповідних міжнародних і європейських організацій. Їх значення і роль неухильно зростає.

В науковій літературі відзначається особливість повноважень щодо призначення, навчання, кар'єрного росту суддів, притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, повноваження щодо фінансування і адміністрування судової системи в залежності від впро-

вадженої моделі органу суддівського самоврядування (Hoge Raad der Nederlanden. |Rechtspraak| – De Rechtspraak, p. 39).

Місце і роль суддівської самоврядування в структурі органів судової влади визначається національними, історичними традиціями певної країни. І. В. Назаров зазначає тенденцію зміцнення системи суддівського самоврядування, що сприяє створенню системи спеціальних органів суддівського самоврядування з компетенцією в галузі управління юстицією. У більшості конституціях європейських держав, органи суддівського самоврядування закріплені як інститути суддівського самоврядування і внесені в число органів, що і не наділені судовими функціями, але входять до складу цієї гілки влади: Вища рада магістратури – у Франції, в Італії, Португалії, Молдови; Вища рада юстиції (правосуддя) – в Албанії та Бельгії; Генеральна рада судової влади – в Іспанії; Вища Рада суддів і прокурорів – в Туреччині; Вища судова рада – в Болгарії; Державне судове віче – в Хорватії; Національна рада юстиції в Угорщині тощо (Модернизация статуса судьи : современные международные подходы, с. 11). Аналіз національного законодавства різних країн показує, що в національних правових системах по-різному вирішується питання про нормативно-правовий статус органів суддівського співтовариства. Як правило, органи суддівського самоврядування розглядаються в системі судоустрою. В деяких країнах норми про судові ради як вищих органах магістратури містяться в конституціях у розділі про судову владу, детальне ж правове регулювання органів суддівського самоврядування міститься в інших законодавчих актах про судову владу. У багатьох європейських країнах судові ради представлені в особі єдиного вищого органу суддівського самоврядування, поряд з яким можуть діяти й інші органи суддівського самоврядування, які виконують функції самоврядування (Назаров, 2007, с. 414).

У країнах Західної Європи виділяють дві моделі організації Судових рад: північна (Швеція, Данія, Норвегія) та південна (французько-італійська, іспансько-португальська) (Mikuli, 2010, p. 110, 125). Особливістю першої моделі є те, що не існує єдиного органу, покликаного забезпечувати незалежність судів і самостійність суддів, повноваження поділені між різними органами та інституціями. Друга характеризується ліберальною позицією у системі органів державної влади. Повноваження рад, головно, зводяться до надання висновків з питань призначення кандидатів на посади суддів та дисциплінарної відповідальності суддів (Mikuli, 2010, p. 114). Держави

Центрально-Східної Європи у створенні Судових рад за зразок брали південну модель устрою (Mikuli, 2010, p. 125). З огляду на суттєві відмінності судових систем європейських країн Україна має використовувати їхній досвід з урахуванням історичних, національних, ментальних особливостей і традицій, модельних подібностей судових систем, практичних результатів проведених реформ. Із країн постсоціалістичного табору Центрально-Східної Європи найактивніше реформування судової влади здійснювала та продовжує здійснювати Республіка Польща (Bałaban, 2005). Тому досвід її може бути дуже корисним. Успішність реформ багато в чому залежить від конституційного закріплення статусу вищих органів державної влади.

Згідно з Конституцією Республіки Польща від 02.04.1997 р., Національна Рада Судівництва (НРС) включена до розділу VIII «Суди і Трибунали» (ст. 186, ст. 187) (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.). Основним її завданням є захист незалежності судів та самостійності суддів. Закріплення на конституційному рівні обов'язку забезпечувати незалежність судів у розділі, пов'язаному із судовою владою, засвідчує, що вона незалежна від законодавчої і виконавчої влад, покликана збалансовувати судову з іншими ланками влад, захищати її від сторонніх впливів. Конституційне закріплення незалежності судової влади вказує на те, що держава визнає і гарантує дотримання міжнародних стандартів незалежності судової влади як однієї з фундаментальних ознак правової держави. Це зобов'язує законодавця визначитися з розумінням поняття «незалежність судів і самостійність суддів» та встановити повноваження інституції на підставі цієї дефініції. Закріплення в Конституції Республіки Польща спеціального статусу НРС породило низку дискусій серед науковців: 1) чи ця інституція є найвищим позасудовим органом влади у судовій системі; 2) чи цей орган є органом суддівського самоврядування; 3) чи є він державним правоохоронним органом і органом контролю, що поєднує в собі адміністративні та самоврядні функції (Bałaban, 2012, p. 79–88, p. 6–12; Banaszak, 2009, p. 817; Dąbrowski, 2012, p. 12– 15; Gudowski; Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw, p. 10–11).

Певні акценти розставив Конституційний Трибунал, зазначивши, що НРС є спеціальним, самостійним, центральним органом державної влади, функції якого пов'язані з судовою владою. НРС не може належати до системи судових органів з огляду на спосіб її формування (учасниками формування складу є три гілки влади),

завдань, компетенції (має право звертатися до Конституційного Трибуналу щодо конституційності нормативних актів). Крім того, вона не наділена правом здійснювати судочинство (ч. 2 ст. 10, ч. 1 ст. 175 Конституції) (Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2005 r., sygn. akt K 28/04; Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 listopada 2007 r., sygn. akt SK 43/06). Її завдання – посередництво між законодавчою та виконавчою владами у справі прийняття рішень з питань, пов'язаних із функціонуванням судів, репрезентація їхніх інтересів (Garlicki, 2014, p. 330).

Конституційний Трибунал розтлумачив зміст понять «незалежність судів» (niezależność sądów) та «самостійність суддів» (niezawisłość sędziów) з огляду на завдання НРС (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 1999 r., sygn. K 8/99, p. 255). Під незалежністю судів треба розуміти організаційну і функціональну відокремленість судових органів від інших органів державної влади, що надає їм певної самостійності у питаннях розгляду справ і прийнятті рішень, а під самостійністю суддів – таку діяльність судді, яка ґрунтується виключно на праві, відповідно до сумління та його внутрішньої волі, виявляється через його безсторонність до учасників процесу, він не перебуває під впливом позасудових органів, характеризується самостійністю щодо судових та інших органів влади, є незалежним від політичних чинників (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. akt SK 7/06).

Закріплення повноважень НРС у Законі Республіки Польща «Про Національну Раду Судівництва», а не Конституції, дає змогу оперативніше реагувати на виклики, які ставить суспільство перед державою в питаннях забезпечення незалежного та справедливого правосуддя. Так, Законом «Про Національну Раду Судівництва» в редакції 1989 р. до повноважень НРС було віднесено: 1) розгляд кандидатур на заняття посади судді в Найвищому Суді, Вищому адміністративному суді, загальних і військових судах та внесення подань Президентові Польської Народної Республіки на їхнє призначення; 2) розгляд заяв і прийняття рішень з питань переведення суддів на іншу посаду з врахуванням їхнього статусу; 3) визначення загальної кількості членів Дисциплінарного суду та Вищого дисциплінарного суду, встановлення загальної кількості членів дисциплінарних судів, що обиратимуться загальними зборами суддів

Найвищого Суду, Вищого адміністративного суду, загальними зборами суддів воєводських судів; 4) надання згоди на продовження зайняття посади судді особою, якій виповнилося 65 років; 5) викладення думки про засади професійної суддівської етики; 6) заслуховування інформації Першого Голови Найвищого Суду, Міністра Справедливості, Голови Вищого адміністративного суду і керівника Вищого дисциплінарного суду про діяльність судів та формування пропозицій щодо стану суддівських кадрів; 7) викладення пропозицій, пов'язаних зі зміною судоустрою, та з інших питань, пов'язаних із засадами функціонування судів; 8) проведення аналізу проектів правових актів, пов'язаних зі судочинством; 9) висловлення думки щодо програми навчання кандидатів на посаду судді (аплікантів), обсягів, способів складання суддівських екзаменів та встановлення їхніх результатів, визначення критеріїв оцінки роботи асесорів суду; 10) висловлення думки щодо питань, внесених для обговорення Ради від Президента, інших органів державної влади чи загальних зборів суддів, пов'язаних зі суддями чи судами (Ustawa z dnia 20 grudnia 1989 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa).

Закон «Про Національну Раду Судівництва» від 2001 р. ці повноваження розширив: надано право на звернення до Конституційного Трибуналу щодо відповідності Конституції нормативних актів, що стосуються незалежності судів і самостійності суддів; право на розгляд звернень щодо відставки суддів, повернення на посаду суддів, які перебувають у відставці; обрання дисциплінарного речника для загальних судів; надання висновків щодо призначення та звільнення голови та заступника голови загального суду, військових судів; затвердження збірника (кодексу) засад професійної суддівської етики і здійснення нагляду за їхнім дотриманням; висловлювання думки про стан кадрового забезпечення судів; аналіз та подання висновків щодо проектів нормативних актів, пов'язаних з оплатою праці суддів та подання власних пропозицій (Ustawa z dnia 20 grudnia 1989 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa). Зазначений обсяг повноважень дає можливість НРС активно захищати незалежність судів та самостійність суддів від будь-яких впливів на них.

01.01.2013 р. набуло чинності розпорядження Міністра Справедливості від 05.10.2012 р. про ліквідацію 79 районних судів, що становить 24,6 % від їхньої загальної кількості (Lukaszewicz, p. 40). НРС, виступаючи проти такої ініціативи, звернулась до Конституційного Трибуналу про визнання неконституційними

положень закону про право Міністра Справедливості ліквідовувати суди. Конституційний Трибунал визнав дії Міністра конституційними, зазначивши, що запровадження чи ліквідація судів не є зміною судової системи, а захист самостійності суддів у спосіб гаранту вання неусувальності та заборони переведення не є «самоціллю», а знаряддям, яке сприяє реалізації конституційного права до суду (Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27.03.2013 r. sygn. akt K 27/12). Разом з тим НРС, відстоюючи незалежність судової влади від виконавчої, досягнула бажаного результату. З 01.01.2015 р. було відновлено діяльність 41 суду, а з 01.07.2015 р. відновлять ще 34 суди, усього 75 з 79 судів (Lewandowska, 2015, p. 5, 41).

В свою чергу, Франція як одна з демократичних країн ЄС викликає значний інтерес для дослідження особливостей формування та функціонування органів суддівського самоврядування з метою подальшого впровадження позитивного досвіду в законодавстві України.

До другої половини 20 ст. повноваження суддівського самоврядування у Франції були наділені відповідні міністерства юстиції. Сьогодні існує тенденція передачі повноважень суддівського самоврядування окремим органам, наприклад Вищій раді магістратури Франції.

Вища рада магістратури – це особливий органі державної влади, основними завданнями якого є добір кандидатів на посади суддів і прокурорів, а також здійснення функцій дисциплінарної ради суддів (En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM)). Рада була створена в 1883 р. Як конституційний орган, який очолює Президент, його заступником є Міністр юстиції, який має право його заміняти в установлених законом випадках (ст. 65 Конституції Французької Республіки).

Законодавець забезпечив незалежність судової влади так, що палата Вищої ради магістратури, компетентна відносно суддів, виносить рішення як дисциплінарна рада, де головує перший заступник Касаційного суду, що можна розцінювати як гарантію відсутності випливу виконавчої влади на чинних суддів (En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM)).

Для гарантування незалежності цього органу в законі впроваджено положення, за якого він прийманні наполовину має складатись із суддів, обраних їх колегами шляхом використання методів, що гарантують якомога ширше представництво суддівської спільноти.

Ці положення засвідчують, що порядок формування органів на зразок Вищої ради магістратури створює умови для утвердження суддівського самоврядування й одночасного запобігання корпоративній замкнутості (En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM)).

Так, відповідно до ст. 64 Конституції Французької Республіки, Вища Рада магістратури уповноважена допомагати Президентові як гарантові незалежної судової влади, але фактично Рада магістратури Франції здійснює адміністративне керування судами (En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM)).

Стосовно суддівського корпусу повноваження Ради розширено в частині надання пропозицій кандидатур на посади голів судів першої інстанції й отримано право консультативного голосу відносно всіх інших призначень. Стосовно призначення прокурорів Рада набула права надавати консультативні висновки щодо кандидатів на посади. Відтак, Вища рада магістратури наділена почесним статусом гаранта незалежності судової влади та єдності судового корпусу.

У зв'язку з конституційними змінами у Франції у 2008-2010 р. було прийнято органічний закон було змінено склад, процедуру головування, призначення прокурорів тощо.

На сьогодні Вища рада магістратури наділена такими повноваженнями: вносити пропозиції щодо кандидатур на посади суддів Касаційного суду, перших президентів апеляційного суду та президентів трибуналів (судів першої інстанції); проводити перевірки, опитування, вивчати справи; відкликати ініційовані пропозиції; надавати висновки щодо проектів пропозицій стосовно інших призначень, які входять до компетенції Міністра юстиції; розгляд повідомлень про факти, що вимагають дисциплінарного провадження відносно магістрів, отриманих від Міністра юстиції, перших президентів апеляційного суду, президентів вищих апеляційних трибуналів, генеральних прокурорів при апеляційних судах або прокурорів при вищих апеляційних трибуналів; прийняття постанов щодо дисциплінарної відповідальності, накладання дисциплінарного стягнення.

Висновки. Вдосконалення вітчизняного правосуддя має першочергове значення для України як для держави, що обрала для себе демократичні засади розвитку (Gudowski, p. 100). Розвиток міжнародних відносин свідчить про необхідність перегляду теоретичних концепцій судочинства на предмет адаптації новітніх тенденцій співіснування країн у міжнародному правовому полі, зокрема, на інтеграцію України до Європейського співтовариства. При цьому організаційно-

правова структура, функції та склад органів суддівського самоврядування відрізняються в різних країнах, у зв'язку з чим створення будь-якої ідеальної універсальної моделі не вважається за можливим. В більшості зарубіжних країн органи суддівського самоврядування виступають як незалежні органи як у відношенні до законодавчої та виконавчої влади, так у відношенню до органів судової влади.

Література:

Модернизация статуса судьи : современные международные подходы / отв. ред. Т. Н. Нешатаева (2011). М.: Норма; Инфра-М.

Назаров І. В. (2007). Органи судової влади України. *Вісник Верховного Суду України*, 10, 9–12.

Bałaban A. (2005). Krajowa Rada Sądownictwa – regulacja konstytucyjna i rola w systemie władzy sądowniczej. *Skrzydło W. Sądy i Trybunały w konstytucji i praktyce.* Warszawa.

Bałaban A. (2012). Zasada niezależności sądów i jej realizacja. *Krajowa Rada Sądownictwa*, 2, 6–12.

Banaszak B. (2009). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck.

Dąbrowski S. (2012). Niezawisłość sędziów – gwarancje ustrojowe i zagrożenia. *Krajowa Rada Sądownictwa*, 2, 12–15.

En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM). <www.conseil-superieur-magistrature.fr>.

Garlicki L. (2014). *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*. Warszawa: LexisNexis.

Gudowski J. *Historia Krajowej Rady Sądownictwa*. <http://www.krs.pl>.

Hoge Raad der Nederlanden. |*Rechtspraak*| – *De Rechtspraak*. <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/Pages/default.Aspx>.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. *Dziennik Ustaw*, 1997, Nr 78, poz. 483.

Lewandowska A. (2015). Wracają małe sądy. *Na wokandzie*, 1 (23), 5.

Lukaszewicz A. *Sędziowe zapowiadają ucieczkę w stan spoczynku*. <http://www.rp.pl/artykuł/61797,765503>.

Mikuli P. (2010). Rady sądownictwa w Europie. *Krajowa Rada Sądownictwa. XX-lecie działalności. Warszawa*.

Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (2011). Dziennik Ustaw, N. 203, poz. 1192.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1989 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (1989). *Dziennik Ustaw*, N. 73, poz. 435.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 1999 r., sygn. K 8/99 (1999). *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Ustaw*, N. 3, poz. 41.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2005 r., sygn. akt K 28/04 (2005). *Dziennik Ustaw*, N. 143, poz. 1208.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. akt SK 7/06 (2007). *Dziennik Ustaw*, N.204, poz. 1482.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27.03.2013 r. sygn. akt K 27/12 (2013). *Dziennik Ustaw*, poz. 448.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 listopada 2007 r., sygn. akt SK 43/06 (2007). *Dziennik Ustaw*, N. 227, poz. 1680.

References:

Bałaban A. (2005). Krajowa Rada Sądownictwa – regulacja konstytucyjna i rola w systemie władzy sądowniczej [National Council of the Judiciary – constitutional regulation and role in the system of judicial power]. *Skrzydło W. Sądy i Trybunały w konstytucji i praktyce* [Courts and Tribunals in the constitution and practice]. Warszawa. [in Polish].

Bałaban A. (2012). Zasada niezależności sądów i jej realizacja [The principle of independence of courts and its implementation]. *Krajowa Rada Sądownictwa* [National Council of the Judiciary], 2, 6–12. [in Polish].

Banaszak B. (2009). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz* [Constitution of the Republic of Poland. Comment]. Warszawa: Wydawnictwo C. H. Beck. [in Polish].

Dąbrowski S. (2012). Niezawisłość sędziów – gwarancje ustrojowe i zagrożenia [Independence of judges – constitutional guarantees and threats]. *Krajowa Rada Sądownictwa* [National Council of the Judiciary], 2, 12–15. [in Polish].

En France, le Conseil supérieur de la magistrature (CSM) [In France, the Superior Council of the Judiciary (CSM)]. <www.conseil-superieur-magistrature.fr>. [in French].

Garlicki L. (2014). *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu* [Polish constitutional law. Outline of the lectur]. Warszawa: LexisNexis. [in Polish].

Gudowski J. *Historia Krajowej Rady Sądownictwa* [History of the National Council of the Judiciary]. <http://www.krs.pl>. [in Polish].

Hoge Raad der Nederlanden [Supreme Court of the Netherlands]. *|Rechtspraak| – De Rechtspraak* [Case law – The Judiciary]. <http://www.rechtspraak.nl/Organisatie/Hoge-Raad/OverDeHogeRaad/Pages/default.Aspx>. [in Dutch].

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [The Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], 1997, Nr 78, poz. 483. [in Polish].

Lewandowska A. (2015). Wracają małe sądy [Little courts are coming back]. *Na wokandzie* [On the vandanda], 1 (23), 5. [in Polish].

Lukaszewicz A. *Sędziowe zapowiadają ucieczkę w stan spoczynku* [Judges announce retirement]. <http://www.rp.pl/artykuł/61797,765503>. [in Polish].

Mikuli P. (2010). Rady sądownictwa w Europie [Judicial Councils in Europe]. *Krajowa Rada Sądownictwa. XX-lecie działalności* [National Council of the Judiciary. 20th anniversary of activity]. Warszawa. [in Polish].

Modernizatsiya statusa sudi : sovremennyye mezhdunarodnyye podkhody / otv. red. T. N. Neshatayeva (2011) [Modernization of the status of a judge: modern international approaches / ed. ed. T.N. Neshataeva]. M.: Norma; Infra-M. [in Russian].

Nazarov I. V. (2007). Organy` sudovoyi vlady` Ukrayiny` [Judicial authorities of Ukraine]. *Visny`k Verxovnogo Sudu Ukrayiny`* [Bulletin of the Supreme Court of Ukraine], 10, 9–12. [in Ukrainian].

Ustawa z dnia 18 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (2011) [Act of 18 August 2011 amending the Act – Law on the structure of common courts and some other acts]. *Dziennik Ustaw,* N. 203, poz. 1192. [in Polish].

Ustawa z dnia 20 grudnia 1989 r. o Krajowej Radzie Sądownictwa (1989) [Act of 20 December 1989 on the National Council of the Judiciary]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], N. 73, poz. 435. [in Polish].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 kwietnia 1999 r., sygn. K 8/99 (1999) [Judgment of the Constitutional Tribunal of 14 April 1999, reference number K 8/99]. *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Ustaw* [Judgment of the Constitutional Tribunal. Collection of Laws], N. 3, poz. 41. [in Polish].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 19 lipca 2005 r., sygn. akt K 28/04 (2005) [Judgment of the Constitutional Tribunal of 19 July 2005, reference number act K 28/04]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], N. 143, poz. 1208. [in Polish].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 24 października 2007 r., sygn. akt SK 7/06 (2007) [Judgment of the Constitutional Tribunal of 24 October 2007, reference number act SK 7/06]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], N.204, poz. 1482. [in Polish].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27.03.2013 r. sygn. akt K 27/12 (2013) [Judgment of the Constitutional Tribunal of 27.03.2013 reference number act K 27/12]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], poz. 448. [in Polish].

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 29 listopada 2007 r., sygn. akt SK 43/06 (2007) [Judgment of the Constitutional Tribunal of November 29, 2007, reference number act SK 43/06]. *Dziennik Ustaw* [Journal of Laws], N. 227, poz. 1680. [in Polish].

Анотація

Пушкар С. І. Особливості діяльності органів суддівського врядування: зарубіжні моделі. – Стаття.

Проведено аналіз практики діяльності органів суддівського самоврядування зарубіжних країн. Здійснено науково-теоретичне дослідження типових моделей суддівського самоврядування для країн Європи. Виділено основні повноваження органів суддівського самоврядування.

Ключові слова: *суддівське врядування, органи суддівського самоврядування, Вища рада правосуддя, Рада магістратури Франції, Національна рада судівництва Республіки Польща.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ТА ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.11
УДК 323.1

Вітман К. М.* (НУ «ОЮА»)

НАЗВА «РЕСПУБЛІКА ПІВНІЧНА МАКЕДОНІЯ» ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО КОМПРОМІСУ З ГРЕЦІЄЮ

THE NAME «REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA» AS THE RESULT OF THE ETHNOPOLITICAL COMPROMISE WITH GREECE

***Kostiantyn Vitman –** Doctor of Political Science, Professor, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The essence, historical background, ethnopolitical consequences and geopolitical context of the 27-year conflict between Greece and Macedonia over the name of the latter are studied. Analyzing the political and legal nature of the institution of the official name of the state, the author emphasizes the role played by the name of the country "Macedonia" as an attribute of the statehood, sovereignty, independence and founding of the Macedonian nation. Only Euro-Atlantic integration forced Macedonia to accept an ethnopolitical compromise and add geographical clarification to the official name in order to resolve the conflict with Greece, which blocked Macedonia's accession to NATO and the EU.

The Balkan states, formed as a result of the ethnopolitical disintegration of Yugoslavia (SFRY), which was accompanied by ethnic conflicts, wars involving international mediators and peacekeeping contingents, remain the most ethnopolitically unstable countries on the European continent. All of them have a multi-ethnic population, in which there are powerful national minorities that are state-building nations in neighboring states. Relations between the Balkan states are substantially complicated by contradictions regarding the territories, political and legal status of national minorities.

Even the name of the state can be a reason for confrontation, an example of which is Macedonia (North Macedonia). In 2001, this Balkan country was the scene of an armed Albanian-Macedonian ethnic conflict, the settlement of which was accompanied by international efforts, substantial concessions to the Albanian national minority, reflected in the changes to the Constitution of Macedonia.

Ethnopolitical controversies and ethnic relations in Macedonia have already been the subject of an author's study, but in 2019 under the external pressure, the state changed the name from Macedonia to North Macedonia, which causes interest. The process of changing the name of the state is a rather complicated and controversial, political and legal process, but inherent to the states of the European space.

The Greek province of Macedonia is bordered by the state of North Macedonia. These arguments gave reason to Greece at the international level not to recognize Macedonia which formed after the ethnopolitical disintegration of Yugoslavia. Greece immediately declared that the use of that name and the non-recognition of the Republic of Macedonia were inadmissible because it suspected the newly formed state in ethno-territorial claims of the same name in the Greek region of Macedonia. It is obvious that both states have the right to this historical name, since the territory of ancient Macedonia covered the present territories of both North Macedonia and Greece. In the twentieth century, the territory of ancient Macedonia, which was at that time under the control of the Ottoman Empire, was divided between Serbia, Bulgaria, Greece.

The main obstacles to the future development of the Balkan state arose when Greece blocked Macedonian efforts towards Euro-Atlantic integration. In 2008 at the NATO summit in Bucharest (Romania) Greece blocked the Atlantic integration of Macedonia by vetoing its invitation to the North Atlantic Alliance. In order to unblock Euro-Atlantic integration, which was defined as a strategic priority of the state, Macedonia had to make concessions to Greece. On June 12, 2018, the Greek and Macedonian authorities under the auspices of the United Nations signed the Prespa Agreement, according to which the Republic of Macedonia changes its name to the Republic of Northern Macedonia.

Keywords: *North Macedonia, Greece, Balkan Peninsula, European Union, NATO, the institution of the official name of the state.*

Балканські держави, що утворилися внаслідок етнополітичної дезінтеграції Югославії (СФРЮ), яка супроводжувалася міжетнічними конфліктами, війнами із залученням міжнародних посередників та миротворчих контингентів, залишаються найбільш етнополітично нестабільними країнами на європейському континенті. Всі вони мають поліетнічний склад населення, в якому присутні потужні національні меншини, які є державотворчими націями в сусідніх державах. Взаємини балканських держав суттєво ускладнюються суперечностями щодо територій, політико-правового статусу національних меншин, які вимагають розширення своїх прав, федералізації держави, надання територіям свого проживання статусу автономії, а мові національної меншини – офіційного конституційного статусу. І навіть назва держави може стати приводом для конфронтації, яскравим прикладом чого є Македонія (Північна Македонія). В 2001 р. ця балканська країна була ареною збройного албано-македонського міжетнічного конфлікту, врегулювання якого супроводжувалося залученням міжнародних зусиль, суттєвими поступками албанській національній меншині, що знайшло відображення в змінах до Конституції Македонії.

У європейській науці македонська етнополітична проблематика характеризується високим рівнем розробки, у вітчизняній слід згадати таких вчених, як: А. Гуменюк, В. Безрученко, Т. Злуніцина, М. Каменецький, Є. Кузнєцов, А. Лапшин, О. Малиновська, Н. Онищенко, Г. Петрушенко, Н. Стрельчук, О. Тимощук, А. Шилова, В. Яровий. Етнополітичні суперечності та міжетнічні відносини в Македонії вже були об'єктом дослідження автора (Кресіна, Вітман, 2006), однак в 2019 р. держава під зовнішнім тиском змінила назву з «Македонія» на «Північна Македонія», що зумовлює інтерес до неї. Зміна назви держави – доволі складний і суперечливий з політико-правової точки зору процес, але притаманний державам європейському простору. Так, в 2016 р. уряд Чеської Республіки розпочав зміну міжнародної назви держави, шляхом запровадження в обіг більш короткої назви «Чехія». Раніше в 2011 р. Угорська Республіка прийняла нову редакцію Конституції, в якій держава йменується Угорщиною. Однак відмова від громіздких назв цих європейських країн немає нічого спільного з етнополітичними суперечностями з сусідами, які від моменту унезалежнення Македонії змушували її відмовитися від своєї назви.

Загалом політико-правова природа інституту офіційної назви держави, як і визначення поняття, на думку Х. Стецюка, досі перебуває

поза належною увагою науковців. Вчений пропонує під офіційною назвою держави розуміти обов'язковий атрибут її суверенності, закріплений на конституційному рівні у формі лаконічного словесного найменування, який призначений для міжнародно-правової та суспільно-політичної індивідуалізації держави й містить інформацію про її національну приналежність, а також найбільш важливі суспільно-політичні характеристики держави (Стецюк, 2015, с. 162). Офіційна назва належить до невід'ємних атрибутів державності поряд з державними символами (прапор, герб, гімн), в яких знаходить відображення незалежність, суверенітет та національних характер держави. Не слід забувати також про психологічний аспект – саме назва є важливим словесним символом для підтримання (формування) патріотичних почуттів, консолідації політичної нації держави. Х. Стецюк уточнює, що без власного (тільки їй належного) найменування не може існувати держава, позаяк навіть тимчасові, невизнані державні утворення, розпочинають своє «суспільно-політичне життя» з проголошення власного найменування (самопроголошення) (Стецюк, 2015, с. 158).

В. Бушаков зауважує, що назва країни й держави, зазвичай, утворюється від імені народу, який її населяє чи створив (Бушаков, 2010, с. 11). Офіційна назва держави також може складатися з двох частин: індивідуальної (відображає зв'язок з певним етносом, який її сформував, або інші особливості) та додаткової (вказує на політико-правові або інші особливості держави – форму правління, устрій та ін.) (Стецюк, 2004, с. 151). Перша частина офіційної назви є основною, без якої не може існувати держава, тоді як додаткова вказує на певні особливості і в повсякденному вжитку, як правило, не використовується. Етимологія назв держав, які існували протягом історії людства, свідчить, що вони можуть бути пов'язаними не лише з назвами державотворчого етносу (46 держав), а й з географічним положенням, об'єктами рельєфу земної поверхні або природними об'єктами (93); релігійними об'єктами (9); назвами династій, іменами правителів (25); назвами давніх держав, міст (31); іменами богів, святих, міфічних героїв і царів (34) та ін.

Що ж стосується безпосередньо Північної Македонії, нещодавня зміна офіційної назви якої є предметом дослідження, то її назва походить за одними джерелами від назви античного царства Македонес (грец. Μακεδόνες) і вказує на антропологічні ознаки або місце проживання населення (горяни, або високі люди, оскільки давньогрецькою

Μακεδνός (македнос) означає високий); за іншими – від назви царя-засновника країни, сина Зевса і онука Девкаліона – Македона (грец. Μακεδών). В античні часи територія сучасної Північної Македонії була римською провінцією з однойменною назвою Macedonia Salutaris, яка виникла внаслідок військової експансії Риму на Балкани після Другої Македонської війни (200–196 до н. э.).

Однак на античну назву «Македонія» претендує також Греція, стверджуючи, що античні македонці мають грецьке походження, яке вказує на відсутність родинних чи культурних зв'язків з сучасним македонським народом. Отже, останній не може давати своїй державі назву «Македонія», оскільки таким чином присвоює собі давньогрецьку історію. Позаяк античне царство Македонія, яке досягло найбільшого розквіту за часів правління Олександра Великого (Македонського) і підкорило Стародавню Грецію, Єгипет, Перську імперію і навіть частково Індію, начебто має питомо старогрецьке коріння (Frčkoski, 2009, p. 13). Проблем у відносинах між державами додає той факт, що ідентичну назву «Македонія» (грец. Μακεδονία) має також область у північній частині Греції, яка становить більш ніж 25,9% території сучасної грецької держави і приблизно 52,4% площі історичної стародавньої Македонії. Грецька провінція Македонія межує з державою Північна Македонія. Ці аргументи дали підстави Греції на міжнародному рівні не визнавати новостворену після етнополітичної дезінтеграції Югославії Македонію.

Очевидно, що обидві держав мають право на цю історичну назву, оскільки територія античної Македонії охоплювала нинішні території як Північної Македонії, так і Греції. У XX ст. столітті територія стародавньої Македонії, що перебувала на той час під владою Османської імперії, була розділена між Сербією, Болгарією, Грецією після Балканських воєн 1912-1913 рр. До складу Сербії відійшло – 37,5% (Вардарська Македонія, нинішня Північна Македонія), Греції – 51,5% (Егейська Македонія), Болгарії – 9,5% (Піринський край). До складу Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, Македонія входила під назвою Соціалістична Республіка Македонія, однак Греція не наважувалася висувати претензії Югославії (Усатенко, 2009, с. 82).

Сучасна держава Македонія постала в ході розпаду СФРЮ, Республіка Македонія проголосила незалежність після референдуму 8 вересня 1991. 17 вересня парламент Македонії прийняв Декларацію про суверенітет та незалежність Республіки Македонія,

в якій закликав міжнародну спільноту визнати незалежність держави. Греція одразу заявила про неприпустимість використання такої назви і невизнання Республіки Македонія, оскільки запідозрила новостворену державу в етнотериторіальних претензіях на однойменну грецьку область Македонія. М. Довгялло нагадує, що протест також викликало використання македонською стороною так званої Вергінської зірки – символу царства Філіпа Македонського та його прапора як державної символіки Македонії (Довгялло, 2015, с. 203), а також етнонімів «македонська нація», «македонська мова».

«Македонія» як назва сусідньої держави асоціювалася у Греції з ідеологією македонізму, фальсифікацією історії, іредентизмом. У відповідь на ці закиди Македонія внесла зміни до Конституції в 1992 р., якими заявила про відсутність територіальних претензій до сусідніх держав. Однак Греція продовжувала протестувати проти узурпації новоствореною державою грецької історії, пов'язаної виключно з античною епохою еллінізму.

Македонізм або македонський націоналізм як політичний феномен виник у другій половині XIX ст. і остаточно оформився як ідеологія, яка сприяла формуванню македонської національної ідентичності у македонського етносу, у XX ст. Поширення македонського національного руху у другій половині XIX ст. супроводжувалося дискусією про необхідність визнання етнічної самобутності македонців, відокремлення від болгарської македонської літературної мови. Македонізм обстоює вищість та окремішність македонської нації, її право на власну державу, велич македонської мови та культури на противагу болгарському, сербському та болгарському націоналізму, які відмовляють Македонії в існуванні як етнодержавному феномену. Безумовно, як і більшість націоналізмів, македонський представлений радикальними іредентистськими течіями, які обстоюють ідеї панмакедонізму, відтворення Великої або Об'єднаної Македонії, яка має домінувати на Балканах. До складу Великої Македонії повинні увійти землі Болгарії, Греції, Північної Македонії, Сербії та Албанії, які раніше входили до складу стародавньої Македонії.

Слід зазначити, що не лише Греція побоюється македонського іредентизму, болгарські націоналісти взагалі вважають слов'янське населення, що мешкає в Піринській, Егейській і Вардарській Македонії, болгарами, а македонську мову – варіантом (діалектом) болгарської мови. Македонці Болгарії часто сприймаються як етнографічна група, складова болгарського народу. Принаймні, в результатах

перепису 2011 р. в Благоєвградській області (історично Піринська Македонія) македонці фігурують у складі «інших» національних меншин. Але, незважаючи на непросту історичну спадщину, офіційна позиція Болгарії дружня до Македонії – саме Болгарія стала першою балканською державою, яка визнала незалежність Македонії під її конституційною назвою (1998), а македонську мову – окремою слов'янською мовою (1998).

Тож, македонізм оформлювався у протиставленні Македонії Сербії, Болгарії та Греції. Але найбільше зовнішньополітичних проблем у Македонії виникло у відносинах з Грецією, антимакедонська позиція якої сприяла поширенню антигрецьких настроїв та протестів у цій балканській країні. Грецькі націоналісти послідовно заперечували наявність македонців у Греції, а самих македонців називали асимільованими греками. Греція у відповідь звинувачувалася в еллінізації, запереченні македонської державності. Протестуючи проти назви «Македонія», Греція пропонувала країні натомість обрати серед назв: Славомакедонія, Північна Македонія, Верхня Македонія або Нова Македонія.

Хисткого компромісу було досягнуто в 1993 р. лише після того, як держави домовилися використовувати на міжнародному рівні громіздку назву Республіки Македонії «Колишня Югославська Республіка Македонія» (Усатенко, 2008, с. 265). Саме під такою назвою Македонія стала членом ООН, яка, в свою чергу, рекомендувала Греції і Македонії вирішити конфлікт мирним шляхом. Однак конфронтація між державами навколо назви не припинялася: в 1994-95 рр. Греція навіть запровадила торговельне ембарго проти Македонії, політика якої начебто становила небезпеку для Греції.

А втім, головні перешкоди для майбутнього розвитку балканської держави виникли тоді, коли Греція заблокувала євроатлантичну інтеграцію Македонії. Вступ до НАТО і ЄС ускладнювався тим, що на початку 00-х років Македонію роздирали внутрішні етнополітичні та міжетнічні суперечності, зокрема амбіції потужної албанської меншини, яка вимагала територіальної автономії, конституційного статусу державотворчої нації, офіційного статусу албанської мови поряд з македонською (Клименко, 2015, с. 43). Національний склад держави на 2002 р. не сприяв міжетнічному миру: державотворчий етнос, македонці, становили трохи більше половини – 64,2%; найбільша національна меншина, албанці — 25,2%, турки — 3,9 %, роми — 2,7%, серби — 1,8%. В ході збройного конфлікту албанці таки

домоглися внесення змін до Конституції та підвищення свого статусу з національної меншини до державотворчої нації, а албанської мови – до офіційної.

Внутрішні етнополітичні проблеми ще більше ослабили позиції Македонії на міжнародній арені. Цим скористалася Греція, яка в 2008 р. на саміті НАТО в м. Бухарест (Румунія) заблокувала атлантичну інтеграцію Македонії, наклавши вето на її запрошення до Північноатлантичного Альянсу. Країни-члени НАТО були змушені пристати на те, що Македонія зможе стати членом Альянсу тільки після вирішення спору з Грецією щодо назви Македонії. Як зазначає Є. Магда, «ні грецька, ні македонська сторона не погодились піти на запропоновані компроміси й, таким чином, було продемонстровано на практиці систему прийняття рішень в НАТО та силу суверенітету окремих держав у рамках Північноатлантичного блоку: 25 держав-членів НАТО не змогли переконати Афіни зняти своє одноосібне вето» (Магда, 2009, с. 136). Зауважимо, що Північноатлантичний договір передбачає приєднання до НАТО нових членів лише за одностайною згодою усіх держав-союзників. До речі, тогочасні соціологічні опитування засвідчили радикальну налаштованість македонського суспільства: незважаючи на те, що вступ до НАТО підтримували 85,2% населення Македонії, лише 17,5% погоджувалися на зміну офіційної назви держави задля розблокування атлантичної інтеграції (Public Opinion in Macedonia, 2017, p. 43).

У відповідь Скоп'є подав позов проти Греції у Міжнародний Суд ООН, вимагаючи використання назви Колишня Югославська Республіка Македонія як прийнятного варіанту для вступу країни до НАТО (Ляшук, 2008, с. 52). В 2011 р. Міжнародний Суд ООН прийняв рішення, яким заборонив Греції блокувати членство Республіки Македонія в НАТО, ЄС та інших міжнародних організаціях. Заявку на вступ до Європейського Союзу Македонія подала в 2004 р., отримала статус держави-кандидата в 2005 р., однак з огляду на спір з Грецією ЄС довгий час послуговувався громіздкою назвою «Колишня Югославська Республіка Македонія». Наразі Македонія є однією з шести балканських країн-кандидатів на вступ до ЄС поряд з Албанією, Боснією і Герцеговиною, Косово, Чорногорією, Сербією.

Затяжний конфлікт Греції з Македонією з приводу назви останньої став головною і, фактично, єдиною перешкодою на шляху вступу до НАТО та ЄС, його врегулювання тривало близько 27 років. Щоб

розблокувати євроатлантичну інтеграцію, яка була визначена стратегічним пріоритетом держави, Македонії довелося піти на поступки Греції. 12 червня 2018 р. грецька та македонська сторони під егідою ООН уклали Преспанську Угоду, згідно з якою Республіка Македонія змінює назву на Республіка Північна Македонія (Целосен транскрипт од договорот меѓу Македонија и Грција). Відповідно до домовленостей, нова назва повинна використовуватися як всередині держави, так і на міжнародному рівні, етноніми «македонська нація», «македонська мова» залишаються у вжитку незмінними, а Греція у відповідь розблоковує євроатлантичну інтеграцію Македонії. Це рішення важко далося обом державам, оскільки більшість населення Греції не підтримало угоду (за різними опитуванням від 62-68% респондентів висловилися проти) і вимагали від сусідньої держави відмови від етнонімів «Македонія», «македонська нація», «македонська мова» взагалі. У Преспесі на кордоні Греції демонстранти організували протестні акції, які супроводжувалися заявами, що Преспанська Угода принижує Грецію.

Велика частина населення Македонії також не підтримали дії уряду. Понад 45% воліли б відмовитися від членства у НАТО та ЄС заради збереження назви своєї країни. В Македонії переговори також супроводжувалися протестами з гаслами «Македонія! Ми не відмовимося від імені!» та звинуваченнями уряду у зраді національних інтересів. Процес зміни назви виявився дуже болючим для цієї балканської держави. Президент Македонії Дж. Іванов двічі відмовлявся підписувати Преспанську Угоду про зміну назви Македонії – навіть після того, як парламент вдруге ратифікував документ для подолання президентського вето. На думку глави держави, документ шкодить македонській національної ідентичності та інтересам Республіки Македонії (Macedonian President Refuses to Sign "Criminal" Law to Change Country's Name).

Нова назва держави «Республіка Північна Македонія» була винесена на загальнонаціональний референдум 30 вересня 2018 р. Однак він був визнаний таким, що не відбувся через низьку явку виборців (36,91%, тоді як законодавство вимагає участі більше 50% виборців) (Панченко, 2018). Щоб виправити ситуацію та розблокувати вступ Македонії до НАТО і ЄС, було знайдено інший правовий шлях імплементації: парламент схвалив зміни до Конституції, передбачені Преспанською Угодою, конституційною більшістю – двома третинами голосів від свого складу. І 12 лютого 2019 р. Скоп'є офіційно

повідомив про зміну назви «Республіка Македонія» на «Республіка Північна Македонія» (Announcement of the Government of the Republic of North Macedonia for entry into force of the Final Agreement, Constitutional Amendments and Constitutional Law for Implementation of Amendments).

Це рішення поклало край 27-річному конфлікту між Грецією та Македонією та сприяло налагодженню двосторонніх відносин. Держави домовилися про створення посольств замість офісів зв'язку, що підвищило рівень дипломатичних відносин між Афінами і Скоп'є. Нарешті Греція припинила блокувати вступ Північної Македонії до євроатлантичних структур. Держави підписали меморандум, згідно з яким Греція просуватиме вступ Північної Македонії до НАТО і допомагатиме Скоп'є після набуття членства в Альянсі. 6 лютого 2019 р. Північноатлантична рада на рівні послів 29 країн-членів НАТО і Македонія в м. Брюссель підписали протокол щодо приєднання Македонії до НАТО, який тепер має ратифікувати кожна країна-член НАТО для завершення процесу набуття членства.

Багаторічний конфлікт між Грецією та Македонією з приводу офіційної назви останньої мав глибоке історичне коріння та етнополітичне підґрунтя. Він поляризував македонське та грецьке суспільства, провокував міжетнічну ворожнечу, породжував взаємне заперечення національної ідентичності та унеможливлював співпрацю держав-сусідів. Цей конфлікт продемонстрував те колосальне значення, яке може мати офіційна назва країни як атрибут державності, суверенітету, незалежності та конституціювання нації. Македонці 27 років захищали і виборювали свою назву, однак європейський простір диктує свої правила. Залишитися поза євроатлантичною інтеграцією для порівняно невеликої Македонії (2 млн. населення) – означає суттєво відстати у розвитку від сусідніх балканських держав. Тому Македонія пішла на етнополітичний компроміс і додала географічне уточнення до назви своєї країни, щоб вирішити конфлікт з Грецією і розблокувати процес приєднання до НАТО та Європейського Союзу.

Література:

Бушаков В. А. (2010). Етноніми, похідні від назв держав (до семантичної типології етнонімів). *Сходознавство*, 49-50, 11-24.

Довгялло М. (2015). Бывшая Югославская Республика Македония (БЮРМ)-становление, развитие и «македонский вопрос» во взаимоотношениях с Грецией. *Актуальные проблемы международных отношений*

и дипломатии (1918 г. – начало XXI в.): матер. II Междунар. науч.-практ. конф. Витебск: ВГУ имени П. М. Машерова, 202-208.

Клименко З. В. (2015). Албанский вопрос в Македонии. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*, 4, 38-47.

Кресіна І. О., Вітман К. М. (2006). Албано-македонський міжетнічний конфлікт у Македонії: передумови, суть та геополітичний контекст. *Українсько-македонський науковий збірник,* Вип. 2, 172-180.

Ляшук Ю. (2008). Бухарестский саммит НАТО и трансформация Альянса. *Журнал международного права и международных отношений,* 2, 49-54.

Магда Є. (2009). Концептуальні засади розширення НАТО: сучасний вимір. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки та знахідки*, Вип. 18, 123-138.

Панченко Ю. (2018). Македонія обирає НАТО та ЄС: чому зірваний референдум не зупинив перейменування держави. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/21/7088442/>.

Стецюк П. Б. (2004). Офіційна назва держави: конституційно-правова характеристика. *Правова держава,* Вип. 24, 147-154.

Стецюк Х. П. (2015). Поняття офіційної назви держави (до постановки питання). *Адміністративне право і процес*, 4, 157-164.

Усатенко О. (2008). Виникнення незалежної Республіки Македонія та конституційно-правове становлення держави. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Педагогічні та історичні науки,* Вип. LXXVII (77), 257-273.

Усатенко О. (2009). Історичні витоки, сучасний стан та перспективи вирішення протиріччя між Грецією та Республікою Македонія відносно назви держави. *Часопис української історії,* Вип. 11, 73-84.

Целосен транскрипт од договорот меѓу Македонија и Грција. *Македонија*. <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/celosen-transkript-od-dogovorot-megju-makedonija-i-grcija>.

Announcement of the Government of the Republic of North Macedonia for entry into force of the Final Agreement, Constitutional Amendments and Constitutional Law for Implementation of Amendments. <https://vlada.mk/node/16763?ln=en-gb>.

Constitution of the Republic of Macedonia (as amended up to 2011). <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/mk/mk014en.pdf>.

Frčkoski L. (2009). *The Character of the Name Dispute between Macedonia and Greece*. Skopje: Progress Institute for Social Democracy.

Macedonian President Refuses to Sign "Criminal" Law to Change Country's Name. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-greece-name/macedonian-president-refuses-to-sign-law-on-countrys-name-change-idUSKBN1JM0W2?feedType=RSS%3C/div%3E%3C/body%3E%3C/html%3E>.

Public Opinion in Macedonia (2017). *Center for Insights in Survey Research*.

References:

Announcement of the Government of the Republic of North Macedonia for entry into force of the Final Agreement, Constitutional Amendments and Constitutional Law for Implementation of Amendments. <https://vlada.mk/node/16763?ln=en-gb>.

Bushakov V. A. (2010). Etnonimy`, poxidni vid nazv derzhav (do semanty`chnoyi ty`pologiyi etnonimiv) [Ethnonyms derived from state names (to the semantic typology of ethnonyms)]. *Sxodoznavstvo* [Oriental Studies], 49-50, 11-24. [in Ukrainian].

Celosen transkript od dogovorot meŕu Makedonija i Grcija. *Makedonija*. [Full transcript of the agreement between Macedonia and Greece. Macedonia]. <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/celosen-transkript-od-dogovorot-megju-makedonija-i-grcija>. [in Macedonian].

Constitution of the Republic of Macedonia (as amended up to 2011). <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/mk/mk014en.pdf>.

Dovgjallo M. (2015). Byvshaja Jugoslavskaja Respublika Makedonija (BJuRM)-stanovlenie, razvitie i «makedonskij vopros» vo vzaimootnoshenijah s Greciej [The Former Yugoslav Republic of Macedonia (FYROM) – establishment, development and the "Macedonian question" in relations with Greece]. *Aktual'nye problemy mezhdunarodnyh otnoshenij i diplomatii (1918 g. – nachalo XXI v.): mater. II Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.* [Actual problems of international relations and diplomacy (1918 – the beginning of the XXI century): Mater. II International scientific-practical conf]. Vitebsk: VGU imeni P. M. Masherova, 202-208. [in Russian].

Frčkoski L. (2009). *The Character of the Name Dispute between Macedonia and Greece*. Skopje: Progress Institute for Social Democracy.

Klimenko Z. V. (2015). Albanskij vopros v Makedonii [The Albanian

Question in Macedonia]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo* [Bulletin of Nizhny Novgorod University. N.I. Lobachevsky], 4, 38-47. [in Russian].

Kresina I. O., Vitman K. M. (2006). Albano-makedons`ky`j mizhetnichny`j konflikt u Makedoniyi: peredumovy`, sut` ta geopolity`chny`j kontekst [The Albanian-Macedonian Interethnic Conflict in Macedonia: Background, Essence and Geopolitical Context]. *Ukrayins`ko-makedons`ky`j naukovy`j zbirny`k* [Ukrainian-Macedonian Scientific Collection], Vy`p. 2, 172-180. [in Ukrainian].

Ljashuk Ju. (2008). Buharestskij sammit NATO i transformacija Al'jansa [Bucharest NATO Summit and Alliance Transformation]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnyh otnoshenij* [Journal of International Law and International Relations], 2, 49-54. [in Russian].

Macedonian President Refuses to Sign "Criminal" Law to Change Country's Name. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-macedonia-greece-name/macedonian-president-refuses-to-sign-law-on-countrys-name-change-idUSKBN1JM0W2?feedType=RSS%3C/div%3E%3C/body%3E%3C/html%3E>.

Magda Ye. (2009). Konceptual`ni zasady` rozshy`rennya NATO: suchasny`j vy`mir [Conceptual foundations for NATO enlargement: a modern dimension]. *Mizhnarodni zv'yazky` Ukrayiny`: naukovi poshuky` ta znaxidky`* [International Relations of Ukraine: Scientific Research and Findings], Vy`p. 18, 123-138. [in Ukrainian].

Panchenko Yu. Makedoniya oby`raye NATO ta YeS: chomu zirvany`j referendum ne zupy`ny`v perejmenuvannya derzhavy` [Macedonia elects NATO and the EU: why a thwarted referendum has not stopped renaming the country]. *Yevropejs`ka Pravda* [European truth]. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/10/21/7088442/>. [in Ukrainian].

Public Opinion in Macedonia (2017). *Center for Insights in Survey Research.*

Stecyuk P. B. (2004). Oficijna nazva derzhavy`: konsty`tucijno-pravova xaraktery`sty`ka [Official name of the state: constitutional characteristic]. *Pravova derzhava* [Rule of Law], Vy`p. 24, 147-154. [in Ukrainian].

Stecyuk X. P. (2015). Ponyattya oficijnoyi nazvy` derzhavy` (do postanovky` py`tannya) [The concept of the official name of the state (before the question)]. *Administraty`vne pravo i proces* [Administrative Law & Process], 4, 157-164. [in Ukrainian].

Usatenko O. (2008). Vy`ny`knennya nezalezhnoyi Respubliky` Makedoniya ta konsty`tucijno-pravove stanovlennya derzhavy` [The emergence of an independent Republic of Macedonia and the constitutional and legal formation of the state]. *Naukovi zapy`sky` Nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu imeni M. P. Dragomanova*. Pedagogichni ta istory`chni nauky` [Scientific notes of MP Dragomanov National Pedagogical University. Pedagogical and Historical Sciences], Vy`p. LXXVII (77), 257-273. [in Ukrainian].

Usatenko O. (2009). Istory`chni vy`toky`, suchasny`j stan ta perspekty`vy` vy`rishennya proty`richchya mizh Greciyeyu ta Respublikoyu Makedoniya vidnosno nazvy` derzhavy` [Historical origins, current state and prospects of resolving the contradiction between Greece and the Republic of Macedonia regarding the name of the state]. *Chasopy`s ukrayins`koyi istoriyi* [Journal of Ukrainian History], Vy`p. 11, 73-84. [in Ukrainian].

Анотація

Вітман К. М. Назва «Республіка Північна Македонія» як результат етнополітичного компромісу з Грецією. – Стаття.

Досліджено суть, історичні передумови, етнополітичні наслідки та геополітичний контекст 27-річного конфлікту між Грецією та Македонією з приводу назви останньої. Аналізуючи політико-правову природу інституту офіційної назви держави, автор підкреслює роль, яку відіграла назва країни «Македонія» як атрибут державності, суверенітету, незалежності та конституювання македонської нації. Лише євроатлантична інтеграція як змусила Македонію піти на етнополітичний компроміс і додати географічне уточнення до офіційної назви, щоб вирішити конфлікт з Грецією, яка блокувала приєднання Македонії до НАТО і ЄС.

Ключові слова: *Північна Македонія, Греція, Балканський півострів, Європейський Союз, НАТО, інститут офіційної назви держави.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.12
УДК: 321.013:926.6

Мамонтова Е. В. (НУ «ОЮА»)*

ДЕРЖАВНА СИМВОЛІКА ЯК ІНДИКАТОР ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ ТА КАЗАХСТАНУ)

THE STATE SYMBOLS AS AN INDICATOR OF POLITICAL DEVELOPMENT (ON THE EXAMPLE OF CENTRAL ASIA AND KAZAKHSTAN)

***Ella Mamontova –** Doctor of Political Science, Professor, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The paper outlines the role and place of state symbols in the state-building process. On the example of Central Asia and Kazakhstan, it examines the stages of symbolic sovereignty in the young states of the former Soviet Union, and based on coverage and comparison of their specificity reveals the interdependence of political and socio-cultural determinants of social development. The role of symbolism in the process of gaining independence is shown. Each symbol as an attribute of state sovereignty is characterized. The flag, emblem, motto, and anthem, perform their special mission and together they create a holistic semantic text, embedded in the discourse of politics. As the most elaborated ideological manifesto of the universal principles of the national and state ideology, the anthem complements the metaphorical and interpretive nature of the abstract symbolism of the flag and emblem and, together with them, creates a symbolic attributive complex of the state that acquires the properties of systematicity. This symbolic complex of attribution is the formation of a sign character. It is transformed along with changes in the spiritual priorities, values of society and reflects the systemic transformations in its political sphere, defining a trajectory of political development.

This thesis is confirmed by the processes of state self-determination of post-Soviet countries. Their trajectory was determined by the adoption of the Declarations

on sovereignty and independence, the change of the official name of the country, the acquisition of new symbols of state sovereignty, the adoption of the Constitution. However, in each region, these processes had their own specifics.

In particular, the specificity of the attributive consolidation of independence in the republics of Central Asia and Kazakhstan was the appeal to Muslim symbols against the background of the lack of a European heraldic tradition. The symbolic process in these countries has not been actualized in a broad civil debate. It took place under the patronage of the state and reproduced a mobilization model, more typical for the Soviet political culture. New symbols of independence have not become subjects of political discourse, but have played the role of signs that only fixed the status quo. Such a model of the formation of a symbolic complex of attribution suggests making it an instrument of legitimizing an authoritarian political regime. This observation is fully confirmed by the vector of political development of most countries in the region, which remains unchanged over the past decades.

Keyworlds: *state symbols, state-building process, political development, sovereignty, Central Asia, Kazakhstan.*

Постановка проблеми. Як показує розвиток історичних подій, системні трансформації завжди позначаються на символічній сфері суспільства. Так, у процесах державного самовизначення серед індикаторів цих перетворень належне місце займає державна символіка, яка через фіксацію змін у національно-державному символічному просторі, закріплює державний суверенітет. Саме тому, одним з перших кроків, що прямують за актом проголошення незалежності, стає її відтворення у нових символах – атрибутах державного суверенітету. Дане положення наочно підтверджує й державотворчий досвід країн пострадянського простору.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей символічної атрибуції державного суверенітету як чинника політичного розвитку.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Розпад СРСР, і, як наслідок, поява нових державних утворень з одного боку, та повернення до національних витоків і державницьких традицій, з іншого, призвели до кардинального перегляду концептуальних підходів та основ геральдичної справи в цілому. Процес Перебудови викликав зростання інтересу громадськості, політиків та вчених до відродження історичних національних традицій у сфері символіки, що не могло не позначитися на активізації дослідницьких пошуків у даному напрямку.

Майже поверховий огляд тематичних монографій, довідників, словників, наукових статей та публікацій науково-популярного характеру, що побачили світ у період кінця 1980-х – початку 1990-х рр. на терени колишнього СРСР дозволяє виділити декілька дослідницьких напрямків у межах зазначеної проблеми. Це, по-перше, повернуті у науковий обіг класичні хрестоматійні праці з основ геральдики (Ю. Арсеньєв, П. Вінклер, А. Лакієр, М. Пастуро, Д. Санті-Мадзіні та ін.). В Україні знаковою подією у цьому аспекті стала реабілітація фундаментального видання «Малоросійський гербовник» В.К. Лукомського та В.Л. Модзалевського (Лукомской, 1993). По-друге, це змістовні видання довідкового характеру, які вже на початку 1990-х рр. заклали теоретико-методологічні підвалини геральдичної практики у країнах пострадянського простору (Г. Введенський, М. Волковський, П. Канник, В. Соколов, М. Стародубцев та ін.). По-третє, це роботи, в яких здійснюються спроби теоретичного узагальнення масиву історичних даних та окреслюються тенденції і перспективи розвитку геральдичної справи у широкому значенні цього терміну (Г. Вілінбахов, І. Борисов, Е. Пчелов, І. Сметанніков, Н. Соболєва, В. Соколов та ін.).

В Україні, на відміну від інших пострадянських країн, і, перед усім РФ, становлення теоретико-методологічних засад державного символотворення відбувалося без відчутної підтримки з боку держави. Проте, вже на початку 1990-х рр. силами ентузіастів було закладене наукове підґрунтя для відбудови вітчизняного символічного комплексу державної атрибуції. Сьогодні витоки гербо- та прапоротворення в Україні плідно досліджують В. Болгов, А. Гречило, Ю. Савчук, В. Сергейчук, В. Чепак, Г. Чепак та ін. Як складову відродження національних геральдичних традицій у незалежній Україні розглядають сучасний герботворчий процес у своїх публікаціях О. Братко-Кутинський, В. Бузало, Я. Дашкевич, І. Ситий, О. Сліпецький, М. Стародубцев, Є. Цвілих та ін. В свою чергу А. Гречило, Я. Іщенко, О. Лисниченко, В. Панченко, П. Стецюк та ін. активно досліджують не тільки проблеми, пов'язані із сучасним станом територіальної та муніципальної символіки України, але й намагаються окреслити новітні тенденції та перспективи вітчизняного герботворення. Самостійну групу складають праці, присвячені виявленню генетичного зв'язку історичної та сучасної символіки окремих територіальних утворень (А. Гречило, В. Кривенко, О. Кіменко, Ю. Савчук, В. Сибірцев, Ю. Терлецькій, О. Хаварівський та ін.). Цінний матеріал

щодо вивчення специфіки становлення новітніх геральдичних традицій в Україні містять збірки матеріалів наукових конференцій, що регулярно збираються у Львові та ін. містах країни.

Однак у переважній більшості дослідницьких праць процес символотворення розглянутий лише з позицій допоміжних історичних дисциплін: геральдики, вексилології, сфрагістики, уніформології тощо, а сучасні тенденції становлення та розвитку державної та регіональної символіки найчастіше аналізуються у контексті її відповідності до класичних канонів атрибуції. Однак, символіка – це не тільки формальний атрибут території. Державна символіка сьогодні може розглядатися як важливий компонент забезпечення духовного та політичного розвитку країни.

Спробуємо дослідити основні етапи становлення символічного суверенітету у молодих країнах, що виникли на теренах колишнього СРСР, і на досвіді держав Центральноазійського регіону та Казахстану визначити взаємообумовленість політичної та соціокультурної детермінант суспільного розвитку. Вирішення цього завдання дасть нам змогу досягти мети даного дослідження, яка полягає у виявленні особливостей символічної атрибуції державного суверенітету як чинника політичного розвитку.

Історикам добре відомо, що у боротьбі за незалежність величезну роль завжди відіграють символи, які з проголошеннями суверенітету набувають статусу державних. Під державним символом ми пропонуємо розуміти встановлений конституцією або окремим законом особливий, історично сформований, відмінний розпізнавальний знак держави, якій уособлює її суверенітет та несе ідеологічне навантаження. Зазначимо, що кожний з символів державного суверенітету – прапор, герб, девіз та гімн, виконує свою особливу місію, а разом вони створюють цілісний семантичний текст, вплетений у дискурс політики. Як найбільш конкретизований ідеологічний маніфест універсальних засад національного та державницького світогляду, гімн доповнює метафоричність та інтерпретативність абстрактних символоформ прапору та гербу і разом з ними створює символічний атрибутивний комплекс держави, який набуває властивостей системності. Даний символічний комплекс атрибуції, будучи утворенням знакового характеру, трансформується разом із змінами духовних пріоритетів, ціннісних орієнтирів суспільства та відбиває системні перетворення у його політичній сфері, визначаючи траєкторію політичного розвитку.

Результати історико-політологічного аналізу державотворчих процесів на теренах колишнього СРСР дозволяють стверджувати, що першими актами, що отримали символічне значення на складному шляху вільного політичного самовизначення нових пострадянських держав та його конституційного закріплення стали Декларації про суверенітет та незалежність – стислі, змістовні документи, в яких закріплювалися основні принципові положення, що характеризували їхню незалежність та суверенітет, та, водночас, символізували прагнення народів увійти до кола демократичних держав світу. Подальшу траєкторію державотворчого процесу, визначали такі знакові події у його розвитку, як зміна офіційної назви країни, набуття нових символів державного суверенітету, прийняття Конституції.

В авангарді даних перетворень стояли країни Балтії, які першими серед радянських республік відмовилися від комуністичної символіки (Мамонтова, 2011, с. 131). Формування символічного комплексу атрибуції державного суверенітету країн цього регіону відбулося на основі повернення та легалізації геральдичної системи дорадянського міжвоєнного періоду з остаточною та одностайною відмовою від комуністичної символіки і може оцінюватися як поступальний процес, органічно вплетений у трансформаційні зміни системного характеру.

Процеси символічної атрибуції державного суверенітету колишніх радянських республік кавказького регіону можна охарактеризувати як такі, що відбувалися на тлі жвавої громадянської дискусії. Хоча у більшості випадків введення у обіг нових символів не спонукало на політичні перетворення, а лише закріплювало їх у громадянській символосфері країни.

Дещо інакше відбувалося атрибутивне закріплення незалежності у республіках Центральної Азії та Казахстані. Перш за все, у символах державного суверенітету нове, хоча і приховане, звучання отримала традиційна для даних територій мусульманська символіка.

Виходячи з того, що у країнах ісламського кола історично не було сформовано традицію символічної презентації суб'єктів соціально-політичних відносин на зразок європейських геральдичних знакових систем, історія герботворення у даному пострадянському регіоні де-факто починає відлік з радянських часів. Адже, остаточне формування національних держав на даній території в сучасних межах бере свій початок від 1920-х рр. Саме тому, зіткнувшись з необхідністю символічного самовизначення державного суверенітету, новопосталі держави Центральної Азії, не маючи можливості звернутися

до історичних зразків, обрали шлях концептуального символотворення «з чистого аркуша».

Так, Республіка Узбекистан, проголосивши свій суверенітет 31 серпня 1991 р., активно приступила до створення власного символічного комплексу атрибуції. 18 листопада 1991 р. за результатами проведеного конкурсу Верховна Рада Республіки Узбекистан затвердила новий державний прапор («О Государственном флаге Республики Узбекистан»: Закон Республики Узбекистан от 18.11.1991). Зелено-синє-біла палітра та геральдичні знаки, що присутні на прапорі, тлумачяться офіційними узбецькими геральдистами так: синій колір – це символ вічного неба й води; білий – миру, побажання щасливої дороги, чистоти помислів і дій; зелений – колір природи, нового життя й родючості; червоний означає життєву силу. Місяць-молодик трактується як знак незалежності, зірки – як символ безхмарного неба, а кількість їх пов'язана з історичними традиціями й давнім сонячним календарем (Гречило, 2001, с. 140). Втім, беззаперечно, що під даним світським і досить поетичним описом приховані традиційні для мусульманського світу базові символи, як-то зелений колір, зірки, місяць-молодик тощо.

2 червня 1992 р. парламентом республіки було затверджено Державний герб РУ. Його семантика співзвучна палітрі державного прапора і побудована на традиційних для культури Узбекистану символах (птах Хумо з розгорнутими крилами, що вважається уособленням ідеї щастя й волелюбності, бавовна, пшениця) та водночас включає типові для мусульманської орнаменталістики знаки (восьмигранник, півмісяць, зірка). 10 грудня того ж року окремим законом було затверджено гімн РУ: «Вставай, моя вільна країна». Однак, не зважаючи на намагання офіційних фахівців відзначити нові атрибути суверенітету Узбекистану як оригінальні, впадає в очі генетичний зв'язок візуального рішення нової державної символіки із радянською геральдичною стилістикою.

В цілому слід відзначити, що символотворчій процес в даній країні не був актуалізований у широкій громадянській дискусії, а пройшов під патронатом держави, відтворюючи модель, більш характерну для політичної культури суспільства радянського зразка. Нові символи незалежності, не ставши суб'єктами політичного дискурсу, відіграли роль знаків, що лише зафіксували статус-кво.

Аналогічний сценарій символічного закріплення державності було відтворено і у Таджикистані. Проголосивши незалежність вже

після серпневих подій 1991 р. (9 вересня 1991 р.), країна повільно приступила до її оформлення у символічному полі. Першим змін зазнав гімн країни. З 1991 р. у його якості почала використовуватися авторська композиція «*Суруди милли*»[1]. Втім, не зважаючи на те, що вже у листопаді 1991 року було оголошено конкурси на проекти нових державних символів, Таджикистан останнім серед колишніх союзних республік змінив прапор з радянською символікою. Закон «Про Державний герб і прапор Республіки Таджикистан» було ухвалено тільки 24 листопада 1992 р.

Загалом, при створенні нових символів Таджикистану авторська група керувалася принципами історизму та спадкоємності. Так, колористика прапору незалежного Таджикистану повторює кольорову гамму прапору Таджицької СРСР. Згідно Положенню «Про державний Прапор Республіки Таджикистан» прапор являє собою «прямокутне полотнище, яке складається з трьох горизонтально розташованих смуг: червоної, білої та зеленої. На білій смузі, що розташована посередині і становить півтори ширини від інших кольорових смуг, на відстані половини довжини полотнища від древка зображені золотом стилізована корона і півкруг з семи зірок над нею». (Положення «Про державний Прапор Республіки Таджикистан» № 892 від 11 грудня 1999 р.).

На гербі 1992 р. був зображений золотий крилатий лев з персько-таджицької міфології в центрі бірюзового круга в золотих променях сонця, що сходить з-поза золотих гір зі срібними вершинами, обрамованого колосками пшениці, перевитими червоно-біло-зеленою стрічкою. Увінчувала композицію багатозначна зороастрійська емблема. Однак вже 28 грудня 1993 р. внаслідок політичного протистояння було ухвалено новий закон про державний герб країни, який дістав принципово інший вигляд. Складну езотеричну семантику змінила успадкована від радянської геральдичної традиції асоціативна символіка (бавовна, колосся, розгорнута книга, гірський обріс). Сьогодні правовий статус, прядок виготовлення та поводження з державним прапором, державним гербом Таджикистану регулюється Законом РТ № 254 від 12 травня 2008 р. «Про державні символи Республіки Таджикистан».

Аналогічна модель атрибутивного закріплення державного суверенітету, яку умовно можна назвати «символотворення з гори», була реалізована і у Туркменістані.

[1] З 7 вересня 1994 р. гімн «*Суруди милли*» було затверджено у новій редакції Законом Республіки Таджикистан №1074.

Проголосивши незалежність наприкінці жовтня 1991 р., Туркменія приступила до відтворення її у символах ідеї новознайденої державності. 19 лютого 1992 року Верховна Рада Туркменістану ухвалила закони про державний герб і державний прапор. Нові символи опрацювала авторська група. З її подачі, складна семантика нових знаків тлумачиться таким чином: «зелений колір пов'язується із згадками про прапори тюркських народів ще з часів походів Олександра Македонського в Центральну Азію, білий уособлює світло і добро. П'ять променів зірки означають п'ять основ світобудови – тверду, газоподібну, рідку, кристалічну й плазму; п'ять зірок – п'ять основних умов існування життя на землі – світло, звук, нюх, дотик, почуття міри; поєднання зірок з місяцем-молодиком – надії народу на світле майбуття. П'ять основних килимових орнаментів – гелів (салорський, йомудський, ерсаринський, гокланський і огурджалинський) – відображають єдність усіх туркменських племен. «Кінь-мрія» ахалтекинської породи є національною гордістю Туркменії» (Гречило, 2001, с. 139).

12 грудня 1995 р. Генеральна асамблея ООН ухвалила резолюцію про нейтралітет Туркменістану. Щоб відобразити цей статус держави, 30 січня 1997 р. президентським декретом внесені зміни в прапор – під зображенням килимових елів додано дві білі оливкові гілочки. 24 січня 2001 р. за новим законом «Про державний прапор Туркменістану» від 24.01.2001 р. № 57-II державний прапор дістав співвідношення ширини до довжини 2:3 (вкорочено зелене поле з вільного краю).

Останнім серед тріади державних символів у офіційний обіг було введено гімн. «Державний гімн незалежного, нейтрального Туркменістану» було створено колективом авторів у 1996 р. Після кончини беззмінного лідера країни Туркменбаші у грудні 2008 р. у «Відомостях Меджлісу» був оприлюднений закон щодо нової версії гімну, де ім'я С. Ніязова замінюється на слово «народ».

Досить пізно приступила до символічного оформлення свого суверенітету Киргизія. 31 серпня 1991 р. було проголошено незалежність республіки. 5 травня 1993 р. прийнята перша Конституція країні і офіційно змінена її назва. Згідно фонетичного строю киргизької мови російськомовний варіант «*Киргизия*» поступився місцем «*Кыргызстану*».

Питання набуття нової державної символіки було підняте відразу ж з проголошенням незалежності. Після гарячої дискусії, навколо того, яким повинен бути прапор новопосталої країни, 3 березня 1992 р.

Верховна Рада Республіки Киргизстан ухвалила спеціальну постанову, яка визначала: «Державним прапором Республіки Киргизстан є прапор з червоного полотнища, у центрі якого розміщений круглий сонячний диск, від котрого рівномірно розходяться сорок променів золотистого кольору, із розміщеним усередині сонячного диска зображенням тюндюка киргизької юрти червоного кольору» («О Государственном флаге Республики Кыргызстан»: Постановление Верховного Совета Республики Кыргызстан от 6 марта 1992 г.).

Відмітимо, що серед альтернативних варіантів розглядався проект синьо-червоно-зеленого прапора з білими проміжними смужками. Адже найбільш спірною виявилася червона барва полотнища. Проте аргументом на користь варіанту, підтриманому керівництвом країни, став національний героїчний епос «Манас», де згадуються багряні прапори. Сонце символізує розквіт, щастя, мир. Сорок променів уособлюють сорок киргизьких племен. Тюндюк означає основу життя, домашнє вогнище, єдність і злагоду. В цілому зазначимо, що серед прапорів країн центральноазійського регіону саме новий прапор Киргизії найбільше відповідає азійській вексілологічній традиції.

Новий «Національний гімн Киргизстану» було ухвалено на законодавчому рівні 18 грудня 1992 р.

І тільки 14 січня 1994 р. постановою Жоґорку Кинеш (Верховної Ради) Киргизької Республіки було затверджено Державний герб. Він став результатом роботи авторського колективу і уявляв собою «герб із зображенням: білого сокола з розгорнутими крилами, розміщеного в центрі синього круга в білому обрамленні, й розташованих на задньому плані озера, відрогів Ала-Тоо і сонця, що сходить, з променями золотистого кольору; розміщених обабіч стебел бавовнику й пшеничних колосків; з написом «Кыргыз», поданим у верхній частині, й написом «Республикасы», розташованим у нижній частині» (Герб Киргизстану, 1995, с. 9).

Найбільш активний пошук форм нової символічної презентації державного суверенітету країн даного регіону розгорнувся у республіці Казахстан.

10 грудня 1991 р. Казахська РСР була перейменована на Республіку Казахстан. А 16 грудня 1991 р. Казахстан проголошує свою незалежність.

Після розпаду СРСР у Казахстані було оголошено конкурси на проекти нових державних символів на які надійшло 453 варіанти прапора й 245 ескізів герба [4, с. 136]. 4 червня 1992 р. Верховна Рада

Республіки Казахстан затвердила закони про державний герб і прапор. У статті 3 закону про герб зазначається: «Державний герб Республіки Казахстан становить собою зображення шанирака (верхня вільна частина юрти) на блакитному фоні, від якого в усі боки як сонячні промені розходяться уїки (опори) в обрамуванні крил міфічних коней. У верхній частині герба – п'ятипроменева зірка, у нижній частині – напис «Казахстан». У кольоровому зображенні Державний герб Республіки Казахстан двох кольорів – золота і блакитного» («О гербе Республики Казахстан»: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г. Закон РК).

Згідно зі статтею 3 закону про прапор, Державний прапор Республіки Казахстан становить собою прямокутне полотнище блакитного кольору із зображенням у його центрі сонця з променями, під яким летить орел. Біля древка – вертикальна смуга з національним орнаментом. Зображення сонця, променів, орла й орнаменту – кольору золота. Співвідношення ширини прапора до його довжини – 1:2» («О Государственном флаге Республики Казахстан»: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г.). Ці символи також зафіксовані указом президента Республіки Казахстан, що має силу конституційного закону від 24 січня 1996 року №2797 «Про державні символи Республіки Казахстан».

Аналогічно йшов процес набуття нової музичної емблеми держави. На початку 1992 р. було оголошено конкурс на написання музики та слів для гімну Казахстану. Однак у процесі обговорення багаточислених пропозицій було вирішено залишити музику гімну Казахської РСР, змінивши з нагоди нових історичних реалій лише його текст («О государственном гимне Республики Казахстан»: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г.). Однак 7 січня 2006 р. Казахстан отримав новий Державний гімн. Ним стала популярна ще з 1950-х років пісня «Мій Казахстан», змінена відповідно до статусу державного гімну. Оскільки поправки до тексту були внесені Президентом Казахстану Н. Назарбаєвим, він офіційно указується як співавтор тексту («О государственных символах»: Конституционный Закон Республики Казахстан от 24 января 1996 г. № 2797 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.01.2006)).

Усе вищезазначене свідчить, що, символічний комплекс атрибуції Республіки Казахстан є результатом комплексної колективної праці, що наочно відбилося на його концептуальних засадах та естетичних проявах.

Висновки. Узагальнюючи огляд Центральноазійського регіону у контексті предмету нашого дослідження відзначимо, що формування символічних комплексів атрибуції на його теренах йшло за моделлю «згори». При цьому, явившись результатом авторських розробок, нові символи державного суверенітету у повній мірі зберегли вірність радянській геральдичній стилістиці. Таким чином, державне символотворення у республіках Центральної Азії та Казахстані не стало детонатором системних змін, а лише їх відбиттям.

Якщо на пострадянському просторі сформувалися символічні комплекси атрибуції, які за формою та семантичним навантаженням можна віднести до таких, що спираються або на повернення державної символіки дорадянського періоду (країни Балтії, РФ (частково)), або на національну символіку та республіканські символи повоєнного періоду (країни Кавказу та Закавказзя, Молдова (частково)), або на часткову реанімацію радянської геральдичної стилістики (РФ, Білорусь), то у країнах Центральної Азії та Казахстані основу символічних комплексів атрибуції державного суверенітету стали штучні символи – авторські доробки.

На відміну від решти колишніх радянських республік, де символіка найчастіше відігравала роль каталізатора (країни Балтії, Молдова) або індикатора політичних перетворень (республіки Кавказу та Закавказзя), згідно із функціональним навантаженням у процесах політичного розвитку, символічні комплекси атрибуції державного суверенітету країн Центральної Азії та Казахстану можна віднести до таких, що будуються на символах-фіксаторах, які виступають у якості віддзеркалювачів вже здійснених системних змін. Така модель формування символічного комплексу атрибуції передбачає, перш за все, покладання на державну символіку функції легітимації новопосталого політичного режиму авторитарного характеру. Дане спостереження цілком підтверджується вектором політичного розвитку більшості країн даного регіону, який залишається незмінним протягом останніх десятиліть.

Література:

Герб Киргизстану (1995): Знак (9), 9.

Гречило А. (2001). Символи нових незалежних держав. *Пам'ятки України: Історія та культура*, 4, 135-141.

Лукомский В. К., Модзалевский В. Л. (1993). *Малороссийский гербовник. С рисунками Егора Нарбута. (Репринтное издание1914г.)*. Киев, Лыбидь.

Мамонтова Е. В. (2011). Місце та роль символіки у державотворчому процесі: досвід країн Балтії. *Грані: науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах,* Дніпропетровськ, 5(79), 131–134.

О гербе Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г. *Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан*, 1992, № 10, Ст. 262.

О государственном гимне Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г. *Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан*, 1992, № 10, Ст. 264.

О Государственном флаге Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 4 июня 1992 г. *Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан*, 1992, № 10, Ст. 260.

О Государственном флаге Республики Кыргызстан: Постановление Верховного Совета Республики Кыргызстан. *Слово Кыргызстана*, 1992, 6 мар., С. 1.

О Государственном Флаге Республики Таджикистан: Положение № 892 от 11 декабря 1999 года. <http://www.prezident.tj/rus/>.

О Государственном флаге Республики Узбекистан. Закон Республики Узбекистан. *Правда Востока*, 1991, 27 нояб., С. 1.

О государственном флаге Туркменистана. Закон Туркменистана от 24 января 2001 г. № 57-II.: *Ведомости Меджлиса Туркменистана,* 1 января–31 марта 2001 года, 28–29.

О государственных символах Республики Таджикистан: Закон РТ № 254 от 12 мая 2007 г. <http://www.prezident.tj/rus/>.

О государственных символах: Конституционный Закон Республики Казахстан от 24 января 1996 г. № 2797 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.01.2006). <https://www.stat.kz/gos.../zakon_simvoli.aspx>.

References:

Gerb Ky`rgy`zstanu [State Emblem of Kyrgyzstan] (1995). Znak (9), 9. [in Ukrainian].

Grechy`lo A. (2001). Sy`mvoly` novy`x nezalezhny`x derzhav [Symbols of new independent states]. *Pam'yatky` Ukrayiny`: Istoriya ta kul`tura* [Sights of Ukraine: History and culture], 4, 135-141. [in Ukrainian].

Lukomsky`j V. K., Modzalevsky`j V. L. (1993). *Malorossy`jsky`j gerbovny`k. S ry`sunkamy` Egora Narbuta. (Repry`ntnoe y`zdany`e1914g.)* [Little Russian

coat of arms. With pictures of Yegor Narbut (reprint 1914)]. Ky`ev, Lыby`d`. [in Russian].

Mamontova E. V. (2011). Misce ta rol` sy`mvoliky` u derzhavotvorchomu procesi: dosvid krayin Baltiyi [The place and role of symbols in the state-building process: the experience of the Baltic States]. *Grani: naukovo-teorety`chny`j i gromads`ko-polity`chny`j al`manax* [Grani: a scientific-theoretical and socio-political almanac]. Dnipropetrovs`k, 5(79), 131–134. [in Ukrainian].

O gerbe Respubly`ky` Kazaxstan: Zakon Respubly`ky` Kazaxstan ot 4 y`yunya 1992 g. [On the State Emblem of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated June 4, 1992]. *Vedomosty` Verxovnogo Soveta Respubly`ky` Kazaxstan* [Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan], 1992, #10, St. 262. [in Russian].

O Gosudarstvennom flage Respubly`ky` Kazaxstan: Zakon Respubly`ky` Kazaxstan ot 4 y`yunya 1992 g. [On the National Flag of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated June 4, 1992]. *Vedomosty` Verxovnogo Soveta Respubly`ky` Kazaxstan* [Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan], 1992, 10, St. 260. [in Russian].

O Gosudarstvennom flage Respubly`ky` Kыrgыzstan: Postanovleny`e Verxovnogo Soveta Respubly`ky` Kыrgыzstan [On the National Flag of the Republic of Kyrgyzstan: Resolution of the Supreme Council of the Republic of Kyrgyzstan]. *Slovo Kыrgыzstana* [Kyrgyzstan word], 1992, 6 mar. S. 1. [in Russian].

O Gosudarstvennom Flage Respubly`ky` Tadzhy`ky`stan: Polozheny`e # 892 ot 11 dekabrya 1999 goda [On the State Flag of the Republic of Tajikistan: Regulation No. 892 of December 11, 1999]. <http://www.prezident.tj/rus/>. [in Russian].

*O Gosudarstvennom flage Respubly`ky` Uzbeky`stan*: Zakon Respubly`ky` Uzbeky`stan [On the State Flag of the Republic of Uzbekistan. Law of the Republic of Uzbekistan]. *Pravda Vostoka* [Truth of the East], 1991, 27 novemb., S. 1. [in Russian].

*O gosudarstvennom flage Turkmeny`stana:* Zakon Turkmeny`stana ot 24 yanvarya 2001 g. # 57-II. [On the national flag of Turkmenistan. Law of Turkmenistan of January 24, 2001 No. 57-II.]. *Vedomosty` Medzhly`sa Turkmeny`stana* [Vedomosti of the Mejlis of Turkmenistan], 1 yanvarya–31 marta 2001 goda, str. 28–29. [in Russian].

*O gosudarstvennom gy`mne Respubly`ky` Kazaxstan*: Zakon Respubly`ky` Kazaxstan ot 4 y`yunya 1992 g. [On the national anthem of the Republic of Kazakhstan: Law of the Republic of Kazakhstan dated June 4, 1992]. *Vedomosty` Verxovnogo Soveta Respubly`ky` Kazaxstan* [Bulletin of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan], 1992, # 10, St. 264. [in Russian].

O gosudarstvennyx sy`mvolax Respubly`ky` Tadzhy`ky`stan: Zakon # 254 ot 12 maya 2007 g. [On State Symbols of the Republic of Tajikistan: Law of RT No. 254 of May 12, 2007]. <http://www.prezident.tj/rus/>. [in Russian].

*O gosudarstvennyx sy`mvolax*: Konsty`tucy`onnыj Zakon Respubly`ky` Kazaxstan ot 24 yanvarya 1996 g. # 2797 (s y`zmeneny`yamy` y` dopolneny`yamy` po sostoyany`yu na 07.01.2006) [On State Symbols: Constitutional Law of the Republic of Kazakhstan dated January 24, 1996 No. 2797 (as amended as of January 7, 2006)]. <https://www.stat.kz/gos.../zakon_simvoli.aspx>. [in Russian].

Анотація

Мамонтова Е. В. Державна символіка як індикатор політичного розвитку (на прикладі країн центральної Азії та Казахстану). – Стаття.

Визначаються місце та роль державної символіки у процесах державотворення. На прикладі країн Центральної Азії та Казахстану досліджуються основні етапи становлення символічного суверенітету у молодих країнах, що виникли на теренах колишнього СРСР, і, на основі означення та співставлення їх характерних особливостей, виявляється взаємообумовленість політичної та соціокультурної детермінант суспільного розвитку.

Ключові слова: *державна символіка, державотворення, політичний розвиток, суверенітет, Центральна Азія, Казахстан.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.13
УДК: 323:17.022.1+327.39(4+477)

Краснопольська Т. М. * (НУ «ОЮА»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5936-5889

СУЧАСНІ ДЕРЖАВНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ КУРСУ НА ЄВРОПЕЙСЬКУ ІНТЕГРАЦІЮ

MODERN STATE STRATEGIES FOR FORMING THE IMAGE OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE COURSE ON EUROPEAN INTEGRATION

***Tetiana Krasnopolska –** PhD in Political Science, Associate Professor, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article deals with the political and legal foundations of forming public opinion in the context of the European integration course of Ukraine (State Program of Informing the Public on European Integration for 2004-2007, State Target Program for Informing the Public on European Integration 2008-2011), their low efficiency (non-system approach, lack of proper financing and cooperation with non-state-owned rating media, neglect of the involvement of PR specialists and a strong coordinating state body). Possible ways of formation of Europositivist public opinion and formation in the EU of the image of Ukraine as a progressive, democratic and perspective member of the European Union are analyzed.

It was determined that external state information campaigns, which Ukraine was trying to implement in order to improve its image on the territory of the EU, became an important part.

It is proved that Ukraine should seriously adjust its own image-strategy at the global and European levels, as the negative perception of our state in the world is an obstacle to protecting national interests, effective partnership cooperation with international organizations, receiving financial assistance in times of crisis, simplifying visa regime.

The conducted measures on the formation of a positive image of Ukraine that has been carried out in recent years have been analyzed, namely: organization of trips of foreign journalists to Ukraine; advertising and information campaign

on the CNY channel in 2007; the development in 2010 and the implementation of the branding strategy of Ukraine, commissioned by SPS Consulting, and the slogan «Ukraine: Moving in the Fast Lane»; a demonstration on TV channels «CNN» and «BBC» during four months of 2011, «Ukraine. All about U» («Ukraine. All about U»); a foreign tour of the State Agency for Investments and National Project Management with presentations that had to convince a foreign business and political establishment in the investment attractiveness of Ukraine, etc.

It has been established that the state strategy of forming the image of Ukraine should correspond to the scientific, systematic and differential principles. Determined by the factor of increasing the effectiveness of information campaigns in order to create a positive image of Ukraine (involving of private commercial media with high ratings and significantly influencing the formation of public opinion in Ukraine; conducting multi-level sociological surveys of public opinion, attracting specialists in PR technology, activating the state scientific and teaching potential, formation of a coordinating body, which alone will bear responsibility for the effectiveness of the programs).

Keywords: *state strategy, state image, eurointegration, mass communications, europositivist public opinion.*

Кризові явища в українській політиці, сучасний стан реформування всіх сфер суспільного життя в нашій державі, військові дії на Сході держави викликають потребу формування позитивного іміджу України у очах світового співтовариства, що обумовлює актуальність теми статті.

Питанням становлення міжнародного іміджу України присвятили свої роботи такі вітчизняні науковці, як М. Бойко, Г. Вербицька, І. Кириченко, О. Мотиль та ін.

З метою формування підтримки євроінтеграційного курсу України українським суспільством та розуміння необхідності інтегруватися до Європейського Співтовариства та посилення культурно-ментальних зв'язків нашої держави з ЄС, була запроваджена Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції на 2004-2007 рр., що стала одним з перших намагань держави формувати громадську думку цілеспрямованою системою заходів. Замовником і координатором виконання програм виступав Державний комітет телебачення та радіомовлення України (Державна програма підготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Коментар експерта. Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження»).

Державну програму інформування громадськості з питань європейської інтеграції 2004-2007 рр. згодом продовжила Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції 2008-2011 рр. Проте через несистемний підхід, відсутність належного фінансування та співпраці з рейтинговими недержавними засобами масової інформації, нехтування залучення фахівців з піар-технологій та потужного державного органу-координатора такі заходи виявились недостатніми ані для формування внутрішньодержавної європозитивістської громадської думки, ані для становлення в ЄС іміджу України як прогресивного, демократичного та перспективного члена Європейського Союзу.

Розробка нових підходів до формування майбутніх Державних програм інформування громадськості з питань європейської інтеграції є вкрай важливим завданням. Адже, як свідчить досвід, ні перша, ні друга Програма інформування не були ефективними, адже передбачали низку формальних заходів, за виконанням яких ніхто не слідкував.

Наразі є необхідність розробки рекомендацій щодо створення таких майбутніх програм. При їх формуванні необхідно чітко розмежовувати завдання для внутрішньодержавного та зовнішньополітичного рівнів.

Суттєвим аспектом результативності є залучення до виконання програм недержавного сектору – громадських організацій, а головне – приватних комерційних засобів масової інформації, які мають високі рейтинги і формують громадську думку в Україні.

Важливої ролі набули зовнішні державні інформаційні кампанії, які країна намагалась втілити у життя задля покращення свого іміджу на території ЄС. Насамперед визначимо, що таке імідж держави. У класичному розумінні імідж – це цілеспрямований образ особи, явища, предмета, які покликані збільшити емоційно-психологічний вплив на кого-небудь з метою популяризації, реклами чи пропаганди (Шлях до ЄС та НАТО: здобутки, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення, 2008).

Розглянемо деякі завдання по формуванню іміджу України та їх реалізацію у контексті її поступового руху до об'єднаної Європи. Оскільки, як слушно вважають дослідники С. Денисюк та В. Корнієнко, імідж є штучним конструктом, який має символічне наповнення, тому необхідне його технологічне наповнення і постійне «підживлення». Проте, не завжди таке підживлення є позитивним.

Як вважають автори, сьогодні основні елементи міжнародного іміджу України також переважно пов'язані із громадською непокорою та невдоволеністю внутрішньою та зовнішньою політикою, яку проводить уряд, наявністю жертв серед учасників Євромайдану, катуваннями громадян та відкриттям кримінальних справ проти активістів, прийняттям низки «диктаторських» законів від 16.01.2014 р., які лише завдяки потужному невдоволенню громадськості було відмінено. З іншого боку, «саме Євромайдан певним чином врятував імідж України в світі. Одним із незаперечних позитивних наслідків Майдану є те, що світ почав чітко розрізняти українську владу і українців» (Денисюк, Корнієнко, 2014).

В Україні слід серйозно корегувати власну імідж-стратегію на глобальному і європейському рівнях.

Новинним й аналітичним медіа в Україні після Євромайдану став утворений в 2014 р. Український Кризовий медіа-центр (УКМД). Сьогодні Центр надає практично цілодобову підтримку всім представникам засобів масової інформації, які висвітлюють події в Україні. Його матеріали представлено п'ятьма мовами: українською, французькою, німецькою, англійською та російською (До щорічного Послання Президента України…).

Отже, сучасні засоби масової комунікації не тільки надають можливість пізнати себе, а й відкривають нові можливості позиціонування та поширення необхідного іміджу, що значно посилює комунікативні можливості у суспільстві. Необхідно усвідомлювати, що імідж цінний не сам по собі, а лише як засіб для реалізації зовнішньополітичних інтересів України. Таким чином, формувати його треба усюди, де присутні ці інтереси (Чалий, с. 170). А вони ці інтереси сьогодні багато в чому пов'язані з ефективною протидією інформаційно-психологічній агресії.

Негативне сприйняття України в світі є перешкодою на шляху захисту національних інтересів, ефективної партнерської співпраці з міжнародними організаціями, отримання тієї ж фінансової допомоги в умовах кризи і, зрештою, – для спрощення візового режиму громадянам України (Яким є міжнародний імідж України…, с. 34). А також, як стверджує сучасний науковець Є.Б. Тихомирова, і для лобіювання національних інтересів, зокрема євроінтеграції (Тихомирова, 2004).

На наше переконання, проблема присутності України в інформаційному просторі – це проблема, в першу чергу офіційного державного рівня. Тільки коли на рівні органів влади приймаються заходи

щодо подолання проблем, вони знаходять підтримку у суспільстві, особливо, якщо йдеться про зовнішній імідж. Це саме той випадок, коли громадяни мають обмежені можливості змінити ситуацію самотужки, але завдяки ініціативам МЗС, Держкомтелерадіо, Міністерство культури і туризму можуть втілюватися проекти, які принесуть необхідні результати.

Одним із важливих напрямів інформаційної роботи стала організація поїздок зарубіжних журналістів в Україну, що мало посприяти поширенню позитивної інформації про нашу державу.

Більш успішним кроком в інформаційній інтеграції України до ЄС та в світову спільноту зокрема стала рекламно-інформаційна кампанія на телеканалі «Сі-Ен-Ен» у 2007 р. Інформацію про сучасну Україну, її можливості, самобутність завдяки «Сі-Ен-Ен» побачили близько 150 мільйонів осель в усьому світі. Міністр культури і туризму України станом на 2007 р. В. Вовкун заявив, що «Україна – це справжній прихований скарб спільної європейської культурної спадщини. Нашим спільним з «Сі-Ен-Ен» проектом ми б хотіли від усього серця щиро запросити весь світ до нас у гості» (Державна програма підготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Коментар експерта. Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження»). Як зазначив представник компанії, дана інформаційна кампанія відкрила нову еру присутності України в глобальному інформаційному просторі, Україна почала самостійно і цілеспрямовано формувати свій імідж в світі за допомогою такого могутнього інформаційного ресурсу як «Сі-Ен-Ен». При цьому варто зауважити, що короткі промо-ролики про культуру, історію та туристичну привабливість держави не можна класифікувати як «нову еру присутності у глобальному інформаційному просторі».

У 2010 р. МЗС знову звернулося до питання іміджу України в Європі та за її межами. Без проведення жодного тендеру розробку й реалізацію брендингової стратегії України доручили компанії «СФС Консалтинг» За її авторства з'явилися слоган «Ukraine: Moving in the Fast Lane». МЗС України, загалом передбачала за кордоном понад 10 спеціальних подій та чотири інформаційних кампанії. Проекти охоплювали зокрема створення інформаційного порталу про Україну, перетворення її на «центр сучасного мистецтва в Східній Європі», збір 1 мільйону підписів громадян ЄС на підтримку вступу України до Євросоюзу (Шлях до ЄС та НАТО: здобутки, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення, 2008, с. 34). Проте,

у 2010 р. провідні європейські газети здебільшого не давали позитивних оцінок Україні, що є свідченням того, що які б інформаційні кампанії не втілювались у життя, які б слогани не вигадували, Європа оцінює нашу державу, в першу чергу, за поведінкою політичної еліти, тому і подальші інформаційні потуги у європейському просторі не дали значних результатів.

У 2011 р. впродовж чотирьох місяців на телеканалах «Сі-Ен-Ен» та «Бі-Бі-Сі» демонстрували відеоролики «Україна. Все про У» («Ukraine. All about U») (близько 13 тисяч показів) (Шляхи підвищення ефективності державної інформаційної політики у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції, 2008). Ця кампанія коштувала мільйони доларів, однак бажаного результату не принесла. Паралельно з показами роликів «Україна. Все про У» Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами почало своє закордонне турне з презентаціями, які повинні були переконати іноземний бізнесовий та політичний істеблішмент в інвестиційній привабливості України. Окрім того, Україна мала б використати всі можливості покращення іміджу у рамках проведення «Євро-2012», але навіть гасло української промо-акції до «Євро-2012» «Увімкни Україну» було безперспективним.

Щоб об'єктивно оцінити іміджеві намагання України в їх нинішньому стані, треба врахувати жорсткі політичні реалії – вона вже має досить усталений, укорінений, цілком сформований імідж у Європі й світі загалом. Дуже стисло його можна визначити так: бідна, розділена, корумпована країна з гарними легкодоступними жінками, відсутністю прав у політичної опозиції, змарнованою Помаранчевою революцією.

Отже, Україні, на нашу думку, необхідно працювати у напрямку євроінтеграції та відповідного інформування населення значно наполегливіше, ніж це робили інші країни Центральної та Східної Європи, які вже стали членами Європейського Союзу.

Визначимо деякі чинники, які впливають на формування образу України та українців за її межами і зокрема у Європі. Один з таких факторів – це трудова еміграція самих українців до європейських держав. Як відзначає сучасна дослідниця Тетяна Колосок, для України проблема формування образу «чужого» на теренах Європи набуває особливої значимості у зв'язку зі зростаючою еміграцією українців до європейських країн, як з метою постійного, так і тимчасового перебування.

Цікаво, що, говорячи про певне негативне забарвлення образу України у сучасній Європі, можна йому протиставити цілком позитивний, традиційний образ/міф України, створюваний десятиліттями інтелектуальних зусиль етнічної діаспори за її межами. Тут маємо справу, як зазначає сучасний дослідник цих процесів Ю.М. Денисенко, зі сталими уявленнями про велике культурницьке призначення України, що відтворюється історіософською традицією української діаспори. Зокрема, на думку автора, міф про українську землю як райську садибу глибоко вкорінений в українській ментальності. Адже основне заняття мешканців України, незалежно від їх етнічного походження, як перед прийняттям християнства, так і після – хліборобська праця. Тож у цьому контексті сакральної сили набувають земля, рілля та зерно. І надалі поширюється, причому одночасно в усіх формах культури – від «високої» до «низької» – образ Саду як символ священного «порядку речей» (Денисенко, 2012).

Отже, варто ще раз підкреслити, відходячи від занадто негативних чи-то вкрай ейфорійних уявлень про нашу країну, щоби інформаційне забезпечення європейської інтеграції України було плідним та ефективним, воно повинно відповідати принципам науковості, системності та диференційованості. Науковість передбачає, по-перше, очищення інформації від стереотипів, застарілих міфів, популістських гасел, по-друге, аналіз негативних і позитивних наслідків від європейської інтеграції України. При цьому необхідно спиратися на реальні факти і процеси, об'єктивно оцінюючи історичне минуле України та перспективи розвитку її відносин з країнами регіону, наголошувати на національних інтересах України.

Системність тут – це цілісність як інформаційних структур, що діють за єдиним планом і цілями, так і змістовну послідовність та єдність інформаційного матеріалу. Диференційованість передбачає врахування професійних, етнічних, вікових, конфесійних та інших особливостей соціальних груп, на які спрямовано інформаційний вплив. Тобто, для кожної групи необхідно підбирати такі інформаційні матеріали, які поряд із загальною поінформованістю викликали б особливий інтерес. Такий підхід забезпечить єдність загальносуспільних, групових та особистих інтересів громадян у питаннях європейської інтеграції.

У затвердженій на декілька років інформаційній кампанії має бути чітке завдання на кожен рік, відповідно, рік теж повинен бути абсолютно чітко структурованим, а комплекс щорічних заходів має

чітко відповідати цілям і завданням програми. Необхідна трирівнева збалансована система: річні плани заходів на виконання державних програм, річні плани заходів центральних органів виконавчої влади, річні регіональні плани заходів на виконання державних програм.

Наголосимо і на тому, що досвід європейських країн, які приєдналися до ЄС свідчить, що ефективність інформаційного супроводу європейської інтеграції забезпечується чіткою спрямованістю та адресністю проведених кампаній, використанням інноваційних комунікативних технологій, активним залученням громадських організацій. Важливо, що під час перебігу таких кампаній ідея приєднання до ЄС трансформувалася з геополітичної у внутрішню, набула конкретного, прагматичного і зрозумілого для громадян змісту, відтак, була досягнута певна суспільна легітимність обраного політичною елітою та лідерами країн курсу, сформувалась широка громадська підтримка дій влади на зовнішньополітичній арені (Яхно, 2006, с. 2).

Необхідно враховувати також і специфіку суспільного запиту на відповідну інформацію. Характер інформаційних потреб громадян має визначати зміст інформаційної політики. За результатами соціологічних досліджень Українського центру соціологічних досліджень імені О. Разумкова можна констатувати, що інтерес до ЄС є конкретним і прагматичним. Насамперед, громадян цікавлять соціальні стандарти у країнах ЄС, наслідки можливого вступу, інформація про життя людей, реалізація соціально-економічних, освітніх та інших програм ЄС в Україні, дещо менший інтерес до історії ЄС, його зовнішньої політики, політики безпеки (Державна інформаційна політика у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції: оцінки експертів, 2008, с. 24).

Важливо розуміти також адресність інформаційної політики. Вона має бути розрахована на цільові групи, які впливають на громадську думку (журналісти, працівники сфери освіти, лікарі, творча інтелігенція, керівництво місцевих органів самоврядування, профспілок). При цьому має бути врахована соціальна структура суспільства (працівники агропромислового комплексу, підприємці, військовослужбовці та ін.)

Слід також сформувати гнучкі механізми координації організаційно-фінансової діяльності між державними та іноземними (міжнародними) інституціями в кризових міжнародних умовах, забезпечити співробітництво з європейськими структурами та програмами (Представництво Європейської Комісії), інституціями

держав-членів ЄС (Британська Рада, Шведська агенція міжнародного розвитку, фонди Ф. Еберта, Ф. Науманна, К. Аденауера), донорськими структурами (Міжнародний фонд «Відродження», Фонд «Євразія») (Державна інформаційна політика у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції: оцінки експертів, 2008, с. 24).

Отже, дослідивши, які зміни необхідні для того, аби Програми інформування були ефективними на внутрішньодержавному рівні, ми дійшли висновку, що, в першу чергу, необхідний потужний, наділений відповідними правами координаційний орган, який одноосібно нестиме відповідальність за ефективність програм. З іншого боку, можна розглядати варіант створення міжвідомчих груп чи комісій, та вони не можуть бути настільки дієвими, наскільки продуктивним був би окремий орган, адже такі групи не мають достатньо повноважень, щоб втілювати загальнодержавну стратегічну політику держави.

Задля успішності необхідно залучати фахівців з піар-технологій, які системно підходитимуть до старту інформаційних кампаній. Окрім того, держава повинна активно залучати науково-викладацький потенціал, адже на разі українська політологія знаходиться на високому рівні, проте науковці працюють у досить «замкнутому» просторі університетів та аналітичних центрів. Разом з тим, за підтримки держави науковці могли б відвідувати з відповідними просвітницькими лекціями заклади освіти, медицини, підприємства, районні центри, селища та села. Саме в цьому вбачаємо одну із вагомих і прямих функцій наукової еліти Української держави, хоча наголосимо, що така діяльність, на жаль, не може відбуватись без фінансової підтримки з державного чи місцевих бюджетів.

Вкрай важливими, на нашу думку, є чесні багаторівневі соціологічні опитування, які з самого початку дозволяють обрати вірну стратегію ведення інформаційної кампанії, визначити найгостріші проблеми та аудиторію, яка потребує найбільшого впливу. Окрім того, своєчасні соціологічні опитування дозволяють оперативно оцінювати дієвість кампанії та за потреби змінювати стратегію або тактику. Задля об'єктивності варто використовувати результати як мінімум трьох соціологічних центрів.

Важливим аспектом результативності є залучення до виконання програм недержавного сектору – громадських організацій. Як свідчить досвід, громадські організації часто є важливими комунікаторами між ідеєю та суспільством, тож саме через них уряди країн чи міжнародні організації втілюють свою політику у життя.

Доказом вище сказано може слугувати той факт, що кожного року Європейський Союз виділяє по кілька мільйонів євро на гранти для громадських організацій у різних країнах, навіть не членах ЄС, задля того, щоб розповсюджувати необхідну інформацію, формувати європейські цінності та здобувати прихильників. Отож, держава також повинна не забувати про такий вагомий інструмент взаємодії з суспільством, як громадські організації.

Ще одним важливим фактором підвищення дієвості інформаційних кампаній є залучення державою приватних комерційних засобів масової інформації, які мають високі рейтинги і значно впливають на формування громадської думки в Україні.

Досліджуючи роль комунікативних технологій у процесі євроінтеграційного процесу, слід відзначити наступне. По-перше, становлення демократичної системи у нашій країні відбувається у контексті як ускладнення простору політичної комунікації, так й урізноманітнення технологій комунікативної взаємодії. Плюралізація політичного простору призводить до зростання кількості учасників політичного процесу, зростає і якість їх взаємозв'язку, що пов'язане з диверсифікацією джерел інформації й удосконаленням технічного спорядження влади і громадян. Саме у цих умовах основними вимогами до політики стає організація ефективної взаємодії з громадськістю. Цей процес відбувається двома шляхами: безпосередньо й опосередковано, і сьогодні явно переважають саме опосередковані комунікації, за допомогою мас-медіа.

По-друге, комунікативні технології становлять систему раціонального інформаційного обміну як на вертикальному рівні (між владою та громадянами), так і на горизонтальному рівні (між громадянами), вони характеризуються внутрішнім та зовнішнім функціонуванням, саморегуляцією, динамікою. Комунікативні технології (які складаються із політичної реклами, PR, пропаганди та їх різновидів) здатні виконувати завдання створення та підтримки простору демократичного діалогу між політичною сферою, владою та громадянами за посередництвом ЗМІ. Відмінність комунікативних технологій у структурі політичних технологій полягає у орієнтації не лише на інструментальну взаємодію (ефективність політичних технологій визначається отриманням певного результату та досягненням відповідної мети), а передусім на формування адекватної відповіді громадян на інформацію щодо дій владних інституцій. Таким чином, у ході демократизації політичної системи України функція комуні-

кативних технологій полягає у налагодженні прозорих суспільних комунікацій як між органами державної влади та місцевого самоврядування, так і інститутами громадянського суспільства.

По-третє, процеси становлення та розвитку політичної системи суспільства, що відбуваються в Україні, можна охарактеризувати як демократизацію політичної сфери, яка активно впливає на засоби масової інформації, поступово змінюючи розуміння їхньої суспільної ролі та політичних функцій. У свою чергу, ці неоднозначні зміни в українській політичній системі віддзеркалюються також у суперечливому характері впливу ЗМІ на процеси демократизації. Політичний дискурс у нашій країні характеризується умовами становлення та розвитку, які полягають у посттоталітарних трансформаціях політичного та медіа-простору України.

Література:

Вербицька Г. *Міжнародний імідж України: проблеми та шляхи реформування*. <http://ijimv.knukim.edu.ua/zbirnyk/12/1-verbytska.pdf>.

Денисенко Ю. М. (2012). Міфологізація образу України у творчості діячів української діаспори. *Культура України*, Вип. 39. <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura39/06.pdf>.

Денисюк С., Корнієнко В. (2014). *Імідж України у внутрішньополітичних і геополітичних контекстах сучасності*. <irbis-nbuv.gov.ua/cgi…/cgirbis_64.exe?...PDF/…pdf>.

Державна інформаційна політика у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції: оцінки експертів (2008). *Національна безпека і оборона*, 1, 36–41. <http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD95_2008_ukr.pdf>.

Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2004–2007 роки, затверджена Указом Президента України від 13.12.2003 р. № 1433/2003. (Президент України). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433/2003>.

Державна програма підготовки фахівців у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції. Коментар експерта Європейської програми Міжнародного фонду «Відродження». <http://eu.prostir.ua/library/38214.html>.

Державна цільова програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції України на 2008–2011 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2008 р. № 594.

(Кабінет Міністрів України). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-п>.

До щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України в 2015 році» / Аналітична доповідь (2015). К.: НІСД. <http://vesti-ukr.com/storage/asset/file/Analit-NISD-2015_2.pdf>.

Тихомирова Є. Б. (2004). *Паблік рилейшнз у глобалізованому світі*. К.: Наша культура і наука.

Чалий В. *Міжнародний імідж України: оцінка експертів*. <http://www.razumkov.org.ua/additional/article_chaly_NSD3_ukr.pdf>

Шлях до ЄС та НАТО: здобутки, проблеми та перспективи інформаційного забезпечення (2008). *Національна безпека і оборона,* 1, 30-35.

Шляхи підвищення ефективності державної інформаційної політики у сфері європейської і євроатлантичної інтеграції (2008). *Національна безпека і оборона,* 1, 23–30.

Яким є міжнародний імідж України сьогодні. Всеукраїнська громадська місія «Україна-відома». <www.ukrcognita.com.ua>.

Яхно О. (2006). *Україна в сучасному геополітичному просторі (політико-медійний аспект)*: *автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія»*. К.

References:

Chalyy V. *Mizhnarodnyy imidzh Ukrayiny: otsinka ekspertiv* [International image of Ukraine: expert evaluation]. <http://www.razumkov.org.ua/additional/article_ chaly_ NSD3_ ukr.pdf>. [in Ukrainian].

Denysenko Yu. M. (2012). Mifolohizatsiya obrazu Ukrayiny u tvorchosti diyachiv ukrayins'koyi diaspory [Mythologizing the image of Ukraine in the work of Ukrainian diaspora figures]. *Kul'tura Ukrayiny* [Culture of Ukraine], Vyp. 39. <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura39/06.pdf>. [in Ukrainian].

Denysyuk S., Korniyenko V. (2014). *Imidzh Ukrayiny u vnutrishn'opolitychnykh i heopolitychnykh kontekstakh suchasnosti* [Image of Ukraine in the domestic and geopolitical contexts of our time]. <irbis-nbuv.gov.ua/cgi…/cgirbis _64.exe?...PDF/…pdf>. [in Ukrainian].

Derzhavna informatsiyna polityka u sferi yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi: otsinky ekspertiv [National information

policy in the field of European and Euro-Atlantic integration: expert assessments] (2008). *Natsional'na bezpeka i oborona* [National Security and Defense], 1, 36–41. <http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD95_2008_ukr.pdf>. [in Ukrainian].

Derzhavna programa informuvannya gromads`kosti z py`tan` yevropejs`koyi integraciyi Ukrayiny` na 2004–2007 roky` [State Program for Informing the Public on the Issues of European Integration of Ukraine for 2004-2007], zatverdzhena Ukazom Prezy`denta Ukrayiny` vid 13.12.2003 r. # 1433/2003. (Prezy`dent Ukrayiny` [President of Ukraine]). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1433/2003>. [in Ukrainian].

Derzhavna prohrama pidhotovky fakhivtsiv u sferi yevropeys'koyi ta yevroatlantychnoyi intehratsiyi [State training program for specialists in the field of European and Euro-Atlantic integration]. Komentar eksperta Yevropeys'koyi prohramy Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennya» [Expert comment of the International Renaissance Foundation European Program]. <http://eu.prostir.ua/library/38214.html>.[in Ukrainian].

*Derzhavna cil`ova programa informuvannya gromads`kosti z py`tan` yevropejs`koyi integraciyi Ukrayiny` na 2008–2011 roky`* [State Targeted Program for Informing the Public on the Issues of European Integration of Ukraine for 2008-2011], zatverdzhena postanovoyu Kabinetu Ministriv Ukrayiny` vid 02.07.2008 r. # 594. (Kabinet Ministriv Ukrayiny` [Cabinet of Ministers of Ukraine]). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/594-2008-p>. [in Ukrainian].

Do shchorichnoho Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vnutrishnye i zovnishnye stanovyshche Ukrayiny v 2015 rotsi» [To the Annual Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine "On the Internal and External Situation of Ukraine in 2015"] / Analitychna dopovid' [Analytical Report] (2015). K.: NISD. <http://vesti-ukr.com/storage/asset/file/Analit-NISD-2015_2.pdf>. [in Ukrainian].

Shlyakh do YeS ta NATO: zdobutky, problemy ta perspektyvy informatsiynoho zabezpechennya [The Road to the EU and NATO: Achievements, Challenges and Prospects for Information Assistance] (2008). *Natsional'na bezpeka i oborona [National Security and Defense]*, 1, 30-35. [in Ukrainian].

Shlyakhy pidvyshchennya efektyvnosti derzhavnoyi informatsiynoyi polityky u sferi yevropeys'koyi i yevroatlantychnoyi intehratsiyi [Ways

to improve the effectiveness of national information policy in the field of European and Euro-Atlantic integration] (2008). *Natsional'na bezpeka i oborona [National Security and Defense]*, 1, 23–30. [in Ukrainian].

Tykhomyrova Ye. B. (2004). *Pablik ryleyshnz u hlobalizovanomu sviti* [Public relations in a globalized world]. K.: Nasha kul'tura i nauka. [in Ukrainian].

Verbyts'ka H. *Mizhnarodnyy imidzh Ukrayiny: problemy ta shlyakhy reformuvannya* [International image of Ukraine: problems and ways of reform]. <http:// ijimv.knukim. edu.ua/zbirnyk/12/1-verbytska.pdf>. [in Ukrainian].

Yakhno O. (2006). *Ukrayina v suchasnomu heopolitychnomu prostori (polityko-mediynyy aspekt): avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. polit. nauk: spets. 23.00.03 «Politychna kul'tura ta ideolohiya»* [Ukraine in the Modern Geopolitical Space (Political and Media Aspect): Abstract. diss. for the sciences. degree of Cand. flight. Sciences: Special. 23.00.03 Political Culture and Ideology]. K. [in Ukrainian].

Yakym ye mizhnarodnyy imidzh Ukrayiny s'ohodni [What is the international image of Ukraine today]. Vseukrayins'ka hromads'ka misiya «Ukrayina-vidoma» [All-Ukrainian public mission "Ukraine-known".]. <www.ukrco gnita.com.ua>. [in Ukrainian].

Анотація

Краснопольська Т. М. Сучасні державні стратегії формування іміджу України у контексті курсу на європейську інтеграцію. – Стаття.

У статті розглянуто політико-правові основи формування громадської думки в контексті євроінтеграційного курсу України, встановлено їх низьку ефективність. Проаналізовано можливі шляхи формування європозитивістської громадської думки та становлення в ЄС іміджу України як прогресивного, демократичного та перспективного члена Європейського Союзу. Визначено, що важливої ролі набули зовнішні державні інформаційні кампанії. Доведено, що в Україні слід серйозно корегувати власну імідж-стратегію на глобальному і європейському рівнях.

Проаналізовано проведені заходи по формуванню позитивного іміджу України, що було здійснено в останні роки. Визначені фактором підвищення дієвості інформаційних кампаній.

Ключові слова: *державна стратегія, імідж держави, євроінтеграція, засоби масової комунікації, європозитивістська громадська думка.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.14
УДК 323.2:303.725.36

Милосердна І. М.* (НУ «ОЮА»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2083-9500

КОМУНІКАЦІЯ ТА ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК У СТРУКТУРІ КІБЕРНЕТИЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПОЛІТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ

COMMUNICATION AND FEEDBACK IN THE STRUCTURE OF CYBERNETIC MECHANISM OF POLITICAL GOVERNANCE

***Iryna Myloserdna** – PhD in Political Science, Associate Professor, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article researches the role of information for the realization of the cybernetic mechanism of political management, that is passed through communicative connections from the governing party to the governed one, and vice versa. An idea that communication takes place between two parties and for effective political management this communication should be bilateral, is analyzed and grounded. A presence of feed-back is the necessary condition of effective political management, as it gives an opportunity to see the connection of power (which operates in the state) and civil society.

The aim of the article is to analyze the role of communication and feedback in the structure of the cybernetic mechanism of political management in the conditions of democratic transformations.

The theoretical framework of the article is presented by the fundamental works of C. Shannon, N. Wiener, W. Ashby, H. Lasswell, B. Cretov, and others.

As the quality of information is determined by the level of development of civil society – id est society in that power depends on citizens and exists for citizens, but not vice versa. An exchange of political information is on a horizontal level between the members of society and organizations, and on a vertical level – between the various elements of the political system, it takes the more intensive place, thus attains the higher level of democracy in society. Thus a horizontal

exchange has more important value, as oriented to the citizens for voices of that a fight is conducted.

One of the features of political management is the establishment of the leading role of information relations in the influence on guided. The cybernetic mechanism of political management pays attention to the general features and laws of transformation and motion of information due to communication channels. The presence of feedback is a prerequisite for the existence of political governance and its effective implementation, in particular.

Keywords: *communication, political communication, feedback, political governance, democratic mode, civil society.*

Постановка проблеми. Вивчення політичного управління викликано необхідністю пояснити процеси, які відбуваються як на міжнародній арені, так і в середині держави, в основному. Інформація, комунікація та зворотний зв'язок представляють собою не просто складові елементи політичного управління, але залежно від того, як вони реалізують в політичному управлінні та яка їх роль в цьому процесі, можна говорити й про ефективність здійснення політичного управління. Оскільки без своєчасної та достовірної інформації, комунікативного акту, особливо його політичного боку, а також зворотного зв'язку політичне управління буде здійснюватись або без позитивного результату, або може навіть носити деструктивний характер.

Метою дослідження є аналіз ролі комунікації та зворотного зв'язку у структурі кібернетичного механізму політичного управління в умовах демократичних перетворень.

Аналіз основних досліджень та публікацій дає можливість стверджувати, що в сучасній науці існує значна кількість робіт, які присвячені вивченню феноменів комунікації, політики, політичної комунікації, проте майже відсутнім є досвід дослідження цих феноменів через призму політичного управління. Реалізацію поставленої мети слід розпочати з аналізу терміну «інформація», який був ведений відносно недавно, в середині XX століття К. Шенноном при застосуванні до теорії передачі кодів, яка отримала назву «Теорія інформації». В теперішній час наповнення цього терміну отримало більш глибокий природно-філософський зміст. Така трансформація – в сприйнятті людиною – поняття «інформація» стала наслідком трансляції та ретрансляції, сприйняття та перетворення того, що має загальну назву інформація.

Між тим саме поняття «інформація» багато в чому залишається інтуїтивним та інтерпретується в різноманітних галузях життєдіяльності людини далеко неоднозначно. Різні дослідники по-своєму інтерпретують це явище і тому існує велика кількість визначень інформації, проте в усіх цих трактуваннях можна побачити спільні риси, які концентруються біля двох підходів, які отримали назви «атрибутивної» та «функціональної» концепцій інформації. При видовому підході до вивчення інформації інформаційні процеси розглядаються як різновид процесів, яким властиве відображення, а саме, як процеси, які відображаються і які властиві лише самокерованим (функціонально-кібернетичним) системам, при чому сама інформація інтерпретується як відображення, яке використовується в управлінні. Для другого, аспектного підходу, властивим є визнання інформації як відображеної різноманітності, інформація визнається атрибутивною властивістю всіх матеріальних об'єктів.

Для подальшого дослідження інформації доцільно розглянути еволюцію уявлень про неї. В такому разі необхідно зауважити, що вивчення інформації, як і управління, відбувалось на двох етапах: докібернетичному та кібернетичному.

Докібернетичне розуміння інформації як передачі повідомлень використовувалось більше двох тисячоліть – майже до середини XX сторіччя. Проте наукове пізнання вже на початку XX ст. змістовно поглибило поняття інформації, пов'язавши його з категорією відображення. Саме філософське розуміння категорії відображення як всезагальної властивості матерії виявилось методологічно плодотворним для проникнення до змісту інформації.

Ідея про те, що інформацію можна розглядати як дещо самостійне, виникла разом з новою наукою – кібернетикою, яка довела, що інформація має безпосереднє відношення до процесів управління та розвитку, які забезпечують стійкість різноманітних систем. Сьогодні інформація розуміється як важлива субстанція чи середовище, яка живить дослідників, яка ними ж і створюється і безперервно оновлюється. Це була фундаментальна та разом з тим несподівана ідея.

Поставлена в один ряд з такими категоріями, як матерія та енергія, інформація перетворилась в неймовірно широке поняття та продовжувала розкриватися все ширше та глибше. Залежності від галузі, в якій проводилось дослідження, інформація отримувала велику кількість визначень: інформація – означення змісту, який отриманий від зовнішнього світу під час пристосування до нього

(Н. Вінер); інформація – заперечення ентропії (Л. Бриллюен); інформація – комунікація та зв'язок, під час якої усувається невизначеність (К. Шеннон); інформація – передача різноманітності (У. Ешбі); інформація – оригінальність, новизна; інформація – міра складності структур (А. Моль). Кожне з цих визначень розкриває ту чи іншу сторону цього багатозначного поняття (Всемирная энциклопедия: Философия, 2001, с. 429).

Проте особливу увагу інформації приділяють в кібернетиці, де питання вироблення, зберігання та передачі інформації відіграють у цій науковій галузі провідну роль. Крім цього, необхідно звернути увагу на те, що однією з ідей кібернетики є думка про єдність процесів зв'язку та процесів управління. А під зв'язками в кібернетиці розуміють інформаційні зв'язки, які здійснюються певними інформаційними процесами. У такому разі можна говорити про провідну роль інформації в кібернетиці. З точки зору кібернетики, процес політичного управління, його кібернетичних механізм представляє собою, перш за все, процес циркуляції інформації між керованими та керуючими об'єктами.

Що ж стосується вивчення розвитку інформаційних засобів та систем, а також характеру, форми й результату їх взаємодії на суспільне життя та політичну сферу, зокрема, то цим феноменом займається комунікативістика. Крім цього, розуміння ролі комунікацій у політичному управлінні, а також ролі політичних комунікацій дає змогу говорити про здійснення ефективного політичного управління.

При розгляданні комунікацій необхідно також не забувати про те, що передача певної інформації від суб'єкта до суб'єкта може бути не одновекторною, тобто, як було зазначено, утримувач інформації може її переосмислити і таким чином вже нову інформацію передати назад. У такому разі можна говорити про наявність зворотного зв'язку. Зміст цього принципу полягає в тому, що кожний наступний вплив на керуючий об'єкт визначається на основі відомостей про результати попереднього впливу – прикладаючи до класу явищ, які відносяться до окремих видів цілеспрямованої діяльності, об'єднаних загальним поняттям «комунікація». Особливе значення це явище має при дослідженні процесів управління, в тому ж числі й політичного управління. «Встановлюючи зв'язок з іншою особою, – відзначав з цього приводу Н. Вінер, – я повідомляю йому сигнал, а коли особа в свою чергу встановлює зв'язок зі мною, вона повертає подібний сигнал, який містить інформацію, яка в першу чергу доступна для

нього, а не для мене. Керуючи діями іншої особи, я передаю йому сигнал, та, хоч цей сигнал наданий в імперативній формі, техніка комунікації в даному випадку не відрізняється від техніки комунікації при повідомленні сигналу факту. Більше того, щоб управління було дійсним, я повинен спостерігати за будь-якими сигналами, котрі надходять від нього, а також тими, котрі можуть вказувати, що наказ прийнятий та виконується» (Винер, 19833, 46). Таке розуміння комунікації в черговий раз доводить, що управління представляє собою приватний випадок комунікації.

Проте таке розуміння взаємодії управління та комунікації не можна вважати остаточним. Оскільки комунікація представляє собою ще й якісну характеристику політичного управління, під яким ми розуміємо суб'єкт-об'єктні відносини, які пов'язані між собою владою (владними відносинами) та зворотним зв'язком. У такому разі й саме окремий випадок комунікації (її політичної специфіки), що допускає наявність зворотного зв'язку, є не що інше, як політичне управління, що включає в себе і так званий «політичний діалог», який, як було показано вище, завжди містить у собі в прихованому вигляді управлінські моменти.

Як було згадано вище, процес комунікації здійснюється через суб'єкти, між зв'язками, які виникають в них і які беруться як певна єдність, отже в певному значенні вони розглядаються як система цих взаємовідносин, які мають властивості змінювати свій стан (руйнуватися або оновлюватися). Коли ж перенести це визначення до політичного контексту, то можна сказати, що в політичній системі (під якою ми розуміємо певний взаємозв'язок суб'єктів політики та організації відносин між ними, а також політична діяльність у суспільстві), політична комунікація розуміється як процес передачі політичної інформації в системі, а також зв'язок між системою та суспільством. Завдяки цьому процесу інформація циркулює від однієї частини політичної системи до іншої. Йде безперервний процес обміну інформацією між індивідами та групами на всіх рівнях. І саме таке її розуміння представляється актуальним і для політичного управління, оскільки тут ми здійснюємо процес комунікації, який передбачає передачу інформації з метою врахування наявних тенденцій, які можуть впливати на перебіг політичного управління та його результативність для держави.

Таким чином, вже починаючи з цього моменту маємо право говорити про суто політичні комунікації, які сьогодні відіграють провідну роль в суспільстві та політичному управлінні. Витоки

сучасних уявлень щодо розуміння політичних комунікацій сягають своїм корінням до античних часів, коли ще Аристотель звернув увагу на комунікації, які відігравали важливу роль у політичній діяльності і які він розглядав як процес «спілкування», спрямований на досягнення вищого «суспільного блага» (Аристотель, 1983, 132).

При подальшому дослідженні ролі комунікації та зворотного зв'язку в політичному управлінні доцільно приділити увагу розгляду основних уявлень про політичні комунікації. Серед вчених, які в свою чергу доповнювали й розвивали вивчення ідей у галузі політичної комунікації, можна назвати Г. Лассуелла, Шеннона-Уівера, Ж.-М. Котре, Л.С. Санистебана, Й. Боровика, Б. Ван Каама.

Вагомий внесок у розуміння політичної комунікації та інформаційно-комунікативної моделі політичної системи взагалі, саме яка дає можливість говорити про існування політичної кібернетики (політичного управління як процесу, отримання та перетворення інформації в кібернетичних системах), вніс К. Дойч. Він назвав політичну комунікацію «нервовою системою державного управління», вважаючи політичні повідомлення чинником, який обумовлює політичну поведінку.

На думку Ж.-М. Коттре, роль комунікації в політичному житті суспільства можна порівняти зі значенням кровообігу для організму людини (Эшби, 1959, 9, 112). З таким же успіхом її можна назвати «джерелом життєвої сили» або «материнським молоком» політики, тому що політична комунікація є необхідною субстанцією, яка пов'язує воєдино різні частини суспільства і дозволяє їм функціонувати в якості єдиного цілого. Політичні повідомлення, що циркулюють у суспільстві, породжують уявлення, які визначають сутнісну і якісну сторони політичного життя.

Виходячи зі сказаного вище можна говорити, що поняття «політична комунікація» пройшло певний розвиток, перш ніж ми почали говорити про неї як про процес передачі політичної інформації, за допомогою якого інформація циркулює між різними елементами політичної системи, а також між політичною й соціальною системами. Тут ми можемо зауважити, що політична комунікація є своєрідним соціально-інформаційним показником політики, який представляє собою процеси передачі, обміну політичною інформацією, яка структурує політичну діяльність і надає їй нового значення.

Під політичною комунікацією розуміється «…обмін інформацією між суб'єктами політичного життя, а також між державою і громадянами», який «може протікати на формальному (наприклад, в засо-

бах масової інформації) і неформальному («закулісні»переговори) рівнях» (Латынов, 1999, 172-173).

На думку Б.Є. Кретова, політична комунікація представляє собою процес передачі політичної інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої і між політичною системою та соціальною системою. Йде безперервний процес взаємообміну інформацією між індивідами та групами на всіх рівнях.

Особливе місце в політичній комунікації посідає обмін інформацією між правителями і керованими з метою домогтися їхньої згоди. Дійсно, будь-який правитель прагне домогтися згоди з його рішеннями, а кожен керований намагається висловити свої потреби і домогтися, щоб про них дізналися.

Також необхідно звернути увагу на роль політичної комунікації в громадянському суспільстві та політичному управлінні.

Оскільки якість інформації визначається рівнем розвитку громадянського суспільства – тобто суспільства, в якому влада залежить від громадян й існує для громадян, а не навпаки. Обмін політичною інформацією на горизонтальному рівні між членами суспільства й організаціями, та на вертикальному рівні, між різноманітними елементами політичної системи відбувається тим інтенсивніше, чим досягнуто вищого рівня демократії в суспільстві. При цьому горизонтальний обмін має більш важливе значення, оскільки орієнтований на громадян, за голоси яких й ведеться боротьба.

Слід також пам'ятати, що у механізмі здійснення політичного управління одне з провідних місць належить прийняттю політичних рішень. Для вироблення і прийняття правильних політичних рішень необхідно відповідне інформаційне забезпечення органів політичної влади. Таким чином, інформація та її передача є невід'ємним фактором управління. Вона відображає процес функціонування і розвитку об'єкта управління, його внутрішній стан, зовнішні умови і цілі управління.

В рамках політичного управління інформацію розглядаємо лише як певну сукупність різних повідомлень, відомостей, даних про відповідні предмети, явища, процеси, відносини та ін. Ці відомості, будучи зібраними, систематизованими і перетвореними в придатну для використання форму, відіграють в управлінні виняткову роль (Закупень, 1997, 38).

Крім того, як слушно відзначають А.А. Нурмагамбетов та Є.К. Аліяров, володіння інформацією в сучасному суспільстві

є найважливішим джерелом влади. Політичне управління здійснюється крім іншого за допомогою інформації. Інформаційна влада все більше вторгається в усі сфери суспільних відносин, набуваючи в деяких випадках самостійного значення.

Таку ж думку висловлює доктор політичних наук М.Н. Грачов: «…політичну комунікацію сьогодні з усією очевидністю необхідно визнати одним з найважливіших аспектів легітимації влади» (Грачев, 2005, 3). Справді, якщо раніше керування розглядалося як засіб, за допомогою якого керуючі віддають накази керованим, то зараз багато дослідників прийшли до висновку, що комунікація відповідає фундаментальним потребам політичної системи, тобто забезпечує порозуміння між керівниками і керованими.

Отже, однією із особливостей політичного управління є встановлення провідної ролі інформаційних відношень у керованому впливі. Саме в кібернетичному механізмі політичного управління приділяється увага загальним особливостям та законам перетворення та руху інформації завдяки каналам зв'язку. Тут мова йде про існування інформаційних зв'язків, обмін інформацією, що представляє собою одну зі змістовних сторін єдності функціонування суспільства. Найкраще зрозуміти інформаційну систему допомагає зворотній зв'язок.

Перш ніж вивчати зворотний зв'язок, як у сучасному політичному управлінні, так і в політичному процесі взагалі, доцільно визначити зміст цього поняття. При розгляді зворотного зв'язку, автори звертають увагу на природу походження даного принципу. Так, прийнято вважати, що дослідження в області зворотного зв'язку проходять з двох сторін. З одного боку, з точки зору його ролі в кібернетиці, а з іншого – ролі даного принципу в комунікативному аспекті. При дослідженні зворотного зв'язку в даній статті звертається увага саме на кібернетичному тлумаченню, тобто з точки зору його ролі в управлінському аспекті.

Таким чином, першочерговим є визначення змісту поняття «зворотний зв'язок». Якщо розглядати зворотний зв'язок в найзагальнішому вимірі, можна говорити, що головне завдання даного зв'язку полягає в доведенні відомостей керуючої системи про все, що відбувається у керованій системі.

Проте необхідно брати до уваги, що зворотний зв'язок, як і управління, розглядають виходячи з двох аспектів: інформаційного і кібернетичного.

Першим пояснити принцип зворотного зв'язку спробував Н. Вінер, який у загальному вигляді під ним розумів кожний наступний вплив на керований об'єкт, при цьому враховувалася вже наявна інформація. Так, Н. Вінер звертає увагу на вивчення ролі даного зв'язку в управлінському процесі, а вже надалі ми маємо право повною мірою говорити також про його роль у політичному управлінні. Як було зазначено, Н. Вінер розумів під зворотнім зв'язком здатність під час встановлення зв'язку між собою повідомляю йому сигнал, а коли людина, в свою чергу встановлює зв'язок у відповідь, вона повертає подібний сигнал, який містить інформацію, яка в першу чергу доступна для нього, а не для мене. Керуючи діями іншої людини, таким чином, я повідомляю йому сигнал, але хоча цей сигнал надано в імперативній формі, техніка комунікації в даному випадку не відрізняється від техніки комунікації при повідомленні сигналу факту. Більше того, щоб управління було дійсним, необхідно спостерігати за будь-якими сигналами, які надходять від нього, а також які можуть вказувати, що наказ прийнятий і виконується. Виходячи з цього, ми можемо говорити, що при такому розумінні зворотного зв'язку Н. Вінер вкладав у зміст даного поняття й інформаційний аспект. Крім цього, Н. Вінер розумів зворотний зв'язок, як «посох сліпого», «секрет життя», як фундаментальну основу не тільки в машинах, живій природі, а й у соціальному середовищі, яке становить особливий інтерес. При цьому слід зауважити, що зворотному зв'язку часто відводиться лише роль інформування, передачі певної інформації про здійснення основних завдань управлінського процесу. Так, С. Бір визначає «зворотний зв'язок» як повернення інформації на її початок, яка надалі змінюється.

У кібернетиці, як вказує Л.А. Петрушенко, під зворотним зв'язком слід розуміти «зв'язок між керованим і керуючим пристроєм для передачі осведомітельной (або контролюючої) інформації від керованого пристрою до керуючого і разом з тим один з елементів управління із зворотним зв'язком» (Петрушенко, 1967, 28). Таке визначення зворотного зв'язку дозволяє виділити кібернетичну специфіку розуміння управління.

На думку автора треба звернути увагу на те, що спочатку здійснення принципу зворотного зв'язку було практично покладено на плечі держави, яка являє собою не тільки форму громадського об'єднання людей у конкретному просторі, яке спирається на владу, право, цінності, але й як певна комунікаційна ланка, канал між

владою і суспільством, при чому така взаємодія здійснювалося у двох напрямках. Однак у зв'язку з ускладненням життя з'являються нові інститути, які представляють та захищають інтереси різних верств населення, виникає потреба у створенні більш ефективної системи взаємодії влади і громадян на різних рівнях.

Слід зазначити, що особливо актуальним це питання є для держав, у яких відбувається зміна режиму, соціодинаміка політичних систем (наприклад, країни Центрально-Східної Європи, Росія й Україна в тому числі). При цьому цікавим є той факт, що така взаємодія найчастіше ініціюється рядовими членами суспільства, які представляють собою певну самоорганізацію громадян. Саме остання є основою реалізації інтересів громадян, а від того, як дана самоорганізація забезпечується суспільством і державою, залежить і розвиток самого громадянського суспільства. А в сучасному світі найкраще простежити принцип зворотного зв'язку можна виходячи з оцінки взаємозв'язку держави і громадянського суспільства.

Необхідно брати до уваги, що зворотний зв'язок може проявлятися на двох рівнях. З одного боку – на рівні взаємодії між владними структурами (центральними та регіональними органами), а з іншого, як зазначалося вище, – на рівні взаємодії держави і громадянського суспільства. У такому разі порушення чітко прописаної процедури зворотного зв'язку в першому випадку може мати такі наслідки, як гальмування розвитку держави, а в другому – втрату рівня довіри громадян до існуючої влади.

Разом з тим, існують випадки, коли зворотній зв'язок носить прихований характер, і особливо це характерно для тих відносин, в яких немає чіткої підзвітності та суворої структури розвитку взаємовідносин. При використанні такого зворотного зв'язку політична влада в такому випадку приховує, особливо від громадян, свої дії повністю або намагається якимось чином перебільшити підсумки своєї діяльності, при цьому не відображаючи реальну картину. Однак, слід зазначити, що це не тільки є негативним у прихованому зворотному зв'язку в політичному управлінні, але в такому разі й саме управління може постраждати від цього. Мається на увазі, що органи гілок політичної влади, таким чином, можуть не побачити реальні промахи своєї діяльності, що в свою чергу буде шкодити стабільному розвитку держави.

В політичному управлінні зворотний зв'язок також має певні властивості. Тут мова йде про його інтенсивність та жорсткість. Щодо

інтенсивності, то тут мається на увазі вплив керованих на керуючих і провідну роль в таких відносинах, як зазначалось раніше, відіграє негативний зворотній зв'язок, який, таким чином, стає запорукою стабільного розвитку демократичної держави, а значить й політичного управління в ній.

Що ж стосується жорсткості зворотного зв'язку, то вона, перш за все, пов'язана безпосередньо з реалізацією основних цілей, зазначених владою та прийняттям політичних рішень, що є запорукою ефективного здійснення політичного управління. Жорсткість зворотного зв'язку піддається регулюванню, яке можна побачити в таких діях. По-перше, зміні міри відповідальності депутата своєму електорату, який має відбуватися періодично, а не лише під час передвиборчої кампанії. По-друге, така звітність передбачається й на рівні дії гілок політичної влади: підзвітність виконавчій владі парламенту. Таким чином, яскравим прикладом здійснення зворотного зв'язку в сучасній демократичній державі є вибори, які показують рівень довіри громадян до чинної влади та до їх стилю політичного управління.

Отже, однією з умов здійснення ефективного кібернетичного механізму політичного управління є наявність в ньому відкритої, своєчасної та дійсної інформації, комунікативних зв'язків між суб'єктом та об'єктом політичного управління, під час яких сторони мають змогу обмінюватися інформацією в двосторонньому напрямку. Наявність зворотного зв'язку є необхідною умовою існування політичного управління та його ефективного здійснення, зокрема.

Література:

Аристотель (1983). *Политика. Сочинение в 4-х т.* М.: «Мысль»

Бир С. (1965). *Кибернетика и управление производством*. М.: Наука

Винер Н. (1983). *Кибернетика, или управление и связь в животном и машине*; пер. с англ. И. В. Соловьева и Г. Н. Поварова; под ред. Г. Н. Поварова. М.: Наука. <www.polsci.chula.ac.th/pitch/planningtheory2009/lindblom.pdf>

Всемирная энциклопедия: Философия (2001). Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный літератор.

Грачев М. Н. (2005). *Политическая коммуникация: теоретико-методологический анализ: автореф. дис. на соискание научной степени д-ра полит. наук.: спец. 23.00.01 «теория политики, история и методология политической науки*. М., 2005.

Закупень Т. (1997). Качественные аспекты информации в органах государственного управления. *Проблемы теории и практики управления*, 6, 38–42.

Латынов В. В. (1999). Политическая коммуникация. *Политическая энциклопедия: В 2 т.* М.: Мысль, 172–173.

Петрушенко Л. А. (1967). *Принцип обратной связи. (Некоторые философские и методологические проблемы управления).* М.: Мысль,

Шеннон К. (1963). *Работы по теории информации и кибернетике*. М.: Иностранная литература.

Эшби У. Р. (1959). *Введение в кибернетику.* М.: Иностранная литература.

Cotteret J.-M. (1973). *Gouvernants et gouvernes: La communication politique*. Paris: Presses universitaires de France.

Lasswell H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. *The Communication of Ideas*, 37–51.

References:

Aristotel (1983). *Politika. Sochineniye v 4-kh t.* [Politics. Composition in 4 vols.]. M.: «Mysl». [in Russian].

Bir S. (1965). *Kibernetika i upravleniye proizvodstvom* [Cybernetics and production management]. M.: Nauka. [in Russian].

Cotteret J.-M. (1973). *Gouvernants et gouvernes: La communication politique* [Governors and Governes: Political Communication]. Paris: Presses universitaires de France. [in French]

Eshbi U. R. (1959). *Vvedeniye v kibernetiku* [Introduction to cybernetics]. M.: Inostrannaya literatura. [in Russian].

Grachev M. N. (2005). *Politicheskaya kommunikatsiya: teoretiko-metodologicheskiy analiz: avtoref. dis. na soiskaniye nauchnoy stepeni d-ra polit. nauk.: spets. 23.00.01 «teoriya politiki. istoriya i metodologiya politicheskoy nauki* [Political communication: theoretical and methodological analysis: author. dis. for the degree of Dr. polit. sciences.: special. 23.00.01 "The theory of politics, history and methodology of political science]. M.. 2005. [in Russian].

Lasswell H. D. (1948). The Structure and Function of Communication in Society. *The Communication of Ideas*, 37–51.

Latynov V. V. (1999). *Politicheskaya kommunikatsiya. Politicheskaya entsiklopediya: V 2 t.* [Political Communication. Political Encyclopedia: In 2 vols.].M.: Mysl. 172–173. [in Russian].

Petrushenko L. A. (1967). *Printsip obratnoy svyazi. (Nekotoryye filosofskiye i metodologicheskiye problemy upravleniya)* [Feedback principle. (Some philosophical and methodological problems of management)]. M.: Mysl. [in Russian].

Shennon K. (1963). *Raboty po teorii informatsii i kibernetike* [Works on information theory and cybernetics]. M.: Inostrannaya literatura. [in Russian].

Viner N. (1983). *Kibernetika. ili upravleniye i svyaz v zhivotnom i mashine* [Cybernetics, or control and communication in the animal and machine]; per. s angl. I. V. Solovyeva i G. N. Povarova; pod red. G. N. Povarova. M.: Nauka. [in Russian].

Vsemirnaya entsiklopediya: Filosofiya [World Encyclopedia: Philosophy] (2001). Glavn. nauch. red. i sost. A. A. Gritsanov. M.: AST. Mn.: Kharvest. Sovremennyy literator. [in Russian].

Zakupen T. (1997). Kachestvennyye aspekty informatsii v organakh gosudarstvennogo upravleniya [Qualitative aspects of information in government]. *Problemy teorii i praktiki upravleniya* [Problems of theory and practice of management], 6, 38–42. [in Russian].

Анотація

Милосердна І.М. Комунікація та зворотний зв'язок у структурі кібернетичного механізму політичного управління. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню сутності комунікації та зворотного зв'язку та визначенні їх ролі у здійсненні політичного управління в сучасній демократичній державі з розвиненим громадянським суспільством. Обґрунтовується роль інформації для здійснення кібернетичного механізму політичного управління,яка передається через комунікативні зв'язки від керуючої сторони до керованої та навпаки. Аналізується та обґрунтовується думка, що комунікація відбувається між двома сторонами і для ефективного політичного управління необхідно, аби ця комунікація була двосторонньою. Наявність зворотного зв'язку є необхідною умовою ефективного політичного управління, оскільки дає змогу побачити зв'язок влади (що діє в державі) та громадянського суспільства.

Ключові слова: *комунікація, політична комунікація, зворотний зв'язок, політичне управління, демократичний режим, громадянське суспільство.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.15
УДК 342.75:324(477)"2019"

Веремчук О. О.* (КНУ ім. Т.Шевченка)

МІСЦЕ ТА РОЛЬ МОВНОГО ПИТАННЯ У ВИБОРЧІЙ КАМПАНІЇ 2019 Р. В УКРАЇНІ

THE PLACE AND ROLE OF THE LANGUAGE ISSUE IN THE ELECTION CAMPAIGN OF 2019 IN UKRAINE

***Olha Veremchuk** – lawyer, psychologist, member of the Ukrainian Union of Psychotherapists, Taras Shevchenko National University of Kyiv (60, Volodymyrska Street, Kyiv, Ukraine).

Abstract

The article displays the problems of the language issue in political discourse, its relevance, and place in the election programs of candidates in the 2019 elections. The situation that has developed around the language policy in previous years and its place in the electoral programs in 2019 was analyzed. Such categories as "electoral technologies", "language policy", and "election program" are considered. It was found out that in connection with the regular elections of the President of Ukraine, which are held in extremely unstable circumstances, the problem of the state language policy is becoming topical again. Despite the tectonic shifts that the whole Ukrainian society has felt in recent years, the language issue has not yet disappeared from the agenda of Ukrainian politics. However, due to the fact that since 2014, Ukraine has suffered many losses and painful changes, against the background of socio-economic problems, economic issues, tariffs reduction, and war have come to the fore in political discourse. But the language issue still does not lose its position and occupies key places in a number of programs of a number of candidates for the post of President of Ukraine. It is revealed that the majority of candidates try to avoid talking about the language, or limit themselves to general statements about the "rights of citizens" and "protection of the Ukrainian language". However, there are candidates who pose the "language issue" as one of the key ones in their programs. It was concluded that, nevertheless, for the majority of candidates who come up with programs for changes in the state language policy, raising the problem of the language is most likely just a certain

way of positioning itself within the framework of the coordinate system traditional for Ukraine. The main means of influencing the language situation in the country could be a renewed and rational language policy that would provide attractiveness to the state language and would not be forced.

Keywords: *language policy, language question, electoral technologies, election campaign, candidate's election programs.*

Постановка проблеми. У зв'язку із черговими виборами Президента України, які проходять у вкрай нестабільних обставинах, проблема державної мовної політики знов стає актуальною. Не зважаючи на зміни, що відбувались в країні, мовне питання все ж таки залишається ключовим в передвиборчому дискурсі, хоча на перший план виходять питання економіки, зниження тарифів та, перш за все, війни. У статті на основі аналізу програм кандидатів на пост Президента України розглянуто ситуацію, що склалася навколо мовного питання на виборах Президента України 2019 року та визначається, яке вирішення даного питання пропонують кандидати.

Мета даної статті полягає у висвітленні місця та ролі мовного питання в політичному дискурсі на виборах Президента України 2019 року.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Розв'язанням проблем формування та реалізації державної й зокрема мовної політики в різних сферах життєдіяльності переймаються закордонні дослідники, зокрема Р. Белл, Н. Браун, І. Дрювіте, Р. Каплан, Н. Касаткіна, Я. Матрас, І. Попеску, Р. Портер, Б. Спольскі, А. Шайкевич та ін. Серед вітчизняних фахівців з даної проблематики варто назвати Д. Власенка, М. Козюбру, В. Нагорного, О. Копиленка, С. Гнатюка, Ф. Кирилюка, Г. Ковальчука, С. Марасюка, В. Семенова та ін.

Одним з пріоритетних напрямків державної політики кожної демократичної держави є функціонування мови титульної нації та мов національних меншин, захист їх мовних прав в усіх сферах культурного, політичного, економічного життя. Здобувши незалежність, як і країни, які стали суверенними, але й досі не позбулися політичного та культурного тиску колишніх метрополій, Україна постала перед необхідністю побудови найкращої прийнятної державної мовної політики, що виступає важливим інструментом державотворення та підтвердженням шляху незалежного розвитку. У розгляді різних моделей, стратегій та методів здійснення мовної політики, слід враховувати, що питання мовної належності безпосередньо пов'язано

з культурно-етнічною ідентифікацією громадян, а мова виступає інструментом політики.

Мовна політика України є досить розбіжною з реальним мовним становищем у суспільстві. Вона не забезпечує соціального престижу державної мови та реалізацію її суспільних функцій. Основна причина такого стану речей не тільки у відсутності дієвого державного механізму регулювання мовного питання, а й у тому що нормалізації мовної ситуації в Україні заважає надмірна політизація мовного питання. Проблематика визначення та здійснення державної мовної політики актуалізована на сьогодні необхідністю вдосконалення національного законодавства, імплементації міжнародно-правових норм і стандартів в галузі прав і свобод людини, зміни цілей, напрямків, завдань та пріоритетів в реалізації мовної політики.

Який же зміст містить у собі таке поняття як «мовна політика»? Аналізуючи літературу, ми можемо побачити, що дане поняття є неоднозначним. Так, найчастіше його синонімами є такі поняття як «мовне будівництво» та «мовне планування». У найбільш загальному вигляді «мовна політика» інтерпретується як комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави й суспільства, а також сукупність правових, адміністративних та господарських механізмів, через які здійснюється згадане регулювання (Борухович, 2010, с. 9).

Втім, навряд чи в сучасному світі існує держава, усі громадяни якої розмовляють тільки однією мовою. Тому в кожній країні на різних рівнях політичних та адміністративних рішень постає необхідність визначення статусу різних мов. Який же статус має українська мова та яке місце посідає у її власній державі? Найголовнішим документом, що визначає статус мови в Україні є Конституція. Відповідно до статті десятої Конституції України «державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом». Ця норма була підкріплена відповідним рішенням Конституційного Суду у грудні 1999 р. У 1997 р. Вийшла Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови».

Окремі спроби зміцнення державної мовної політики були зроблені 2006 року. Указом Президента України № 625/2006 від 18 липня 2006 року було створено Раду з питань етнополітики, до компетенції якої входило формування та реалізація державної етнонаціональної політики, сприяння консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин України. Крім цього, Президент України видав указ від 15 лютого 2010 року № 161/2010 «Про державну мовну концепцію». Ця концепція визначала, що пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови, повага до української мови та мов національних меншин, а будь-які прояви зневаги є неприпустимими. У 2012 р. був ухвалений Закон України «Про засади державної мовної політики», який викликав багато сперечань та втратив свою чинність за Рішенням Конституційного Суду у 2018 році після подій 2014 року. Після був прийнятий до обговорення Проект Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який обговорюється по теперішній день, зазнає змін та поправок.

Незважаючи на те, що в Україні українська мова є державною, мова міжетнічного спілкування в багатьох районах є різноманітною. Сучасна Україна є, за світовими стандартами, достатньо мононаціональною державою, де українці складають майже три чверті всього населення. Проте наша держава залишається мовно, культурно й ідеологічно неоднорідною. Незважаючи на те, що з дати проголошення незалежності України минуло 27 років, дискусії щодо мовної моделі, яка була б припустимою для нашої держави, не вщухають.

Більшість вітчизняних фахівців поділяють думку Г. Євсєєвої, згідно якої «на певних історичних етапах українці мали тісні контакти з іншими етносами, що кожного разу залишало свій відбиток в традиційній культурі, мові, антропології, менталітеті тощо. Історія українського народу не раз перетиналася з історією інших етносів, зокрема польського, російського, європейського, кримськотатарського, але вчені досі не мають цілісного образу українського суспільства в його історичній ретроспективі. Таким чином, історія України постає як конгломерат мало пов'язаних між собою етнічних спільностей» (Євсєєва, 2009, с.3-4).

Вивчення історичного розвитку суспільно-політичних та економічних процесів України в минулому може дати відповіді для вирішення багатьох сучасних проблем, у тому числі й мовної проблеми

В. Семенов у своєму дослідженні «Історичні витоки мовної регіоналізації України» відмічає, що колонізація Південної та Східної України у XVIII-XIX століттях мала наслідком виникнення мовних розбіжностей між українськими регіонами (Семенов,2010, с. 204–209). Взагалі, за часів існування України як складової чужих імперій обмеження або й прямі заборони української мови виступали в якості державної політики, спрямованої на ліквідацію всякої самостійності та своєрідності українства. Таким чином, «складність сучасної мовної ситуації в Україні є логічним наслідком довготривалої боротьби, яка велась з українською ідентичністю, державністю, мовою спершу Російською імперією, згодом Радянським Союзом. Невпинний процес витіснення української мови з більшості сфер її існування, знищення української еліти, асиміляція населення так і не змогли завадити їй отримати державне визнання» (Власенко, 2018, с. 3).

Не зважаючи на тектонічні зрушення, які останніми роками відчуло на себе все українське суспільство, мовне питання, на жаль, все ще не зникло із порядку денного української політики. І сьогодні воно займає одне з ключових місць у передвиборчому дискурсі 2019 року.

Задля досягнення поставленої мети у даній статті, розглянемо мовне питання у контексті структури передвиборчої кампанії та його відображення в програмах кандидатів.

Теоретикам та практикам від політики добре відомо, що «демократичні вибори в органи політичної влади в сучасному суспільстві являють собою великий соціально-політичний захід, основна мета якого – легітимне відтворення відносин громадського представництва в системі державного керівництва та управління. Як і будь-який захід, в роботі якого бере участь велика кількість людей, що виконують різні функції, вибори вимагають певного набору узгоджених за часом і місцем проведення політичних, правових і організаційних дій, одним словами – виборчих технологій, які лежать в основі розробки та втілення виборчих кампаній» (Кирилюк, 2004, с. 590).

В науковій літературі надається наступне визначення цьому поняттю: «виборчі технології – це система заздалегідь продуманих, запланованих, а також спонтанно використовуваних заходів, планів, процедур, технічних та інформаційних засобів для забезпечення успішного висунення кандидатів та їх обрання. Це також сукупність засобів і методів впливу на виборців, заснованих на відповідних наукових розробках, даних соціологічних досліджень у поєднанні з по-

літичною рекламою і методами, що спрямовані на досягнення успіху на виборах певною політичною силою» (Халипов,1993, с. 304).

Виборчі кампанії, незалежно від типу виборів опираються на виборчі технології та мають однакові основні етапи, межі яких визначені політичними подіями. Якщо розглянути участь у виборах з позиції кандидата, можна виділити зроблені ним і його командою ряд певних кроків, які складають процедуру виборчої кампанії. Для кожного політика немислимо вступ в передвиборну боротьбу без аналізу як потреб виборців, так і своїх можливостей. Варто, щоправда, відзначити, що не завжди метою участі кандидатів у виборах є перемога. Для деяких кандидатів участь у виборчих кампаніях являє собою перевірку своїх ініціатив, програм, особистих якостей, піар та ін. І саме це може істотному ступені відрізняти один від одного завдання та виборчі стратегії кандидата.

У політичній теорії вважається, що передвиборча програма є одним з основних ресурсів виборчої кампанії. Програма кандидата відноситься до обов'язкових документів виборчої кампанії. Вона подається до виборчої комісії при реєстрації кандидата та представляє собою документ, у якому сформульовані концепція і засоби, за допомогою яких кандидат, що претендує на обрання в органи влади, представлятиме інтереси виборців.

Передвиборча програма повинна складатися з наступних розділів:

1.Констатація існуючих проблем, з обов'язковими цифровими показниками, якщо мова йде, наприклад про соціальну сферу чи економічну ситуацію.

2. Основні заходи щодо вирішення цих проблем, які необхідні, на думку кандидата.

3. Окреслення перспектив розвитку країни.

Гарна, обгрунтована і позитивна програма, яка орієнтована на конкретні потреби країни дозволяє згуртувати навколо кандидата населення, створити команду однодумців, що є необхідним для успіху та може привести до перемоги. Приваблива виборча платформа і програма логічно випливають з основної теми та ідеї кампанії, які лежать у фундаменті виборчої програми. Основна тема кампанії повинна виходити за рамки позицій з конкретних питань, висловлюючи фундаментальні переконання і прагнення кандидата. Основна ж ідея передвиборної кампанії повинна відповідати наступним характеристикам: бути лаконічною; бути реалістичною; представлятися

важливою для повсякденного життя виборців цільової групи кандидата; чітко контрастувати з концепцією опонентів; звертатися до серця виборців, впливати на їх емоційну сферу; розроблятися спеціально для цільової групи; бути придатною для багаторазового повторення.

Виходячи з цього об'єктами, на які направлена кампанія та дії політичних технологій стає широкий загал, тобто всі, хто підпадає під визначення виборця. Але чи існує сьогодні межа між політичною діяльністю, політичним впливом та маніпуляціями? Припустимо, що об'єктами маніпуляції громадяни стають унаслідок ускладнення суспільного життя, величезної кількості інформації, яка тисне на людину, суспільних суперечностей, соціальної нерівності, жорсткої соціальної стратифікації, нерівномірності й несправедливості в розподілі благ та багатства в суспільстві. І більшість цих явищ залишаються без раціонального і зрозумілого пояснення.

У сучасному світі формування громадської думки стає загальноприйнятим способом завоювання і утримання влади. Суспільство, як відомо з курсу загальної психології, ділиться на провідних і ведених, тому внутрішня суть виборчих компаній полягає в самореалізації одних людей – як лідерів, що пропонують певні ідеї і програми, – і інших, що бажаючих або не бажають приймати їх (Бабицкий, 2007, с. 4). І на цьому шляху використовується різноманітна палітра засобів. Серед них – звернення у передвиборчому дискурсі до мовного питання. Не випадково, у ряді передвиборчих компаній екс-президентів минулих років саме мовне питання займало ключові позицій. Воно традиційно було і є досі одним з важливих в українській політиці, навколо нього і потеперішній час виникає багато сперечань.

Втім у зв`язку з тим, що з 2014 року Україна зазнала багато втрат та болючих змін, на тлі соціально-економічних проблем на перший план у передвиборчому дискурсі виходять питання економіки, зниження тарифів та перш за все війни. Але мовне питання все ще не втрачає своїх позицій і займає ключові місця в ряді програм низки кандидатів на посад Президента України. Спробуємо на основі контент-аналізу передвиборчих програм відповісти на питання: яка ж саме ситуація склалася навколо мовного питання в виборчих програмах та як пропонують вирішувати «мовне питання» кандидати на пост Президента України?

Варто відзначити, що більшість з кандидадтів намагаються уникати розмов про мову, або обмежуватися загальними висловлюван-

нями, про «права громадян» та «захист української мови». Однак є низка кандидатів, які ставлять «мовне питання» одним з ключових у своїх програмах.

Так, Р. Кошулинський обіцяє: «Забезпечити українській мові реальний статус єдиної державної. Зобов'язати всіх держслужбовців вживати українську мову на роботі та під час публічних виступів. Запровадити обов'язковий іспит з української мови для держслужбовців та кандидатів на виборні посади. Позбавити ліцензій ЗМІ, які порушують мовне законодавство, принижують національну гідність українців, поширюють дезінформацію або ведуть антиукраїнську пропаганду. Скасувати оподаткування на україномовне книговидання, аудіо- та відеопродукцію, програмне забезпечення» (Кошулинський,2019, с. 2).

«На телебаченні, радіо, в друкованій пресі єдина державна українська мова має домінувати», – проголошує у своїй передвиборчій кампанії В. Купрій (Купрій, 2019, с. 4).

Аналогічної позиції додержується кандидат в Президенти України В. Кривенко: «Українська мова – основа безпеки, вона об'єднає суспільство й стане мовою міжнаціонального спілкування в Україні. При наданні громадянства України, а також при прийомі на роботу, пов'язану з публічною інформацією, незалежно від форми власності підприємства, буде проводитися обов'язкове тестування на підставі визначених державних стандартів української мови. Навчально-виховний процес у державних та комунальних освітніх закладах повинен здійснюватися винятково державною українською мовою» (Кривенко, 2019, с. 2).

Увага приділена мовній політиці держави також у передвиборній програмі П. Порошенка. Він обіцяє: «Ми захищаємо свою мову, вкладаємо кошти у підтримку української культури. Продовжимо політику підтримки української мови як єдиної державної. Розширимо підтримку культурних проектів – кіно, музики, книги та інших напрямів. Буде підтримано розвиток місцевих закладів культури, які стануть сучасними центрами розвитку громад. Сприятимемо залученню до роботи в українських школах носіїв англійської мови» (Порошенко, 2019, с. 3).

Підсумовуючи розгляд програм вищевказаних кандидатів на предмет мовного питання, можемо констатувати, що вони намагаються завоювати і заручитися підтримкою патріотичного електорату через заклики до захисту української мови.

З іншого боку у передвиборчому дискурсі чітко окреслилася група кандидатів, які, навпаки, намагаються завоювати виборця, акцентуючи увагу на наданні офіційного статусу другій мові. Це – Ю. Бойко, якій у своїй програмі обіцяє, що поверне право громадян навчатися рідною мовою (Бойко, 2019, с. 4), О.Вілкул, який висуває у своїй програмі такі тези: «Державна мова – українська. Обласні ради можуть запроваджувати в області другу офіційну мову. Автономія регіонів у гуманітарній, культурній і мовній політиці» (Вілкул, 2019, с. 3) та ін.

Деякі кандидати включають мовне питання у більш ширший світовий та культурний контекст. Зокрема Р. Насіров обіцяє: «Безкоштовні державні програми із вивчення англійської мови молоді та всіх, хто бажає вивчати англійську» (Насіров, 2019, с. 5).

В програмі Ю. Тимошенко окремо про мову як об'єкт державної політики не йдеться, але в частині, присвяченій українській культурі, вона наголошує: «Фінансування культурного та духовного розвитку народу, збереження та примноження його культурної спадщини буде одним із пріоритетних напрямів спрямування державних коштів. Буде розгорнуто потужні центри присутності української культури за кордоном. Буде надаватися державна підтримка для фінансування перекладів іноземними мовами найкращих творів української літератури, їх видання та розповсюдження по світу» (Тимошенко, 2019, с. 5).

А. Гриценко у свої передвиборчій програмі наголошує: «Не будуть обмеження і покарання визначальними в розвитку української культури і мови – будуть стимули для виробництва українських культурних шедеврів, насамперед українського кіно, книговидавництва, сучасних проектів для підлітків і молоді» (Гриценко, 2019, с. 5).

Позицію по мовному питанню також висловив у передвиборчому дискурсі кандидат на пост Президента України В. Зеленський, який в одному з своїх інтерв'ю підкреслив, що «згідно з Конституцією, державною мовою є українська і має нею залишатися, проте влада повинна гарантувати вільний розвиток і використання інших мов. Українська мова – чудова мова, коли на ній говорять грамотно і красиво, це приголомшливо. Всі й так переходять на українську мову з великим задоволенням» (Не треба тиснути російську мову: Зеленський розповів своє бачення мовного питання в Україні, 2019).

Висновки. Мовне питання є й досі обов'язковим складником ідеологічної риторики різних політичних сил, порушується переважно

в періоди перед виборами і є частиною низки виборчих програм кандидатів, хоча його роль і дещо змінилася у зв'язку зі склавшоюся ситуацією в Україні. Для більшості кандидатів, що виступають з пропозиціями щодо змін у державній мовній політиці, підняття проблеми мови, швидше за все, лише певний спосіб позиціювання себе у рамках традиційної для України системи координат. Втім, на нашу думку, основним засобом впливу на мовну ситуацію в країні могла би стати оновлена та раціональна мовна політика, яка б надала державній мові привабливості і не несла б примусового характеру.

Література:

Бабицкий К. Э. (2007). Пихологические особенности избирательных кампаний. *МОСУ*, 4.

Борухович А. С. (2008). Сучасна мовна політика: ситуація в Україні. *Державне будівництво,* 2, 9.

Власенко Д. (2018). Конституційно-правове регулювання мовних відносин в Україні. *Права Людини в Україні.* <http://khpg.org/index.php?id=1527068382>.

Євсєєва Г. П. (2009). Мова як чинник національної самоідентифікації та державотворення в Україні. *Державне управління та місцеве самоврядування: Зб. наук. праць,* Вип. 1, 3–13.

Закон про засади державної мовної політики від 2013р. № 23 (Верховна Рада України). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.

Кирилюк Ф. М. (2004). *Політологія. Навч. посібник*. К.: Здоров'я.

Конституція України від 28 червня 1996 р. (Верховна Рада України). *Відомості Верховної Ради України*, 30, 141.

Не треба тиснути російську мову: Зеленський розповів своє бачення мовного питання в Україні (2019). *Українські новини,* 21 березня, четвер. <https://ukranews.com/ua/news/621259-ne-treba-tysnuty-rosijsku-movu-zelenskyj-rozpoviv-svoye-bachennya-movnogo-pytannya-v-ukrayini>.

Передвиборча програма кандидата на пост Президента України В. Кривенка. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=264pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата на пост Президента України О. Вілкула. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер.

<https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=224pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Р. Насірова. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=213pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ю. Бойка. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Ю. Тимошеко. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=225pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата у Президенти України В. Купрія. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=206pt001f01=719.html>.

Передвиборча програма кандидата у Президенти України П. Порошенка. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=720.html>.

Передвиборча програма кандидата у Президенти України Р. Кошулинського. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=228pt001f01=719.html>.

Предвиборча програма кандидата на пост Президента України А. Гриценка. Центральна виборча комісія: офіційний веб-сервер. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=208pt001f01=720.html>.

Про державну мовну концепцію: Указ Президента України від 15 лютого 2010 р. № 161/2010 (Президент України). <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>.

Про забезпечення функціонування української мови як державної: Проект Закону від 07 лютого 2019 №2679-VIII (Верховна Рада України). <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994>.

Про затвердження Комплексних заходів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови: Постанова Кабінету міністрів

України від 8 вересня 1997 р. № 998 (Кабінет Міністрів України). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97>.

Про Положення про Раду з питань етнонаціональної політики: Указ Президента України від 18 липня 2006 року № 625/2006 (Президент України). <https://www.president.gov.ua/documents/6252006-4593>.

Семенов В. М. (2010). Історичні витоки мовної регіоналізації. *Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр*. Х.: Вид-во Хар.РІ НАДУ «Магістр», № 2 (38), 204–209.

Халипов В. Ф., Халипова Е. В., Шишкин А. Н. (1993). *Выборы и власть: Словарь-справочник избирателя.* М.: Совершенство.

References:

Babytskyi K. E. (2007). Pykholohycheskye osobennosty yzbyratelnыkh kampanyi [Psychological features of election campaigns]. *MOS* [MOS], 4. [in Russian].

Borukhovych A. S. (2008). Suchasna movna polityka: sytuatsiia v Ukraini [Modern linguistic politics: the situation in Ukraine]. *Derzhavne budivnytstvo* [State building], 2, 9. [in Ukrainian].

Khalypov V. F., Shyshkyn A. N. (1993). *Vibori y vlast: Slovar-spravochnyk izbyratelia* [Elections and Power: Vocabulary Dictionary] M.: Sovershenstvo. [in Russian].

Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Constitution of Ukraine (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine], 30, 141. [in Ukrainian].

Kyryliuk F. M. (2004). *Politolohiia. Navch. posibnyk* [Political science. Study manual]. K.: Zdorovia. [in Ukrainian].

Ne treba ty`snuty` rosijs`ku movu: Zelens`ky`j rozpoviv svoye bachennya movnogo py`tannya v Ukrayini [There is no need to press Russian: Zelensky told his vision of the language issue in Ukraine] (2019). *Ukrayins`ki novy`ny`* [Ukrainian News], 21 bereznya, chetver. <https://ukranews.com/ua/news/621259-ne-treba-tysnuty-rosijsku-movu-zelenskyj-rozpoviv-svoye-bachennya-movnogo-pytannya-v-ukrayini>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy A. Hrytsenka [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine A. Hrytsenka]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=208pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy O. Vilkula [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine O. Vilkula]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=224pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy R. Nasirova [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine R.Nasirova]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=213pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy V. Kryvenka [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine V. Kryvenka]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=264pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Yu. Boiko. [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine Y. Boyko]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=216pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Yu.Tymosheko [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine J.Tymosheko]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=225pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata u Prezydenty Ukrainy P.Poroshenka [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine P.Poroshenka]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=295pt001f01=720.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata u Prezydenty Ukrainy R. Koshulynskoho [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine R. Koshulynskoho]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=228pt001f01=719.html>. [in Ukrainian].

Predyborcha prohrama kandydata u Prezydenty Ukrainy V. Kupriia [Pre-election program of the candidate for President of Ukraine

V. Kupriia]. *Central`na vy`borcha komisiya: oficijny`j veb-server* [Central Election Commission: official web server]. <https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp005pt021f01=206pt001f01=719.html> (2019, March,18) [in Ukrainian].

Pro derzhavnu movnu kontseptsiiu: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 161 (Prezydent of Ukraine) [On the State Language Concept: Decree of the President of Ukraine (President of Ukraine)]. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>. [in Ukrainian].

Pro Polozhennia pro Radu z pytan etnonatsionalnoi polityky: Ukaz Prezydenta Ukrainy № 625 (Prezydent Ukrainy) [On the Regulations on the Council on the Issues of Ethnonational Policy: Decree of the President of Ukraine № 625 (President of Ukraine)]. <https://www.president.gov.ua/documents/6252006-4593>. [in Ukrainian].

Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Proekt Zakonu №2679-VIII (Verkhovna Rada Ukrainy) [On ensuring the functioning of the Ukrainian language as a state:DraftLaw (Verkhovna Rada of Ukraine)]. <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61994>. [in Ukrainian].

Pro zasady derzhavnoi movnoi polityky: Zakon Ukrainy №23 (Verkhovna Rada Ukrainy) [On the principles of state language policy: Law of Ukraine №23 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>. [in Ukrainian].

Pro zatverdzhennia Kompleksnykh zakhodiv shchodo vsebichnoho rozvytku i funktsionuvannia ukrainskoi movy: Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy № 998 (Kabinet ministriv Ukrainy) [On Approval of Comprehensive Measures for the Comprehensive Development and Functioning of the Ukrainian Language: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 998 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998-97>. [in Ukrainian].

Semenov V. M. (2010). Istorychni vytoky movnoi rehionalizatsii [Historical origins of language regionalization]. Actual problems of public administration [Actual problems of public administration: Coll. Sciences]. X.: Vy`d-vo Xar.RI NADU "Magistr", 2 (38), 204–209. [in Ukrainian].

Vlasenko D. (2018). Konsty`tucijno-pravove regulyuvannya movny`x vidnosy`n v Ukrayini [The constitutional and legal regulation of language relations in Ukraine]. *Prava Lyudy`ny` v Ukrayini* [Human Rights in Ukraine]. <http://khpg.org/index.php?id=1527068382>. [in Ukrainian].

Yevsyeyeva G. P. (2009). Mova yak chy`nny`k nacional`noyi samoidenty`fikaciyi ta derzhavotvorennya v Ukrayini [Language as a factor of national self-identification and state formation in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnya ta misceve samovryaduvannya: Zb. nauk. pracz`* [Public administration and local self-government: Coll. Sciences. works], Vy`p. 1, 3–13. [in Ukrainian].

Анотація

Веремчук О.О. Місце та роль мовного питання у виборчій кампанії 2019 р. в Україні. – Стаття.

Висвітлюється проблематика мовного питання в політичному дискурсі, його актуальність та місце в передвиборчих програмах кандидатів на виборах 2019 року. Проаналізована ситуація, яка склалася навколо мовної політики в попередні роки та її місце в передвиборчих програмах 2019 року. Розглянуті такі категорії як «виборчі технології», «мовна політика», «передвиборча програма». З'ясовано, що мовне питання й досі є актуальним та не зникає з порядку денного української політики, хоча його роль і дещо змінилася.

Ключові слова: *мовна політика, мовне питання, виборчі технології, виборча кампанія, передвиборча програма кандидата.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.16
УДК:321:(316.647.5+316.645)

Іванова А. В.* (НУ «ОЮА»)

АНТИДИСКРИМІНАЦІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В АСПЕКТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

ANTIDISCRIMINATION POLICY OF UKRAINE IN THE ASPECTS OF DEMOCRATIC TRANSFORMATIONS

***Anastasiia Ivanova –** PhD in Political Science, Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

For Ukraine as a country of democratic transition, the high-priority direction of development is the establishment of democratic institutions, democratization, and liberalization of the political and legal system, especially in the direction of protection of human rights and freedoms. Within the framework of the development of the institutions of democracy, the establishment of the anti-discrimination course as a principle of state policy was considered a fundamental direction. This should be the basis for the development of tolerance as a democratic institution. The practical basis of which is legislative and law enforcement activities, the formation of a system of national legislation in the field of human rights protection, taking into account the recommendations and action plan of international organizations. Although Ukraine has ratified many international legal acts in the field of protection against various forms of discrimination, however, national legislation has gaps in the aspect of their practical implementation, as assessed by international organizations in the field of human rights protection.

The anti-discrimination state program should also include a set of measures (cultural, youth, social, information, educational state policies), including the establishment of specialized structures for monitoring the realization and actual implementation of anti-discrimination procedures.

The article focuses on the search for theoretical approaches to the study of discrimination in the aspect of building a democratic model of politics at the level

of power, social power, and intersocial political interactions. Particular attention is paid to the foreign experience of the European Union, in particular, the rulemaking practices to improve the national concept of the development of the anti-discrimination strategy of the state.

Another important area of the article is the development of social institutions for the regulation of informal discrimination, which is widespread in interpersonal relations to form the principle of non-discrimination as a norm and value in the educational, cultural, social, legal and other social spheres. The anti-discrimination policy should be implemented by a coherent principle of functioning of state and social institutions.

Keywords: *tolerance, discrimination, political stability, democratic transition, anti-discrimination policy.*

Постановка проблеми. Український політичний процес не зважаючи на досить тривалий період та значний шлях політичних, економічних, культурних та інших трансформацій, досі характеризується успадкованими від Радянського Союзу ознаками. Політична система зазнала суттєвих процесів лібералізації, однак залишається проблема сповільненості нецілісності процесу демократизації. Специфіка змін торкнулася і перехідних процесів українського суспільства. Так одним з провідних напрямків трансформацій, яких потребує українська політична система є проведення глибинних та дієвих реформ демократичних інститутів. Досить проблемним аспектом яких є питання побудування інституту толерантності та вироблення стратегії державної політики в сфері боротьби з проявами нетерпимості, зокрема дискримінацією. Дана проблематика досить широко досліджується у вітчизняних наукових кругах. Однак, в зарубіжній науковій думці має більш широку сферу дослідження. Ця стаття демонструє проблему дискримінації як одну з існуючих сторін сучасного процесу демократичного транзиту України.

Мета дослідження полягає в аналізі проблеми дискримінації та визначенні концептуальних засад антидискримінаційної політики держави в аспекті демократичного розвитку країни.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Дискримінація як проблема демократичних трансформацій держав представлена в розробках зарубіжних та вітчизняних авторів М. Камалі, В. Вірма, Дж. Гібсона, Дж. Морено-Рианьо та ін. Дослідженнями деяких аспектів проблеми дискримінації займалися Л. Кормич, І. Галицький, С. Денисюк та ін. Поняття дискримінації концептуально досліджено

І. О. Кресіною, К. М. Вітманом та ін. Автором досліджується низка моніторингових звітів та доповідей міжнародних організацій, Законів України та міжнародно-правових актів.

Україна як член Ради Європи взяла на себе конвенційні зобов'язання забезпечення дотримання антидискримінаційної політики як фундаментального напрямку гарантії прав та свобод людини. Основний документ, що забезпечує захист від дискримінації це Європейська Конвенція прав людини. Необхідно зауважити, що на сьогодні саме Європейський Суд з прав людини розглядає справи, надає роз'яснення з приводу норм захисту права людини від будь-якої форми дискримінації, що зобов'язує держави дотримуватися норм антидискримінаційного законодавства Європи. У 2000 році було підписано державами-членами Протокол N 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ETS N 177), однак, досі не всіма учасниками-членами ЄС ратифіковано даний протокол. Який в свою чергу досить чітко формує приписи антидискримінаційних заходів. Як зазначається в Посібнику з європейського антидискримінаційного права в більшості документах Ради Європи міститься принцип недискримінації стосовно різних сфер і питань, зокрема в таких як Європейська соціальна Хартія 1996 року, Рамковій конвенції про захист національних меншин, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Конвенції Ради Європи про доступ до офіційних документів (Handbook on European non-discrimination law, 2018, с. 13).

Дискримінацію можна визначити як позбавлення прав за ознакою належності до певних груп (за віком, расою, мовою, релігією, культурою, політичними поглядами, гендером, соціальним, економічним статусом та ін.), нетерпимість, несправедливе та упереджене ставлення та, виходячи з цього, надання певних привілеїв та преференцій тим, хто не відноситься до відзначеної групи, якщо це не є об'єктивною правовою мірою, передбаченою законодавством.

Дослідник М. Камалі у визначенні дискримінації акцентує увагу на компонент зосередження суспільної свідомості на відмінності соціальних груп, та визначає, наступне: «Діферентності між різними соціальними групами набувають негативного характеру. Це не є фактом різності в негативних категоріях, а це означає привласнення цих категорій цілим групам, що створює суспільне уявлення в значенні проти інших» (Kamali M., 2008, с. 67). Мова йде про уявлення, яке штучно запрограмоване в суспільній свідомості, де негативний

компонент упереджено визначається як ознака соціальної групи. І на основі такого уявлення ці групи людей «маргіналізуються» та позбавляються чи утісняються в правах відносно інших.

У Кембриджському словнику дискримінація визначається як: «трактування людини або певної групи людей по-різному, в особливості якщо ви відноситеся в гіршій мірі до інших через їх колір шкіри, стать, сексуальність та ін.» (Cambridge dictionary, 2019). Таким чином, дискримінація може трактуватися як визначення пріоритетності тих чи інших людей в силу приналежності або неприналежності до тієї чи іншої групи. Все ж, можна відзначити складність об'єктивного визначення дискримінації. Наразі існує позитивна дискримінація, яка визначається як привілейованість груп, які зазнають найбільшого утиску. І. О. Кресіна визначає позитивну дискримінацію як низку: «…позитивних дій з метою покращення, виправлення дискримінованого становища певної особи або групи осіб, що зазнають найбільшого порушення прав» (Кресіна, 2016, с. 113). Це є досить розповсюдженою практикою в європейському просторі. Так, наприклад до займаних посад у політичній та державній владі впроваджують квотування для гендерної збалансованості та попередження гендерної дискримінації в державних структурах. Однак, противники подібних антидискримінаційних заходів вважають, що надання привілеїв з метою попередження дискримінацій у займанні посад, без належного концептуального розроблення, в тому числі на законодавчому рівні, може дійти до привілейованості дискримінованих груп та необ'єктивності призначення на посади, знехтування критерію професійності та дискримінації до інших кандидатів. Тому, особливу увагу законодавці в більшості європейських правових нормах приділяють процесу доведення факту дискримінації.

Антидискримінаційна політика для України має пріоритетне значення в аспекті демократичного державотворення та на шляху входження в Європейський простір. Однак, неможливо зменшувати значення даного напрямку і для внутрішньої консолідації суспільства, вирішення існуючих деструктивних явищ міжсуспільних відносин, враховуючи багатоманітність та поліетнічну структуру українського суспільства. Для України як потенційного члена ЄС пріоритетним завданням є створення сприятливих умов розвитку меншин, їх всебічного захисту та безпечного співіснування на принципах плюралізму та толерантності на основі імплементації існуючих міжнародно-правових актів та створення національного законодав-

ства в сфері захисту прав населення від різних форм дискримінацій. Зазначене завдання окреслено як пріоритетне і в Плані дій щодо лібералізації візового режиму ЄС для України, де в підрозділі 2.4. Блок 4: Зовнішні зносини та фундаментальні права відзначається щодо свободи пересування за необґрунтованими ознаками, в основі яких відноситься належність до певних соціальних груп, за переконаннями та іншими можливими критеріями дискримінації (План дій щодо лібералізації..., 2010, с. 8). А в пункті 2.4.3. Права громадян, включаючи захист меншин йдеться про необхідність ухвалення і розвитку антидискримінаційного законодавства, дотримання рекомендацій органів ООН, Ради Європи, ОБСЄ та ін., ратифікація документів в сфері забезпечення анти дискримінаційної політики в державі (План дій щодо лібералізації..., 2010, с. 9). Так само рекомендується окрім імплементації законодавства, також «імплементація Плану дій щодо боротьби з дискримінацією», до чого і відноситься введення комплексного підходу для розширення обізнаності населення з протидії дискримінації та різних форм нетерпимості, а в особливості відзначається напрямок «зміцнення спроможності відповідальних органів у сфері антидискримінаційної політики та боротьби з расизмом, ксенофобією та антисемітизмом», в тому числі й навчання спеціальних підрозділів, які займаються конкретно злочинами на основі ненависті (План дій щодо лібералізації..., 2010, с. 8).

Як вище зазначено дискримінація в українському процесі має свою відкриту та латентну форму в площині суспільних інтеракцій. Більш широка інтерпретація також виділяє формальну чи неформальну дискримінацію. Так, наприклад, вітчизняний політолог І. О. Кресіна виокремлює офіційну та неофіційну дискримінацію, де першу розглядає як більш піддатливу до регулювання, в особливості акцентується увага на нормативно-правовий інструмент регулювання. Щодо неофіційної, вона стосується більш складного механізму виявлення, впливу та абсолютної ліквідації. Як відзначає вчена: «На відміну від офіційної дискримінації, яка відносно легко може бути нейтралізована шляхом внесення змін до нормативно правової бази, ліквідація неофіційної дискримінації потребує розробки та впровадження широкого спектру іноді унікальних для кожної країни політичних та соціальних механізмів протидії явищу» (Кресіна, 2016, с. 109). Можна говорити про проблему суспільного приховування випадків дискримінації в силу як правової бездіяльності правоохоронних органів, неефективності судової системи в справах щодо

дискримінацій, так і певного конформного менталітету частини українців, успадкованого від Радянського минулого.

Згідно дослідженню підготовленого у 2015 році Інформаційно-аналітичним центром «RATING PRO» на тему поширеності дискримінацій в українському суспільстві відзначається складність виявлення випадків дискримінацій на рівні суспільної свідомості: «…з одного боку респонденти говорять про відсутність дискримінацій в Україні, з іншого – самі виявляють певний рівень несприйняття різних груп населення» (Поширення дискримінацій в Україні…, 2015). Практично до всіх представлених груп (сексуальні меншини, за віком і статтю, інвалідністю, расою, етнічністю) із особистого досвіду респондентів наявний значний рівень неприйняття, в той час як саме питання про існування дискримінації в Україні показує її низьку поширеність на думку опитаних. Що свідчить про латентну форму інтолерантності в українському суспільстві. Наразі можна відзначити тенденцію неусвідомлення українцями форм нетерпимості як суспільної проблеми, зокрема дискримінації до різних груп населення, в той час як загальна картина свідчить про значний рівень суспільної нетерпимості до представлених в опитуванні груп. Ця форма провокує неприйняття інститутів толерантності у формі заперечення потреби її розвитку чи недоцільності акцентування уваги на даному питанні, що аргументується відсутністю чи не пріоритетністю проблеми дискримінації в українському соціумі.

Слід відзначити, що введення алгоритму дотримання толерантності до різних соціальних, економічних, культурних статусів та груп на законодавчому рівні, може залишитися лише категоріями дозволів та заборон, однак не викоренити дискримінацію як соціальне явище. Тому, можна визначити, що формування стратегії антидискримінаціної політики повинне включати як засади правового складу, так і соціально-культурної політики, яка забезпечуватиме розвиток принципу анти дискримінації, враховуючи особливості та потреби конкретного суспільства.

Активне реформування антидискримінаційного законодавства отримало нову хвилю розвитку саме в процесі встановлення стандартів щодо візового режиму. В Указі Президента України «Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 22.04.2011, який з 20.10.2017 втратив чинність, були чітко встановлені цілі антидискримінаційного напрямку з метою реалізації Плану дій щодо лібералізації ЄС візового

режиму для України **в** пункті 42 визначена ціль плану дій: «Схвалення Стратегії боротьби з дискримінацією», в рамках якої визначено розробку Стратегії боротьби з дискримінацією в Україні (Указ Президента України Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, 2011). З метою виконання даної стратегії й було ухвалено Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», в якому досить широко інтерпретовано поняття дискримінації, визначено основні форми дискримінації та недискримінації, визначенні суб'єкти, які займаються питаннями попередження дискримінації та їх повноваження. Закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» з правками від 13.05.2014 є чинним.

Провідним принципом на якому заснована антидискримінаційна політика, в особливості, що стосується даного закону є принцип недискримінаційності. Так, в статті 2 визначається основні ознаки зазначеного принципу: «1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб; 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб; 3) повагу до гідності кожної людини; 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб» (Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», 2014). Ґрунтовне визначення дискримінаційності та дій, які не вважаються дискримінацією звужує можливості неправильної класифікації та толкування, що є дуже важливим для подальшого розгляду справ. На доповіді Європейської комісії проти расизму та нетерпимості щодо України від 20.06.2017 було визначено що даний закон практично в повній мірі визначає напрямки попередження та захисту від дискримінацій. Однак, ЄКРН виразила занепокоєність застиглим конфліктом на сході України та зростаючим на фоні анексії Криму антиросійською риторикою, що стає чинником погіршення відносин і всередині суспільства (Доповідь ЄКРН щодо України, 2017, с. 9). Військовий конфлікт на Сході України, окупація територій та політична криза є сприятливим середовищем для формування різного роду нетерпимості в українському суспільстві. Породжені цими умовами питання мови та віри використовуються політиками як маніпулятивний інструмент для створення певних настроїв у суспільстві, що здебільш поширює соціально-політичну напругу та стає передвісником формування різного роду дискримінацій за політичними, етнічними, релігійними, мовними та регіональними ознаками, які є досить чутливими в українському суспільстві в силу історичних обставин.

Досить вагомою проблемою в доповіді відзначається дискримінація до ЛГБТ-спільнот та етнічна дискримінація до Ромів в Україні (Доповідь ЄКРН щодо України, 2017, с. 9, 15). Не зважаючи на активне реформування та імплементацію Європейського законодавства в сфері захисту прав та свобод, ЄКРН у вищезазначеній Доповіді також відзначає існування деяких прогалин в антидискримінаційному законодавстві України. Зокрема, відзначається: «У кримінальному законі відсутнє посилання на розпалювання ненависті через сексуальну орієнтацію або ґендерну ідентичність» (Доповідь ЄКРН щодо України, 2017, с. 14). ЄКРН рекомендувала створити спеціалізований орган з питань расової дискримінації, ксенофобії, антисемітизму, та рекомендувала надати повноваження розслідування таких випадків. Також вказано на проблеми «обов'язку доведення», через невичерпність визначення критеріїв дискримінації (Доповідь ЄКРН щодо України, 2017, с. 13). Наразі, досить глибокою проблемою можна вважати невідповідність офіційних та неофіційних статистичних даних щодо злочинів спричинених на мотиві ненависті, розпалюванні ворожнечі. В силу чого, на думку ЄКРН: «приблизно щодо чверті всіх злочинів, учинених на ґрунті нетерпимості, не було звернень у поліцію або поліція не визнала їх такими. До того ж, ЄКРН стало відомо, що працівники правоохоронних органів не завжди сприймають розпалювання ненависті серйозно та що, незважаючи на деякі нещодавні зусилля на її реформування, довіра до поліції низька» (Доповідь ЄКРН щодо України, 2017, с. 15).

В світі проблем впровадження антидискримінаційної політики в систему роботи державних та правоохоронних органів, що зазначається в систематичних звітах моніторингових груп міжнародних організацій в сфері захисту прав людини проблема потребує цілісного розслідування. «За результатами звіту Уповноваженого Верховного комісара ООН щодо прав людини в Україні від 16 листопада 2017 – 15 лютого 2018 року, була відзначена занепокоєність проявами нетерпимості та відсутності її протидії з боку правоохоронних органів: «…задокументовано 14 випадків дискримінації, мови ворожнечі та (або) насильства, спрямованих на осіб, які належать до меншин або дотримуються альтернативних, особливих соціальних або політичних думок. 12 із цих випадків мали місце у звітному періоді; до двох випадків були причетні правоохоронці, а у восьми випадках винуватцями були члени крайніх правих груп, які, як вбачається, діяли безкарно, тоді як поліція не бажала належним чином кваліфікувати та розслідувати такі злочини» (Доповідь щодо ситуації з правами людини

в Україні, с. 28), (Іванова, 2019, с. 167). Однак, моніторингові місії виконуючи функцію консультативну не мають змоги впливати на процес розслідування даних випадків дискримінацій та інтолерантності. Що абсолютно звужує можливості впливати на існуючі порушення.

Боротьба з дискримінацією та бездіяльністю до випадків дискримінації правоохоронних органів є центральним напрямком запропонованих Радою Європи в «Плані дій для України на 2018-2021 рр.», де визначається провідна мета, а саме: «Сприяння правам людини та людської гідності», де в рамках антидискримінаційних заходів зазначена: «стратегія інформаційної політики, спрямована на боротьбу з дискримінацією та на зміцнення потенціалу боротьби з дискримінацією в цільових групах, як-от: молодь, правоохоронні органи, судді, адвокати, працівники центрів безоплатної правової допомоги» (Рада Європи План дій для України на 2018-2021 рр., 2018, с. 12). І це повинно реалізовуватися в єдиній концепції узгодження нормотворчої бази згідно Європейських стандартів, в особливості стосовно кримінального та цивільного законодавства та ефективного звітування спеціальними органами та створення умов розслідування випадків дискримінацій (Рада Європи План дій для України на 2018-2021 рр., 2018, с. 14-15).

В рамках вищезазначеного курсу антидискримінаційної інформаційної політики для ефективного попередження дискримінацій в Україні вважаємо необхідним впровадження антидискримінаційної цензури на публічні виступи посадових осіб, в тому числі вищого рівня – Президента, чиновників та інших представників державних структур. Неможливо ефективно впроваджувати систему регулювання неофіційної дискримінації через створення заходів та інститутів, направлених на попередження та подолання проявів дискримінації, без належного формування політичної культури та політичної свідомості суспільства, на які особливий вплив має інформаційна політика держави.

Систематизація антидискримінаційних заходів повинна забезпечуватися і через функціонування низки соціально-політичних інститутів, які включатимуть як структуру, так і технічно-організаційні напрямки та ціннісно-нормативні заходи. З цією метою в країнах демократичного транзиту активно розвивається інститут толерантності при підтримці Європейської спільноти та міжнародних структур, чия сфера діяльності направлена на встановлення та розвиток прав та свобод людини. І це здебільш питання формування антидискримінаціоної соціальної політики держави.

Як відзначає вітчизняний політолог К. Вітман: «ефективність антидискримінаційного законодавства однаковою мірою залежить від його змісту та ефективного застосування на практиці» (Вітман, 2012, с. 266). Разом з тим, зрозуміло, що практична сторона, а саме діяльність спеціалізованих органів в попередженні, реагуванні, розслідуванні випадків дискримінації та як результат розгляду в судовому порядку таких справ і є тією практичною стороною, яка в Україні поки що знаходиться на початковому етапі розвитку. Втім, Україна зробила успішний крок в законодавчій та нормотворчій сфері регулювання та попередження дискримінацій. Тож, в перспективі залишається розвиток практичних механізмів реалізації існуючого законодавчого базису в сфері антидискримінаційної політики держави.

Висновки. Узагальнюючи тему антидискримінаційної політики України в контексті демократичних перетворень в умовах європейського курсу розвитку можна визначити основні висновки.

Практика української політики показує значний прогрес в нормотворчій діяльності антидискримінаційного курсу держави в рамках процесів демократизації, однак основоположним підґрунтям повинна стати реформа судової системи. Більшість нормативно-правових актів в сфері захисту прав людини та попередження дискримінацій ратифіковано Україною, однак в судовій сфері практично не розглядаються випадки дискримінації, подекуди трапляються поодиничні справи, однак загальноприйнята практика свідчить про низький рівень офіційної статистики щодо дискримінацій та злочинів скоєних на основі нетерпимості, про це вище зазначалося і в звітах моніторингових груп і міжнародних організацій з прав людини.

Для встановлення національної антидискримінаційної політики не зважаючи на нормативне узгодження з Європейськими законодавством важливим залишається врахування національної особливості суспільства. В інакшому випадку, можна спостерігати мінімальний соціально-політичний ефект. Оскільки, концепція боротьби з дискримінацією лише на рівні законодавчих ініціатив не є комплексною та повинна включати роботу на рівні соціально-політичних процесів, освітньої, культурної, молодіжної політики. Саме ці заходи направлені на боротьбу з неофіційною дискримінацією, що поширюється на суспільному рівні та є одною з найбільших проблем демократизації українського суспільства.

Література:

Вітман К. М. (2012). Антидискримінаційне законодавство Молдови та України: проблеми імплементації. *Публічне право*, 4(8), 261-268.

Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 листопада 2017 року – 15 лютого 2018 року. *Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини* <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf>.

Закон Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні 2014 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

Іванова А. В. (2019). *Політична толерантність як імператив процесу забезпечення соціально-політичної стабільності*. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія».

Кресіна І. О. (2016). Проблеми законодавчого забезпечення антидискримінаційної політики в Україні. *Суспільно-політичні процеси*, 2, 109-124.

План дій для України на 2018-2021 рр. *Портал Ради Європи.* <https://rm.coe.int/coe-action-plan-for-ukraine-2018-2021-ukr/1680925bec>.

План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України. *Урядовий портал.* <http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац__%20_С%20в_зового%20режи му%20для%20Укра_ни.pdf>.

Поширення дискримінацій в Україні. *Інформаційно-алалітичний центр «RATINGPRO»*<http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rp_discrimination_072015.pdf>.

Указ Президента України Про Національний план з виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України 2011 (Президент України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011>.

Доповідь ЄКРН щодо України (п'ятий цикл моніторингу) 2017 (Європейська комісія проти расизму та нетерпимості). *Council of Europe portal.* <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainian-translation-/16808b5caa>.

Handbook on European non-discrimination law 2018. Luxembourg*: Publications Office of the European Union*. <https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discri_law_ENG.pdf>.

Kamali M. (2008). Racial Discrimination: Institutional Patterns and Politics. United Kingdom: Routledge.

Discrimination. *Cambridge dictionary* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/discrimination>.

References:

Discrimination. *Cambridge dictionary* <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/discrimination>.

Dopovid shchodo sytuatsii z pravamy liudyny v Ukraini 16 lystopada 2017 roku – 15 liutoho 2018 roku [Report on the situation of human rights in Ukraine on November 16, 2017 – February 15, 2018.]. *Upravlinnia Verkhovnoho komisara Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii z prav liudyny* [United nations human rights office of the high commissioner]. Retrieved from https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineNov2017-Feb2018_UKR.pdf [in Ukrainian].

Dopovid YeKRN shchodo Ukrainy (p'iatyi tsykl monitoryngu) 2017 (Yevropeiska komisiia proty rasyzmu ta neterpymosti) [ECRI report on Ukraine (Fifth monitoring cycle) 2017 (European Commission against Racism and Intolerance)]. *Council of Europe portal.* <https://rm.coe.int/fifth-report-on-ukraine-ukrainian-translation-/16808b5caa> [in Ukrainian].

Handbook on European non-discrimination law 2018. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*. <https://www.echr.coe.int/Documents/Handbook_non_discri_law_ENG.pdf>.

Ivanova A. V. (2019). *Politychna tolerantnist yak imperatyv protsesu zabezpechennia sotsialno-politychnoi stabilnosti* [Political Tolerance as an Imperative of the Process of Ensuring Socio-Political Stability]. Odesa: Nats. un-t "Odeska yurydychna akademiia". [in Ukrainian].

Kamali M. (2008). *Racial Discrimination: Institutional Patterns and Politics*. United Kingdom: Routledge.

Kresina I. O. (2016). Problemy zakonodavchoho zabezpechennia antydyskryminatsiinoi polityky v Ukraini [Problems of Legislative Support of Anti-Discrimination Policy in Ukraine]. *Suspilno-politychni protsesy* [Social-political processes], no. 2, 109-124 [in Ukrainian].

Plan dii dlia Ukrainy na 2018-2021 rr [Action Plan for Ukraine for 2018-2021]. *Portal Rady Yevropy* [Portal of the Council of Europe.]. <https://rm.coe.int/coe-action-plan-for-ukraine-2018-2021-ukr/1680925bec> [in Ukrainian].

Plan dii shchodo liberalizatsii YeS vizovoho rezhymu dlia Ukrainy [Action Plan on EU Visa Liberalization for Ukraine]. *Uriadovyi portal* [Government

portal]. <http://www.kmu.gov.ua/document/ 244813925/Plan%20 d_i%20shchodo%20l_beral_zats__%20_S%20v_zovoho%20rezhy mu%20 dlia%20Ukra_ny.pdf> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsionalnyi plan z vykonannia Planu dii shchodo liberalizatsii Yevropeiskym Soiuzom vizovoho rezhymu dlia Ukrainy 2011 (Prezydent Ukrainy) [Decree of the President of Ukraine On the National Plan for the Implementation of the Action Plan for the Liberalization of the European Union Visa Requirements for Ukraine 2011 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494/2011> [in Ukrainian].

Vitman K. M. (2012). Antydyskryminatsiine zakonodavstvo Moldovy ta Ukrainy: problemy implementatsii [Discriminatory Legislation of Moldova and Ukraine: Implementation Issues]. *Publichne pravo* [Public Law], no. 4(8), 261-268 [in Uktainian]

Zakon Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini 2014 (Verkhovna Rada Ukrainy) [The Law on the Principles of Prevention and Countering Discrimination in Ukraine 2014 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17> [in Ukrainian].

Анотація

Іванова А. В. Антидискримінаційна політика України в аспекті демократичних перетворень. – Стаття.

У статті аналізується засади антидискримінаційної політики держави, специфіки регулювання та попередження дискримінацій, характер впливу на соціально-політичну стабільність в контексті демократичних трансформацій українського політичного процесу. Акцентується увага на пошуку теоретичних підходів дослідження проблеми дискримінації в аспекті побудування демократичної моделі політики як на рівні суто владних, суспільно-владних так і міжсоціальних політичних взаємодій. У статті досліджуються механізми гармонізації та інституціоналізації політичного процесу, які реалізуються в українській антидискримінаційній політиці держави. Також особлива увага приділяється зарубіжному досвіду Європейського Союзу, в особливості нормотворчих практик для удосконалення національної концепції розвитку антидискримінаційної стратегії держави.

Ключові слова*: толерантність, дискримінація, політична стабільність, демократичний транзит, антидискримінаційна політика.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.17
УДК 323.2(477)

Вайєр А. М.* (НУ «ОЮА»)

МІСЦЕ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

THE PLACE OF POLITICAL DECISIONS IN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF MODERN UKRAINE

***Alina Vaiier –** PhD Student (Political Science), Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The history of civilization can be represented as a series of decision-making chains. Any management decisions, but first of all those taken in political space, are the basis for the formation of political values, determine the essence of the life of politics and the directions of its implementation, ultimately, decisions determine all human activity. Any activity is the realization of any project, while political projects impose a crucial role in all other areas of activity that can drastically change people's lives, and therefore the study of political decisions and their adoption technology is a topic that will never lose its relevance. In this article, two main approaches to the interpretation of the role of political decisions in the system of political governance, as well as approaches to the solution of the problem of creating technology for policymaking. From the standpoint of a "broad" understanding of the essence of government (or any other entity) management is to organize the process in such a way that it allows the achievement of specific goals, through the adoption of optimal solutions. As part of a "narrow approach" to a political decision, it is merely a function of public policy or a short-term phase of the managerial process, the same as data collection and their analytics.

The connection between technology adoption of political decisions and innovation policy of Ukraine is revealed. It is concluded that technology adopts political decisions – this is a complex process that goes through several stages from initiation to implementation, but only the introduction of innovations in the field of science and politics can make this process the most effective.

The basis of investments should be those areas of economic development that will ensure Ukraine's competitiveness in the international market. In order to identify such areas, political analytics and the study of market conditions are required. Thus, the decision-making process is an essential element of the political process. It is obvious that the main difference between a political decision and the other is that the effects of a political decision affect a large group of people, affecting the interests of a large number of people, respectively, the responsibility for political decisions is very high.

Keywords: *technology of political decision-making, innovation, political process.*

У політичному житті прийняття рішення – це базова дія, бо саме на політичних рішеннях конструюється політичне життя. Сучасна політична наука накопичила значну кількість емпіричного матеріалу і різноманітний дослідницький досвід в даному аспекті, які потребують узагальнюючого осмислення.

При цьому слід враховувати кругову пов'язаність: для того, щоб прийняти політичне рішення, необхідно володіти політичною владою, а політична влада – це можливість приймати рішення.

Ухвалення політичного рішення і шляхи його реалізації, це не просто важливий елемент політичного процесу, а і демонстрація суті політичних механізмів держави. У демократичних, авторитарних і тоталітарних державах політичні рішення приймаються по-різному. Україна знаходиться, в цьому відношенні, в складній ситуації, бо початок її самостійного шляху – це наслідок рішень, які були прийняті в СРСР і в процесі Перебудови, і деякі з них до цих пір побічно впливають на поточну політику.

В академічному середовищі існує два основних підходи до тлумачення ролі політичних рішень в системі політичного управління в масштабі державної політики. Визначимо їх як «вузький» і «широкий».

Згідно широкого розуміння політичного рішення фахівцями в галузі управління державою (Simon, 1976), політичне рішення це не одиничний акт, обмежений в часі, а тривалий політичний процес, з безліччю складних змінних. Тобто, з позиції «широкого» розуміння суть управлінні державою (або будь-яким іншим утворенням) полягає в організації процесу таким чином, щоб він дозволяв досягати конкретних цілей, за допомогою прийняття оптимальних рішень.

В рамках же «вузького підходу» до політичного рішення (Anderson, 1984) воно є всього лише функцією публічної політики або ж короткочасною фазою управлінського процесу, такою ж, як збір даних і їх аналітика. Так, наприклад, М. Хілл пише: «Політичне керівництво може іноді бути ідентифіковано в термінах рішення, але дуже часто публічна політика включає в себе цілі групи рішень або ж те, що виглядає дещо ширше, ніж просте їх проектування. Публічно-державна політика розвивається швидше в рамках фази, що позначається як фаза реалізації рішень, ніж на стадії їх вироблення та прийняття всередині політико-управлінського процесу» (Hill, 1997).

Для того, щоб прийняти нестандартне і надалі потенційно непопулярне серед населення рішення, можна використовувати як засіб різні аналітичні методики, які не тільки дозволять повніше зрозуміти цілі, але і визначити можливі критерії успіху і реальність довгострокової перспективи. Непопулярне рішення в наслідок може привести до позитивних результатів, і на цьому потрібно зосередитися при його оприлюднені. Е. Квейд (Квейд, 1969) вважає, що різноманітні аналітичні методики, за рахунок того що дозволяють спрогнозувати як наслідки рішення, так і визначать супутні проблеми в процесі реалізації рішення, допомагають спростити механізм політичного управління та організації за рахунок «передбачення» проблем і пошуку вирішення цих проблем ще до того, як вони стали актуальними. Також аналіз перед прийняттям рішення дозволяє виключити слабкі альтернативи, прорахувати їх довгострокову перспективу. Хоча як показує практика, часто, незважаючи на потенційну користь для держави, політики, які змушені приймати непопулярні рішення, втрачають довіру в очах своїх виборців.

Так само дуже важливим завданням у вирішенні політичного завдання за допомогою політичного рішення – це визначення не тільки основної мети, але і вторинних підцілей, які допомагають диференціювати діяльність, співвіднести її з конкретними груповими і індивідуальними посередниками, усунути протиріччя між довгостроковими і короткостроковими цілями. Часто для виконання політичного рішення потрібно створення нових організаційних або виконавчих структур. І дуже важливо, щоб ці структури створювалися до того, як рішення вступає в фазу виконання.

Ще перед реалізацією політичного рішення вибирається краща модель, в рамках якої буде проходити виконавчий процес, її основні параметри зіставляються з існуючими ресурсами і можливостями,

так само різні моделі, в рамках яких може бути реалізовано прийняте рішення, повинні бути зіставлені, щоб вибрати модель, яка дозволить скоротити витрати.

При цьому дії держави завжди орієнтуються на кінцевий результат, через обмеженість ресурсів і в цілому можливостей, ставляться не завдання, які оптимальні, а ті, які реально можуть бути досягнуті. Якщо ж виставляти цілі, досягнення яких обмежується ресурсами, то в кінцевому підсумку політичне рішення не буде реалізовано, а витрати на його виконання будуть цілком відчутними. Так для політичних лідерів важливо враховувати, що прийняте ними рішення, будучи вдалим і добре прийнятими в одній області, може викликати розростання конфліктів в інших областях. Для того, щоб такого не відбувалося, ретельна аналітика перед прийняттям рішення просто необхідна, інакше можна прийти до додаткових державних проблем.

Таким чином, процес прийняття рішень – це найважливіший елемент політичного процесу. Очевидно, що головна відмінність політичного рішення від всіх інших полягає в тому, що наслідки політичного рішення впливають на велику групу населення, зачіпаючи інтереси великої кількості людей, відповідно відповідальність за політичні рішення дуже висока. При цьому, дослідник А. А. Дегтярьов зауважує: «Хоча державні рішення і зачіпають інтереси багатьох людей, сама сфера їх підготовки і прийняття стала особливою «політичною кухнею», куди крім професіоналів, які готують страви за ним одним відомими рецептами для недосвідченої публіки, запрошувати зайвих зазвичай не прийнято» (Дегтярев, 2004, с. 416)

Виходячи з цього можна говорити, що сфера прийняття політичних рішень – це досить закрита для населення сфера організації політичного життя, де у населення недостатнє представництво, при цьому самі рішення приймаються від імені народу.

Якщо звернутися до системних характеристик політики, то політичне рішення це процес перетворення вимоги громадян в інструменти регулювання суспільства. Тобто, політична влада перетворюється в регулювання соціальних систем.

Для більш повного аналізу технології прийняття політичних рішень необхідно звернутися до тлумачення основних термінів. Головне поняття зв'язки – це «прийняття рішення». До розуміння цього процесу існує два основних підходи. Перший підхід має на увазі кінцевий етап вибору з декількох альтернатив. Другий підхід

розглядає прийняття рішення як тривалий процес – по суті, людське життя складається з ланцюжка прийняття рішень і їх низка ніколи не закінчується. Всі етапи реалізації рішення і є його прийняття (Красницкий).

Політична наука, щодо даної проблематики технології прийняття політичних рішень, виділяє два основних підходи: поведінковий і нормативний. Поведінковий підхід інтерпретує процес прийняття рішення як специфічну взаємодію соціальних акторів, описуючи різні соціальні і політичні фактори, які можуть вплинути на хід прийняття рішення. Тоді як нормативний підхід враховує виключно раціональний підхід до прийняття оптимального рішення.

Наприклад, дослідник А.А. Дегтярьов, осмислюючи технологію прийняття політичних рішень, оцінює обидва підходи, доповнюючи їх і описуючи як нормативно-прескрітивний і дескриптивної-експлікативний, вважаючи, що база цих підходів протилежна – абсолютно різні способи конструювання реальності. Прескриптивний підхід заснований на конструюванні нормативних моделей, тоді як дескриптивний підхід орієнтований на побудову моделей реальних практик, що мають емпіричну підставу. Так само останній підхід намагається розкрити глибинні мотиви дій всіх акторів (Дегтярьов, 2004, с. 159-160).

Якщо виходити з цієї позиції, то політико-управлінський процес прийняття політичного рішення неминуче проходить через такі стадії: усвідомлення потреби політичного рішення, формулювання основної проблеми, просування рішення, аналіз його наслідків і можливих конфліктів [Дегтярьов, 2004, с. 229].

Не дивлячись на політичний лад, політична еліта обов'язково спирається на правила. Навіть при режимі диктатури необхідні писані або умовні кодекси правил для того, щоб реалізовувати прийняті декрети. А ті правила, якими керуються держави при прийнятті рішень, визначають найважливіші політичні ресурси: «чи буде політичний курс визначатися обраними законодавцями в парламенті, партійною бюрократією або верхівкою військових» (Ровдо, 2007 с. 230).

Так само слід зазначити, що проблематика прийняття політичних рішень може розглядатися через призму елітного позиціонування, що відбилося в багатьох роботах по дослідженню проблеми. Наприклад, Р. Даль, розглядаючи хід прийняття політичних рішень, задає питання: яким колом осіб приймається рішення? Хто впливає

на ініціювання політичного рішення? Кому належить право остаточного підтвердження? Від відповідей на ці питання залежить рівень демократизації суспільства.

Справа в тому, що через процес прийняття політичних рішень може відбуватися нав'язування політичної волі населенню без його згоди. Сторони, які беруть участь в процесі прийняття рішень, можуть стояти на протилежних позиціях, і ступінь уваги політичного лідера до опозиційної групи – це ступінь демократії (Ледяев, 2002, с. 38).

Зв'язок між технологією прийняття політичних рішень і інноваційною політикою досить неочевидний, тому ми вдамося до пояснення. Справа в тому, що створення сприятливого економічного, соціального і правового клімату сприяє розвитку і функціонуванню Громадянського суспільства. Громадянське суспільство передбачає вплив на політичні еліти і артикулює реальні інтереси населення. Вплив громадянського суспільства може торкнутися і прийняття політичних рішень – технологія їх реалізації стане більш публічною, обмеженою громадянами і несумісною з політичною монополією. Такі зміни в суспільстві можуть бути реалізовані завдяки впровадженню інноваційної політики, яка є важливим елементом сучасних вимог розвитку в умовах глобалізації, яка дозволяє переймати успішний і ефективний досвід інших держав. При цьому, не дивлячись на прагнення до інноваційного прориву в політичному житті України, діяльність наштовхується на старі інерційні механізми. Факт тіньових процесів ухвалення рішень є одним з гальмуючих інноваційний розвиток процесів.

В цілому інноваційний розвиток – це фактично революційний процес. Якщо він внесений в рамки державної політики – то зачіпає всі сфери суспільного життя, змінює навколишній світ, будучи частиною світової трансформації суспільств. Інновації в політичному житті – це потенційний інструмент, завдяки якому можливо поступове позбавлення від рудиментарних елементів політичної системи, яка гальмує її розвиток і сприяє зростанню недовіри населення до тих політичних процесів, що відбуваються. Системна модернізації українського суспільства, на сьогоднішньому етапі розвитку, не може бути ініційована громадянським суспільством або політичною елітою – для цього процесу необхідно злиття зусиль. Політичні еліти здатні прийняти рішення щодо модернізації та інновацій і всебічно контролювати цей процес, тоді як завдання громадянського суспіль-

ства – це формулювання ідей інновації, її основних завдань і мети. Очевидно, що такий процес призведе до кардинальної зміни системи державного управління, яка базується на бюрократичному апараті, так само буде потрібно в процесі прийняття політичних рішень спиратися на ідеї плюралізму як політичного так і соціального, для того, щоб побудувати партнерські відносини між політичними елітами і громадянським суспільством.

Таким чином, ми опираємося на ідеї, що для того, щоб технологія прийняття політичних рішень змінилася, процес прийняття рішень став публічним, включив в себе врахування потреб всього населення, необхідна повна модернізації соціополітичної системи через інноваційний підхід, який дозволяє об'єднувати зусилля політичної еліти та громадянського суспільства.

Рішення означеної проблеми ми бачимо в сфері постійного моніторингу стану інноваційного розвитку національної політичної системи та економіки: створення системи політичної статистичної звітності в рамках інноваційної роботи, які повинні бути адаптовані до вимог Європейського Союзу. Необхідне впровадження державного аналізу, який розраховував би ефективність державної підтримки інноваційної роботи. Так само дуже важлива частина інноваційної політичної стратегії це адаптація зарубіжного інноваційного підходу: дуже позитивні результати демонструє міжнародне співробітництво в сфері науково-технічного підходу до реалізації інноваційної політики. У рамки такої співпраці можна віднести стажування українських фахівців, з метою вивчення зарубіжного досвіду інновацій; підвищення кваліфікації службовців, зайнятих в управлінні, через сучасні методики освіти, без відриву від основного місця роботи – онлайн-лекції та тренінги. Дослідження і аналіз внутрішнього ринку країни і міжнародного ринку з метою виявлення економічних ніш, які можна заповнити, використовуючи інноваційну політику. Аналіз ринків, може продемонструвати пріоритетні для розвитку напрямку, які будуть спонсоруватися державою. Вся ця робота повинна проводитися в узгодженості з актами міжнародного права.

Належне впровадження зазначених механізмів стимуляції інноваційної діяльності має сприяти багаторазовому підвищенню ступеніі ефективності інноваційної роботи, а також поліпшенню взаємодії між центральною законодавчою владою і місцевими органами виконавчої влади. Так само даний підхід може підвищити рівень наукової обґрунтованості необхідності інноваційних рішень, як і прийняття

політичних рішень, може включити в свій процес наукове обґрунтування, що, безумовно, позитивно позначиться на проведенні як внутрішньої, так і міжнародної політики. М. Я. Мостова так само вказує на наступні критерії ефективності: «створення умов для широкого доступу громадськості до обговорення питань, пов'язаних з формуванням і реалізацією державної інноваційної політики; поширення інформації про розвиток інноваційної діяльності; підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки » (Мостовая).

Так само дуже важливою представляється задача підвищення загального рівня науки про політику: багато українських вчених наполягають на необхідності створення нових наукових напрямів, в яких би концентрувався науковий досвід і проходило осмислення практичного застосування аналітичних, політологічних, соціологічних, принципів і методів дослідження політики та суспільства (Телешун, 2009, с. 168). В цілому такі завдання, пов'язані з моделюванням можливих конфліктів, аналізом способу виходу з них, дослідження включеності населення в прийняття політичних рішень відводяться політичній аналітиці. Практичне застосування політичної аналітики, не як допоміжного, а як одного з найважливіших методів прийняття політичних рішень, може супроводжувати будь-які дії державної влади та забезпечувати їх інформаційне забезпечення. Так само політична аналітика повинна виноситися з тіньової сфери в публічну, для висвітлення проблем в ухваленні політичних рішень.

Проблема сучасної української політичної аналітики в тому, що вона реалізується на теоретичному рівні в набагато більшому ступені, ніж на практичному. Тобто, напрямки, які здатні змінити політичний світ, досліджуються досить ретельно, однак їх застосування мінімально. Розвиток прикладних аспектів політичної аналітики важливе завдання для удосконалення інноваційного спрямування політичної роботи. Політична аналітика повинна бути пов'язана зі щоденною політичною практикою.

Однак практика впровадження політичної аналітики в сферу політичного процесу наштовхується на неприйняття політиків-практиків, багато з яких стверджують, що інструментів політичної аналітики недостатньо для того, щоб аналізувати, прогнозувати результат політичних рішень. Головний аргумент зводитися до того, що реакції економіки або ж громадянського суспільства не можуть бути спрогнозовані повністю і знаходяться на дуже довгій шкалі: від позитивної до різко негативної реакції. Безумовно, така позиція

сформувалася через низку факторів. Одним з них є неминучі помилки політичних акторів при спробах вирішити поставлені завдання, а також ігнорування можливих форс-мажорних обставин, конфліктних ситуацій. Однак, не дивлячись на недалекоглядність багатьох політичних суб'єктів, аналіз просто необхідний на всіх стадіях політичного процесу. Однак найважливіше його прикладне значення – це законодавча політика, прийняття великих політичних рішень, які в кінцевому підсумку впливають на всі сфери суспільного і політичного життя.

Зараз Україна перебуває в стадії зближення з Європейським Союзом, який висунув нову концепцію освіти. Основна вимога нового типу освіти, це концентрація наукового потенціалу різних розвинених держав для формування єдиного європейського наукового простору. Саме тому державна політика України повинна бути спрямована не тільки на реформування економічного базису, а й на наукові дослідження в сфері державної політики, які допоможуть реалізувати науково обґрунтовані підходи в політичній діяльності держави. Тільки обґрунтовані політичні рішення, які спираються на політичний аналіз, можуть зробити європейську інтеграцію ефективною і безболісною для українського населення.

Виходячи з вищесказаного можна зробити висновок, що технологія прийняття політичних рішень – це складний процес, що проходить кілька стадій від ініціації до реалізації, але тільки впровадження інновацій в сфері науки і політики можуть зробити цей процес найбільш ефективним. Залучення наукової обґрунтованості і публічності, діалог політичної еліти та громадянського суспільства, спільна партнерська робота над формуванням цілей і ідеалів державної політики зробить процес прийняття політичних рішень зваженим, обґрунтованим і ефективним. Очевидно, що інноваційні процеси потребують стимуляції – необхідне створення нових інститутів, відносин, а так само добре відпрацьована модель державного інвестування в розвиток інноваційної діяльності, яка може бути адаптована до закордонного досвіду. Основою інвестицій повинні стати ті напрямки економічного розвитку, які дозволять забезпечити конкурентоспроможність України на міжнародному ринку. Для визначення таких напрямків необхідна політична аналітика і вивчення кон'юнктури ринків.

Саме формування та реалізація на практиці наукових досліджень в сфері економіки та соціальної політики може стати рішенням, яке

дозволить Україні інтегруватися в європейський простір ефективно і рівноправно. Розвиток економіки – це наслідок розвитку інноваційного політичного процесу, що дає можливість вирішувати глобальні світові проблеми. Інноваційний розвиток, який вимагає державної підтримки та ініціативи, має бути підтриманий з правової точки зору. Створення нових правових норм, які були б орієнтовані на розвиток інноваційної політики – так само частина процесу прийняття політичних рішень.

Література:

Дегтярев А. А. (2004). *Принятие политических решений*. М.: КДУ.

Квейд Э. (1969). *Анализ сложных систем*. М.: Советское радио.

Красницкий Н. В. *Принятие политических решений: теория, методология, модели*. <http://niu.ranepa.ru/nauka/wp-content/uploads/2012/06/politResh2_10.pdf>.

Ледяев В. Г. (2002). Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля. *Социологический журнал*, № 3, 31–68.

Мостовая М. Я. *Проблемы развития инновационной инфраструктуры в Украине и их решение*. <http://uiis.com.ua/conf_73/>.

Ровдо В. (2007). *Сравнительная политология*. В 3 ч. Ч. 1. Вильнюс: ЕГУ – Москва: ООО «Вариант».

Телешун С. О. (2009). *Практикум з інформаційно-аналітичної діяльності в публічній політиці та роботі правоохоронних і спеціальних служб*. Севастополь: Вид. Кручінін Л. Ю.

Anderson J. E. (1984). *Public Policy-Making*. 3 rd ed. N.Y.: Holt Rinehart and Winston.

Hill M. (1997). *The Policy Process in the Modern State*. London.

Simon H. A. (1976). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. 3rd ed. N.Y.: The Free Press.

References:

Anderson J. E. (1984). *Public Policy-Making*. 3 rd ed. N.Y.: Holt Rinehart and Winston.

Degtyarev A. A. (2004). *Prinyatie politicheskih resheniy* [Making political decisions]. M.: KDU. [in Russian].

Hill M. (1997). *The Policy Process in the Modern State*. London.

Krasnitskiy N. V. *Prinyatie politicheskih resheniy: teoriya, metodologiya, modeli* [Political decision making: theory, methodology, models]. <http://niu.ranepa.ru/nauka/wp-content/uploads/2012/06/politResh2_10.pdf>. [in Russian].

Kveyd E. (1969). *Analiz slozhnyih system* [Analysis of complex systems]. M.: Sovetskoe radio. [in Russian].

Ledyaev V. G. (2002). Kto pravit? Diskussiya vokrug kontseptsii vlasti Roberta Dalya [Who rules? Discussion around the concept of power of Robert Dahl]. *Sotsiologicheskiy zhurnal* [Sociological Journal], # 3, 31–68. [in Russian].

Mostovaya M. Ya. *Problemyi razvitiya innovatsionnoy infrastrukturyi v Ukraine i ih reshenie* [Problems of the development of innovative infrastructure in Ukraine and their solution]. <http://uiis.com.ua/conf_73/>. [in Russian].

Rovdo V. (2007). *Sravnitelnaya politologiya* [Comparative Political Science]. V 3 ch. Ch. 1. Vilnyus: EGU – Moskva: OOO "Variant". [in Russian].

Simon H. A. (1976). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organization*. 3rd ed. N.Y.: The Free Press.

Teleshun C. O. (2009). *Prakty`kum z informacijno-anality`chnoyi diyal`nosti v publichnij polity`ci ta roboti pravooxoronny`x i special`ny`x sluzhb* [Workshop on information-analytical activities in public policy and the work of law enforcement and special services]. Sevastopol`: Vy`d. Kruchinin L. Yu. [in Ukrainian].

Анотація

Вайєр А. М. Місце політичних рішень в процесі розвитку сучасної України. – Стаття.

Будь-які управлінські рішення, але в першу чергу ті, що приймаються в просторі політики, є основою для формування політичних цінностей, визначають сутність життя політики і напрями її реалізації, а в кінцевому рахунку і всю людську діяльність. Розвиток цивілізації можна представити як послідовний ланцюжок прийняття рішень. Будь-яка активність – це реалізація певного проекту, при цьому політичні проекти набувають пріоритетного значення серед всіх інших сфер діяльності та здатні кардинально міняти життя людей, тому дослідження політичних рішень і технологій їх прийняття – це тематика, яка ніколи не втратить актуальності. В даній статті розглянуто два основних підходи до тлумачення ролі політичних

рішень в системі політичного управління, а також підходи до вирішення проблематики створення технологій прийняття політичних рішень. Виявлено зв'язок між технологією прийняття політичних рішень і інноваційною політикою України. Зроблено висновок, що технологія прийнять політичних рішень – це складний процес, що проходить кілька стадій від ініціації до реалізації, але тільки впровадження інновацій в сфері науки і політики можуть зробити цей процес ефективним.

Ключові слова: *технологія прийняття політичного рішення, інновації, політичний процес.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.18
УДК 316.614-053.6

Грона К. С.* (НУ «ОЮА»)

АГЕНТИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МОЛОДЬ

SOCIALIZATION AGENTS AND THEIR IMPACT ON YOUTH

***Kseniia Hrona –** PhD Student (Political Science), Political Theories Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article analyzes primary and secondary agents of socialization, as well as examines in more detail the channels of influence on youth. The primary agents of socialization are family, friends, peers. Agents of secondary socialization are state-owned societies, various political institutions (parties, associations, media, etc.).

The study found that the impact on youth is evenly distributed, but channels of formation, namely social networks, have become more influential (Facebook, Instagram, Tik-Tock). It has also been found that the institutions involved in youth formation have not gained much popularity through various activities and promotions.

The main problems of the state and society in the process of socialization of young citizens have been clarified. They revealed the next problems: aging workforce, lack of a strategy for promoting state institutions among young people, low financial resources of young people from the state, imperfect legislation, statistical role of local self-government bodies.

Some solutions to particular aspects of youth policy implementation will be offered, which will increase the interaction between the state and society, as well as increase the level of trust in the authorities.

Although there is still no complete and clear portrait of the future citizen of the Ukrainian state in the consciousness of society, all the necessary conditions for the comprehensive development of people aged 14-35 are being created.

Keywords: *socialization, agents of primary socialization, agents of secondary socialization, information channels, information network channel, officially institutional channel.*

У зв'язку з історичним розвитком суспільства змінилась свідомість людей, і українське суспільство не є виключенням. До основних цінностей (любов, сім'я, добробут і т.д.) додались інші, такі як: свобода, рівність можливостей, демократія. З'явились нові та змінились старі норми соціальної поведінки (етикет спілкування за допомогою мережі Інтернет, відношення до життєвої позиції, дітей та інше), які потребують детального розгляду. Норми соціальної поведінки у кожному громадянському суспільстві формуються індивідуально, адже багато факторів впливають на це, таке явище можна назвати відносною девіацією. Кожне суспільство виробляє свої взірці соціально прийнятної поведінки.

Об'єктом дослідження виступає молодь. Вплив на формування даної верстви населення здійснюють агенти первинної та вторинної соціалізації за допомогою імпульсів. Під агентами первинної соціалізації мається на увазі сім'я, друзі, однолітки. Агентами вторинної соціалізації виступають суспільство в обличчі держави, різноманітні політичні інститути (партії, об'єднання, ЗМІ та інше).

Розглянемо детальніше агентів соціалізації. Як вже зазначалося вище, агентами первинної соціалізації виступають сім'я (близькі або далекі родичі), однолітки, вчителі, лікарі та інші.

Інститут сім'ї закладає основні норми поведінки, які стосуються майже всіх сфер життєдіяльності молодої людини. Батьки з раннього віку прищеплюють основи культурної спадщини, цінностей, що властиві конкретному суспільству. На ранньому етапі, в період формування особистості, підлітку пояснюють правила етикету поведінки в сім'ї. Наприклад, шанобливе ставлення до будь-якого члену сім'ї, незалежно від віку; розкриття сутності понять взаєморозуміння, довірчих відносин; поняття особистого простору, власності речей. Надалі, у міру занурення дитини в суспільство, освоюються норми поведінки, які дозволяють з комфортом співіснувати у суспільстві.

Спілкування з однолітками, друзями формують вподобання людини, виходячи з яких виробляється лінія поведінки, властиві тій чи іншій культурі. Не завжди, підростаюче покоління віддає свій вибір загальноприйнятому. У підлітковому віці, в період особистісного становлення, індивід часто стає представником субкультури. Під терміном субкультури мається на увазі добровільне об'єднання, яке характеризується самостійною системою символів, цінностей і відрізняється від загальноприйнятих стандартів. У сучасному світі

представники таких рухів не схвалюють громадських правил, проте, діють в їх рамках, таке явище називається навернення суспільства.

На даному історичному етапі, рухи XX століття відпали за необхідністю і з'явилися нові. Не можливо не відзначити надмірного впливу різноманітних культур на розуми сучасного покоління. Субкультури сприяють індивідуалізації особистості та в водночас соціалізують її. Наприклад, широке поширення набула «Аніме» культура з своїми касплеями, в яких молодь прагне максимально наслідувати улюблених персонажів мультфільмів. Для Японії таке явище в порядку речей, для країн СНД певною мірою, це явище залишається «диким» для дорослого покоління, а молодь в повній мірі пізнає таїнства перевтілення, отримуючи задоволення від процесу та результату.

У Європі субкультура «аніме» проявилася, як рух «рольовиків». Воно характеризується тим, що будь-який бажаючий, переодягнувшись в будь-який персонаж, може взяти участь у відтворенні будь-якої історичної або казкової події. Українська молодь, також перейняла тенденцію і часто приймає участь рольових середньовічних турнірах. Побачити таке можливо на різних фестивалях, що проходять на території історично – архітектурних пам'ятників України (Аккерманська фортеця, Одеська область, фортеця в Кам'янець-Подільському).

Різноманіття субкультур велике. Існують такі, що сприяють лише на користь людині, проте бувають і дуже агресивні культури (для задоволення власних потреб необхідно здійснити протиправне діяння). У будь-якому випадку, в період формування особистості, необхідно брати участь в житті підлітка. Така позиція аргументується тим, що агенти первинної соціалізації є безпосереднім прикладом наслідування. Саме на них, покладено обов'язок спостерігати, надавати підтримку, а в деяких випадках втручатися в процес соціалізації молодого індивіда.

Як вже зазначалось, до агентів вторинної соціалізації відносять: державу, різноманітні державні установи, громадські організації, партії, ЗМІ ті інші.

Пропоную детальніше розглянути основні складові інституційної структури суспільства, які впливають на молодь. Слід зазначити, що за даними щорічної доповіді Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (надалі «Молодь – 2018») зазначається, що станом на 1 січня 2018 року на території держави проживає понад 11,2 мільйонів молодих лю-

дей віком 14 – 35 років (27%), окрім тимчасово окупованої території Донецької та Луганської областей, АР Крим та м. Севастополя (Геєць, 2011). Це означає, що незалежно від географічного положення, перед державою стоїть важлива місія інтеграції молодих людей до суспільства, а також вироблення потреби до групового та індивідуального розвитку. Головним інструментом, у даному випадку, виступає інформація, яка поширюється за допомогою каналів. Також, необхідно пам'ятати, що молодь XXI століття називають покоління Z, або поколінням digital natives. Його представники виросли з екранами в руках; інтернет для них – не засіб розваги, а середовище проживання. Тому, доцільно розглянути інформаційні канали детальніше. Відповідно до цього, розрізняють інформаційно – мережевий та офіційно – інституціональний канали (Прохоренко, 2016).

Під інформаційно – мережевим каналом розуміють усю інформація, що знаходиться у мережі Інтернет. Зважаючи на його значне розповсюдження, збільшення кількості користувачів, підвищення рівня послуг, швидкість доступу до мережі та мобільність, Інтернет відіграє все більше значущу роль у житті молоді.

Мережа є зручним засобом для обміну інформації між комунікантами. Проте, інформаційні канали змушені трансформувати форму викладення свого матеріалу, пропонуючи аудиторії найбільш спрощений варіант подачі інформації у вигляді тез, окремих коротких повідомлень, фрагментів, таке явище отримало назву «кліп-культура». Вважається, що вперше поняття «кліп-культура» як принципово нове явище було виділено американським письменником та футуристом Елвіном Тоффлер на рубежі 70-х – 80-х років XX століття, у книзі «Третя хвиля» (Прохоренко, 2016).

Молодь отримала можливість швидко споживати великий масив інформації, але разом із тим, джерела інформації отримали змогу маніпулювати суспільством, нав'язуючи необхідну точку зору, за допомогою спотворення та підробки фактів. Водночас, з'явилось багато психологічних проблем та фобій пов'язаних з віртуальною реальністю.

Стосовно контенту, який споживають, він поділяється на інформаційний та розважальний.

Інформаційний контент – інформація, яка корисна читачеві, допомагає задовольнити потреби та досягнути мети. В рамках нашого дослідження, корисно розглянути вплив інтернет видань на політичну соціалізацію та формування громадянської активності. За даними

доповіді «Молодь – 2018» серед 2000-х опитаних респондентів, лише 8,9% постійно стежать за політичним життям в Україні. 25,9% цікавляться головними подіями політики, інші 65,2% опитаних – рідко, або зовсім не цікавляться політичними подіями держави. Якщо ранжувати за віковим цензом, найбільш політично соціалізованими є молодь віком 25-29 років (39,7%), на другому місці – 30 – 34 років (38,4%), третє місце займають громадяни віком 20 – 24 років (32,3%) (Дмитрук, Паданка, Тілікіна, Кірєєв, 2018).

Вище викладені статистичні дані говорять, про те що держава приділяє недостатньо уваги вихованню молоді, а також в неповній мірі використовує існуючі ресурси.

На сьогоднішній день, в українських реаліях існує проблема довіри ЗМІ, найбільш авторитетними джерелами інформації виявились інтернет-видання (43,7%) та соціальні мережі (47%) (Дмитрук, Паданка, Тілікіна, Кірєєв, 2018). Такі статистичні данні дають змогу зрозуміти, що ключовим інструментом реалізації державної політики повинен стати Інтернет. На зміну індустріальному прийшло інформаційне суспільство, яке більш охоче приймає участь у державотворчому процесі за допомогою електронної демократії, соціальних мереж.

Соціальні мережі дозволяють відновити втрачені зв'язки, розширювати та зміцнювати наявні (Геєць, 2011). Також, основним завданням таких майданчиків, це змусити посміхнутись, тому 70% контенту – розважальний. На даний момент, у 2019 році найбільш популярними соціальними мережами, де зареєстрована українська молодь є: Facebook (FB), Instagram, Tik-tok.

Із закриттям доступу до «Вконтакте» у 2017 році за наказом президента П.Порошенка, кількість користувачів FB зросла. На момент 2018-2019 років, за статистикою сайту gs.statcounter.com, кількість перегляду сторінок з урахуванням всіх платформ: ПК, Смартфони, Планшети, Консоль, що мають український IP – адрес становить приблизно 70% населення України (Ринок браузерів у всьому світі березень 2018 – березень 2019). Специфікація даної соціальної мережі – новини, спосіб вираження своєї громадянської позиції та просто спілкування. На сьогоднішній день, на FB іноді роблять посилання, а іноді навіть використовують як достовірне джерело інформації. Це пояснюється тим, що кожний поважаючий себе політик чи громадський діяч має акаунт у мережі, за допомогою якого спілкується з суспільством. Користувачів віком від 14 до 35 років нажаль не так багато.

Другим за популярністю серед молоді є мобільний додаток Instagram. Основним способом донесення інформаціє є тридцяти секундні відеоролики або яскраві зображення з коротким текстом під ним. За статистичними даними gs.statcounter.com, станом на вересень 2018 року кількість активних споживачів сягала 16,7% населення України, більшість з яких є молодь.

І останній, але не менш популярний додаток – Tik-Tok. Специфікація – розважальний контент. До позитивних аспектів мережі слід віднести можливість через додаток проявити креативність, поділитись цікавими моментами життя. Надає змогу наслідувати вподобані звуки або особистості, що безумовно розважає та об'єднує аудиторію за інтересами.. Спосіб спілкування – взаємний обмін «like» під відео чи коментування його. Аудиторія – громадяни віком 14 – 35 років. За офіційними даними додатку, у червні 2018 року, це найбільш скачуваний додаток на сервісах App Store та Google Play, а офіційних користувачів понад 500 мільйонів людей з усього світу. Стосовно користувачів українських IP адрес, за статистичними даними того ж самого додатку, середня кількість витраченого часу на Tik-Tok становить приблизно 50 хвилин на день.

Нажаль, державні структури не розвивають сторінки у Instagram та Tik-Tok чи інших соціальних мережах, окрім FB. На мою думку, якщо профільні державні установи (в рамках дослідження молоді), яскравіше висвітлювали свою діяльність, то обізнаність та активність молоді у державотворенні значно зросла. Основною проблемою державних структур, що займаються молодіжною політикою, є проблема відсутності грамотної SMM стратегії просування. А також, існує тенденція "старіння" посадових осіб, адже середній вік трудових кадрів становить приблизно 35 – 45 років. В той самий час, кількість молоді на державній службі становить приблизно 30%. Останнім часом, спостерігається тенденція до зростання кількості молодих людей на державній службі та в органах місцевого самоврядування. Проте, в той самий час, спостерігається найбільша плинність молодих кадрів. Основною причиною цього є недостатнє матеріальне забезпечення (Покотило, 2015).

За результатами досліджених даних, пропонується:

1. кадрова реструктуралізація:

2 створення сприятливих умов (пільг, заохочень, підвищення рівня заробітної платні);

3. створення посади SMM спеціалістів. У кожному профільному напрямку має бути такий спеціаліст, для більш активного залучення цільової аудиторії до реалізації молодіжної політики.

Офіційно-інституційний канал реалізовує свою діяльність за допомогою телебачення, радіо, преси. Основною проблемою цих засобів масової інформації є низький кредит довіри. За результатами дослідження «Молодь – 2018», лише 24,8% респондентів відповіли, що повністю або частково довіряють інформації з газет. Водночас, 32,1% респондентів відповіли, що мають кредит довіри до телебачення (Дмитрук, Паданка, Тілікіна, Кірєєв, 2018). До інституційних каналі відносять: урядові видання, ТВ канали (РАДА), офіційні сайти державних органів. З такими джерелами інформації, зазвичай ознайомлені підконтрольні державні органи, що здійснюють владу на місцях. Нажаль, такі низькі показники є результатом багаторічної неефективної роботи державних установ, а також втрата довіри до політиків.

Узагальнюючи вище викладений матеріал, складається стійка думка, що засоби масової інформації як інститут вторинної соціалізації займає чи не найголовнішу роль у формуванні молодої верстви населення, після інституту освіти.

Якщо формування особистості під впливом ЗМІ проходить не контрольовано, то інститут освіти – це більш формалізований канал соціалізації. Основною функціями є забезпечення соціальних змін та розвиток суспільства створення національної школи, сприяння соціальній стабільності та інтеграції. До основних проблем, що вирішує освіта належить проблема поведінки людини в освітянському просторі, її ставлення до навколишнього середовища.

Освітня система України – сукупність навчальних закладів, навчально-методичних рекомендацій та освітніх програм. З організаційної точки зору система освіти в Україні складається з учбових закладів різного профілю та типу акредитації. У рамках дослідження молоді, нас цікавить загальна середня, професійно-технічна, вища та позашкільна освіта.

Загальна середня освіта — сприяє розвитку підлітка як особистості, її потенціалу, творчих схильностей, професійне самовизначення, а також сприяє формуванню загальнолюдської моралі, надає необхідні знання про природу, людину та суспільство, здійснює екологічне та фізичне виховання.

Позашкільна освіта та виховання – забезпечує творчий розвиток підлітка в системі позашкільних освітньо-виховних закладів. В якості прикладів можна навести: центри патріотичного виховання, дитячо-юнацькі спортивні школи, дитячо-юнацькі табори та інші.

Професійно-технічна освіта – здійснює навчання робітничих професій відповідно до схильностей, інтересів, здібностей. А також забезпечує підвищення виробничої кваліфікації, перепідготовку.

Вища освіта – забезпечує фундаментальну наукову та загальнокультурну, практичну підготовку, одержання громадянами спеціальності відповідно до покликання, інтересів, здібностей, підвищення їхньої кваліфікації, вдосконалення професійної підготовки, перепідготовку наукових і науково-педагогічних кадрів (Лукашевич, Туленков, 2005).

Держава всебічно сприяє вирішенню проблем освітнього процесу, на законодавчому рівні, існують усі необхідні документи. Проте існує перелік проблем: омолодження кадрів, низька заробітна плата, проблема підготовки кваліфікованих кадрів, матеріальне забезпечення учбового процесу та інші. Варто враховувати, що реалізація освітнього процесу має ієрархічну структуру, проте самі громадяни не можуть впливати чи змінювати процес навчання. Безумовно усі перелічені недоліки заважають повноцінно сприяти соціалізації молоді.

На локальному рівні соціалізація також здійснюється за допомогою територіальних громад. Відповідно до статті 1, Закону України «про місцеве самоврядування», територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр (Закон про місцеве самоврядування України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР). Основною метою самоорганізації населення – реалізація власних потреб. Відповідно до цього, громада має власні представницькі органи місцевого самоврядування, районні та обласні ради, виконавчі органи, а також органи самоорганізації населення.

Що стосується молоді, до основних способів участі у місцевому самоврядуванні з 18 років виражається шляхом: участі у виборах органів місцевого самоврядування; здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади; участь у обговоренні проектів рішень місцевого рівня; внесення пропозицій, щодо соціально-економічного розвитку громади; інше. Молодь, яка ще не досягла виборчого віку, має змогу допомогти своїй громаді в облаштуванні свого населеного пункту (колективні суботники, висаджування дерев, інше).

За результатами «Молодь – 2018», активну участь у розбудові та розвитку власної об'єднаної територіальної громади (ОТГ)

лише 24,4% готові до активних дій. 22,3% відповіли, що скоріше не братимуть участь у розбудові громади, 31,2% взагалі не збираються розвивати свої ОТГ (Дмитрук, Паданка, Тілікіна, Кірєєв, 2018).

На сьогоднішній день, комунікація між людьми на місцевому рівні майже не відбувається, що уповільнює місцевий розвиток і трансформацію суспільства у більш цивільну форму організації. Нажаль, більшість місцевих організацій виникають через кон'юнктурні інтереси – це пояснюється тим, що частка з них функціонує лише під час електорального процесу, за для створення позитивного іміджу кандидата.

Нині в Україні відбувається якісно новий етап реформації самоорганізації населення, проте існують істотні перешкоди, зокрема: низький рівень взаємодії органів місцевого самоврядування та органів самоорганізації населення у вирішенні соціальних проблем, недосконале законодавство, дефіцит ресурсної бази в органів самоорганізації населення для реалізації ними власних повноважень, тощо. Іноді для досягнення мети, громадяни однієї спільноти створюють громадські організації (ГО) чи партії.

Необхідно підкреслити, що громадські об'єднання долучаються до процесу соціалізації не лише на етапі становлення та розвитку громадянського суспільства.

Основною метою неурядових організацій є поліпшення життєдіяльності людей, а також сприяння соціалізації. Реалізовуючи свою діяльність керуються принципами демократизму, соціальної справедливості, верховенства права. До основних функцій, пов'язаних з процесами соціалізації, є:

– надання допомоги незахищеним верствам населення;

– боротьба з бідністю;

– створення та реалізація додаткових освітніх програм, професійне зростання та перепідготовка кадрів;

– благодійність;

– організація дозвілля та відпочинку для членів організації;

– здійснення захисту прав та свобод своїх інтересів;;

– сприяння становленню ідеологічної основи громадянського суспільства: виховання відчуття відповідальності, бажання бути частиною колективу, суспільних процесів, що відбуваються в державі та суспільстві тощо;

– здійснення контролю за діяльністю влади, недопущення фактів корупційної діяльності.

Не дивлячись на різноманіття законів, які регулюють діяльність ГО існує багато проблем: не значне фінансування програм та заходів ГО, низький відсоток залученості молоді, недовіра з боку населення, що не є членами організацій, а також практика відмивання грошей. За статистичними даними, 80,5% молоді не брали участі у діяльності жодної організації громадянського суспільства; 7,9% брали участь у шкільному чи студентському самоврядуванні; 5,1% є учасниками спортивних організацій, або пов'язаних з проведенням дозвілля; 4,1% приймали участь у волонтерських ініціативах. Безумовно, такі показники дуже низькі, проте українське суспільство активно змінюється на краще.

Що стосується політичної соціалізації, існує проблема персоніфікації суб'єктів навчання. Тобто серед усіх інститутів, жоден не займається політичною освітою молоді, окрім учбових закладів, що викладають політологію. Загалом, в українських реаліях існують лише політичні партії, основною метою яких є боротьба та догнення влади. Молодь взагалі не реалізовує свої політичні права, до яких відносять: підписання політичних вимог/підтримка онлайн-петицій; участь у мирних демонстраціях, мітингах, протестах (окрім за гроші); участь у волонтерських рухах або громадянських організаціях; робота в політичних партіях та інше.

Незважаючи на щорічне зростання кількості політичних організацій та політичних партій в Україні, цей інститут не став дієвим інструментом процесу політичної соціалізації, слабо впливають на формування політичної культури, консолідацію нації і виховання політичної еліти.

Таким чином, здійснивши аналіз існуючих інститутів, що безпосередньо займаються соціалізацією молоді, у своєму дослідженні дійшла наступних висновків:

1. Законодавча база загалом відповідає потребам сьогодення, проте на практиці не реалізується у повній мірі. Молодь, лише після Революції гідності, визначилась з пріоритетними напрямками власного розвитку, з'явилась самосвідомість і бажання брати активну участь в розбудові держави.

2. Здійснюється щорічний моніторинг особистісного портрету молоді, але нажаль результати свідчать про бездіяльність держави та суспільства;

3. Виявлено, що основним інструментом дії – інформація, а середовище в якому її необхідно використовувати – кіберпространство.

Зовнішній вигляд може бути любим, хоча перевагу ліпше віддати відео-контенту.

Резюмуючи викладене, пропонується:

1. Приділяти більшу увагу до висвітлення діяльності профільних установ. Розробка SMM стратегії та ефекту присутності у мережі. Публікувати інформацію не лише про офіційні зустрічі та підписання договорів, а висвітлювати закулісне життя державних установ, більше контенту з різноманітних заходів, що відбуваються у різних регіонах України.

2. Проводити освітню діяльність для усіх інститутів, що взаємодіють з молоддю. Наприклад, програма «Молодіжний працівник».

Іншими словами, Україна знаходиться на новому історичному етапі, де суспільству не байдуже, що відбувається навколо нього. Молодь стала розумнішою та активнішою. На сьогоднішній день, нові прояви суспільної свідомості все рідше керуються встановленими раніше традиціями, нормами. Стан масової свідомості населення, і перш за все молоді, характеризується прогресивністю настроїв та думок, що безумовно не може не радувати.

Література:

Геєць В. М. (2011). Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. *Український соціум,* 2, 7-34. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2011_2_3>.

Дмитрук Н., Паданка Г., Тілікіна Н., Кірєєв С. (2018). «Молодь – 2018»: Результати репрезентативного М 75 дослідження (м. Київ, 2018 р.). <http://www.dsmsu.gov.ua/media/2019/01/08/9/Doslidjennya_broshyra.pdf>.

Закон про місцеве самоврядування України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР (Верховна Рада України). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>.

Лукашевич М. П., Туленков М. В. (2005). *Соціологія. Базовий курс: Підручник*. К.: Каравела. <https://studfiles.net/preview/5647951/page:29/>.

Милош И. (2018). Каждая секунда на счету. Почему полмиллиарда пользователей без ума от приложения TikTok. *Sostav.ru – новости рекламы и маркетинга.* <https://www.sostav.ru/publication/kazhdaya-sekunda-na-schetu-pochemu-polmilliarda-polzovatelej-bez-uma-ot-tiktok-33962.html>.

Покотило Т. В. (2015). Формування та розвиток якісних характеристик трудового потенціалу в органах місцевого самоврядування. *Теорія та практика державного управління,* 4(51), 170–178.

Прохоренко Т. Г. (2016). Соціалізація молоді в інформаційному суспільстві: особливості та ризики. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*, 2 (29), 128–133.

Ринок браузерів у всьому світі березень 2018 – березень 2019. <http://gs.statcounter.com/social-media-stats>.

Ярошенко О. В., Аксьонова С. Ю. та ін. (2018). *Участь молоді в процесах реформування держави. Щорічна доповідь Президентові України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2017 року).* Київ: Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Usoc_2011_2_3>.

References:

Dmy`truk N., Padanka G., Tilikina N., Kiryeyev S. (2018). *«Molod` – 2018»: Rezul`taty` reprezentaty`vnogo M75 doslidzhennya* [Youth 2018: Results of a Representative M75 Study (Kyiv, 2018)] (m. Ky`yiv, 2018 r.). <http://www.dsmsu.gov.ua/media/2019/01/08/9/Doslidjennya_broshyra.pdf>. [in Ukrainian].

Geyecz` V. M. (2011). Insty`tuty` socializaciyi v Ukrayini ta krayinax YeS: tendenciyi rozvy`tku ta klyuchovi vidminnosti [Institutions for socialization in Ukraine and the EU: trends and key differences]. *Ukrayins`ky`j socium* [Ukrainian Society], 2, 7-34. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2011_2_3>. [in Ukrainian].

Lukashevy`ch M. P., Tulenkov M. V. (2005). *Sociologiya. Bazovy`j kurs: Pidruchny`k* [Sociology. Basic Course: Tutorial]. K.: Karavela. <https://studfiles.net/preview/5647951/page:29/>. [in Ukrainian].

Milosh I. (2018). Kazhdaya sekunda na schetu. Pochemu polmilliarda polzovateley bez uma ot prilozheniya TikTok [Every second counts. Why is half a billion users crazy about the TikTok app]. *Sostav.ru – novosti reklamy i marketinga* [Sostav.ru – news of advertising and marketing]. <https://www.sostav.ru/publication/kazhdaya-sekunda-na-schetu-pochemu-polmilliarda-polzovatelej-bez-uma-ot-tiktok-33962.html>. [in Russian].

Pokoty`lo T. V. (2015). Formuvannya ta rozvy`tok yakisny`x xaraktery`sty`k trudovogo potencialu v organax miscevogo samovryaduvannya [Formation and development of qualitative characteristics of labor potential in local self-government bodies]. *Teoriya ta prakty`ka derzhavnogo upravlinnya* [Public Administration Theory and Practice], 4(51), 170–178. [in Ukrainian].

Proxorenko T. G. (2016). Socializaciya molodi v informacijnomu suspil`stvi: osobly`vosti ta ry`zy`ky` [Youth socialization in the information society: features and risks]. *Visny`k Nacional`nogo universy`tetu «Yury`dy`chna akademiya Ukrayiny` imeni Yaroslava Mudrogo»* [Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine»], 2 (29), 128–133. [in Ukrainian].

Ry`nok brauzeriv u vs`omu sviti berezen` 2018 – berezen` 2019 [Worldwide Browser Market March 2018 – March 2019]. <http://gs.statcounter.com/social-media-stats>. [in Ukrainian].

Yaroshenko O. V., Aks`onova S. Yu. ta in. (2018). *Uchast` molodi v procesax reformuvannya derzhavy`. Shhorichna dopovid` Prezy`dentovi Ukrayiny`, Verxovnij Radi Ukrayiny`, Kabinetu Ministriv Ukrayiny` pro stanovy`shhe molodi v Ukrayini (za pidsumkamy` 2017 roku)* ` [Youth participation in the processes of state reform. Annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of young people in Ukraine (as of 2017)]. Ky`yiv: Derzh. in-t simejnoyi ta molodizhnoyi polity`ky. <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgibin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Usoc_2011_2_3>. [in Ukrainian].

*Zakon pro misceve samovryaduvannya Ukrayiny` vid 21 travnya 1997 r. # 280/97-VR* (Verxovna Rada Ukrayiny`) [Law on Local Self-Government of Ukraine of May 21, 1997 No. 280/97-VR (Verkhovna Rada of Ukraine)]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>. [in Ukrainian].

Анотація

Грона К. С. Агенти соціалізації та їх вплив на молодь. – Стаття.

У статті проведено аналіз первинних та вторинних агентів соціалізації, а також більш детально розглянуто канали впливу на молодь. Проаналізовані інститути, що приймають участь у формуванні молоді. За результатами дослідження виявлено, основні проблеми держави та суспільства у процесі соціалізації молодих громадян. Запропоновано варіанти рішень деяких аспек-

тів реалізації молодіжної політики, що підвищать взаємодію між державою та суспільством, а також підвищать рівень довіри до влади. Хоча в свідомості суспільства досі відсутній повний і чіткий портрет майбутнього громадянина Української держави, нині створюються усі необхідні умови для всебічного розвитку людей віком 14-35 років.

***Ключові слова**: соціалізація, агенти первинної соціалізації, агенти вторинної соціалізації, канали інформації, інформаційно-мережевий канал, офіційно-інституційний канал.*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.19
УДК 340.342

Дудченко В. В.* (НУ «ОЮА»)
Коваленко Є. О.** (НУ «ОЮА»)

ТЕНДЕНЦІЯ ВЗАЄМОДІЇ СВІТСЬКОЇ ТА РЕЛІГІЙНОЇ СФЕР В ДЕЯКИХ КРАЇНАХ ПРЕЦЕДЕНТНОГО ПРАВА

TRENDS OF THE INTERACTION BETWEEN SECULAR AND RELIGIOUS SPHERES IN COMMON LAW COUNTRIES

***Valentyna Dudchenko –** Doctor of Laws, Professor, Department of General Theoretical Jurisprudence, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).
****Yelyzaveta Kovalenko –** Master of Laws, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The legal status of religions of different religious denominations, national guarantees of individual and collective freedom of conscience, faith and worship in some countries are analyzed. The most common problem in the case law countries are investigated; namely, in this article, North America is represented by the USA and Mexico, the Australian continent – by Australia, Asia – by the Philippines

and India, Africa – by Tanzania. It has been found that a common feature of such countries is common law. It has been determined that these countries clearly follow the traditions of Anglo-American law.

It is found that most of the analyzed countries tend to borrow US experience in religious matters, which is an example of a modern democratic secular state. It is understood that no provision of the US Constitution can be construed to restrict the right of the United States or any of the States to publicly or ceremoniously pay tribute to the religious heritage, beliefs, and traditions of its people. The exercise by the people of their rights guaranteed by the First Amendment shall not lead to the establishment of a state religion.

It is determined that the most different from the US experience is the experience of Tanzania. The peculiarity of regulating the religious issue in this country determines an alliance with Zanzibar, because if the population of the continental part of the new republic is predominantly Christian (or professes local pagan beliefs), but the inhabitants of the island part are almost exclusively Muslims. Tanzania's new secular law has been found to be a compromise between monogamy and polygamy, which is able to reconcile the main Islamic demand for the recognition of polygamous marriages for the political purpose of promoting in Tanzania such families that are in line with modern understanding of freedom and equality.

The fundamental right of religious freedom is highlighted as one of the general principles of law and its constituent part. An approach to the religious phenomenon and churches as the embodiment of cultural identity and self-consciousness of nations, groups or minorities is substantiated by the authors.

Keywords: *legal status of religions, national guarantees of freedom of conscience, faith and worship, common law, cultural identity and self-consciousness of nations.*

Релігія, як в історичній ретроспективі, так і в сучасних умовах, є важливим критерієм культурної ідентичності і самосвідомості народів, груп чи меншин. Її основне фундаментальне право індивідуальної і колективної релігійної свободи є одним із загальних принципів права. Визнання подібного засадничого зв'язку культури, релігії і права в сучасних умовах значно актуалізоване глобалізаційними процесами в світі, міжнародним співробітництвом, свободою телекомунікації, затвердженням плюралізму цінностей. Усі ці чинники обумовлюють гостру необхідність порівняльного дослідження релігійного феномену.

Визначальним у даному дослідженні, на нашу думку, має стати усвідомлення того, що справжньою гарантією захисту основних прав

людини, в тому числі і права на свободу релігійного сповідання, є не повноваження політичної влади, а глибинні пласти культури народів. Релігія є одним з таких пластів.

Порівняльне дослідження ролі релігії і права в зарубіжних країнах допомагає краще розуміти інші народи. Така зацікавленість виявляється тим сильнішою, чим менш схожа країна, що розглядається, на нашу власну, бодай це викликано відмінностями в правових і релігійних приписах чи в суспільних реаліях.

З огляду на сказане, мета цієї статті полягає у тому, щоб проаналізувати правовий статус релігій, різних релігійних конфесій, гарантії індивідуальної і колективної свободи совісті, віри, культу та релігійних переконань в деяких країнах прецедентного права.

Для розгляду питань релігійного права вибрано низку таких країн. Для досягнення поставленої мети необхідно дослідити найбільш типові проблемні вузли в країнах прецедентного права, з якими в змозі зіштовхнутися дослідник неєвропейського права, а також низку цікавих фактів, якими деякі з цих країн в змозі нас здивувати. Таке дослідження пробуджує зацікавленість до вивчення питання про той вплив, який культура і релігія чинять на право в таких різних суспільствах.

Північна Америка представлена в нашій статті США і Мексикою, австралійський континент – однойменною Австралією, Азія – Філіппінами і Індією, Африка – Танзанією. В усіх цих країнах панує common law (загальне право), і самі вони чітко дотримуються традиції англо-американського права.

Сполучені Штати Америки – найважливіша із не європейських країн. У сучасному світі американська система слугує взірцем західного суспільства. Прикладом США, як ми побачимо, в різний час надихалися країни із цілком різною історією і традиціями. Досвід США викликає особливу увагу на підставі низки причин. По-перше, принцип свободи віросповідання реалізується в США з урахуванням величезної різноманітності вірувань і конфесій, а також високого ступеня чутливості населення до цієї проблеми, як і взагалі до питання індивідуальної свободи. По-друге, американське суспільство і сьогодні залишається найбільш досконалою моделлю світської держави, втіленою в ідеї відокремленої держави від релігії. По-третє, діюча в США система common law є прецедентним правом, що нівелює можливість невідповідності формальних норм реальній судовій практиці (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 308-311).

Основи релігійної політики США були вперше сформульовані в американській Декларації незалежності (1776 р.) та Конституції (1791 р.). Наведемо фрагмент з Декларації незалежності: «Ми вважаємо ці істини самоочевидними і що вони наділені своїм Творцем певними невідчужуваними Правами, серед яких право на Життя, на Свободу і бажання Щастя». Відомий американський юрист і філософ права Лео Штраус вважає, що нація, віддана цій заяві, нині є найбільш могутньою і процвітаючою серед усіх націй Землі (Штраус, 2007, с. 3). Інший американський юрист і філософ права Джон Фінніс у своєму відомому трактаті «Природне право і природні права» відзначає, що девізом Оксфордського університету є «Dominus illuminatio mea» – «Господь – має світло» (лат.) (Финнис, 2012, с. 14-15). З релігією проф. Дж. Фінніс пов'язує більш глибокий рівень пояснення індивіда і суспільства, влади, закону, прав, справедливості і обов'язку. З релігією зв'язана більш повна людська причетність благу. «Бог є безмежна, «абсолютна» цінність і єдність з Богом («релігія») – одна із основних людських цінностей» (Финнис, 2012, с. 502).

Перша поправка до Конституції США, вона ж – перша стаття Біля про права (як доповнення до Конституції) проголошує: «Конгрес не повинен видавати жодного закону, що стосується інституцій релігії чи забороняти вільне сповідання їй…». 14-а поправка до Конституції США проголошує: «…жоден штат не в змозі позбавляти будь-яку особу життя, свободи чи власності без належної правової процедури чи відмовляти будь-якій особі в межах своєї юрисдикції в рівному захисті закону». Зазначена поправка стосувалася і релігійної свободи як однієї із невід'ємних свобод, гарантом якої стає не тільки Конгрес, але і – безпосередньо перед громадянами – цілком вся держава, як федеральна влада, так і влада штату.

Оскільки американська судова система є прецедентною, то особливе значення в питаннях державного регулювання і релігійної свободи мають рішення Верховного суду США. В одній із своїх найважливіших постанов, суд проголосив «положення першої поправки про вільне сповідання встановлює повну заборону на державне втручання в релігійні переконання» і «…є надійним захистом для правомірної поведінки, продиктованої релігійними переконаннями» (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 316).

В іншому рішенні Верховний Суд зробив фундаментальну заяву, яка проголосила, що «свобода вірити абсолютна, але свобода практикувати свою віру відносна і в змозі бути піддана обмеженням»

(Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 313). Зусилля судової системи були спрямовані на те, щоб «уточнити межі», з урахуванням яких держава в змозі обмежити свободу «практикувати» віру. Верховний Суд вирішив, що релігійна свобода у правовий спосіб може бути обмежена чи цілком заборонена тільки тоді, коли вона представляє очевидну і справжню небезпеку для громадянського суспільства (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 315). У разі, коли зіштовхнулися інтереси держави і релігії судді необхідною «зважити» кожний з них і зробити вибір на користь більш істотного і важливого.

Таким чином, релігійний інтерес стає предметом судової оцінки. На думку відомого італійського фахівця з релігійного права Франческо Оніда, це створює серйозну проблему оскільки має місце протиріччя з ідеєю відокремлення держави від релігії. Згідно з цією ідеєю, державним органом відмовлено в праві оцінювати релігійний феномен (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 315).

В 1980-х роках Верховний Суд знову став активним учасником релігійних процесів. Суд запропонував однозначну і кінцеву точку зору на використання критерію «зважування інтересів» при тлумаченні положення 1-ої поправки, яка забороняє Конгресу видавати закони, що порушують свободу совісті громадян. Були прийняті рішення, що обмеження релігійної свободи може бути виправдане, якщо державі вдається довести, що таке обмеження необхідне для здійснення фундаментального переважаючого суспільного інтересу.

США є країною класичного розуміння світської держави, коли релігійне життя регламентується тільки шляхом загального законодавства. Це означає відміну будь-якого законодавчого втручання в релігійні вірування і культові дії.

Законодавцю заборонено, як на федеральному рівні, так і на рівні штатів, не тільки встановлювати державну релігію чи надавати одній або декільком релігіям привілейованого статусу, але також і підтримувати «релігійність» як таку, порівняно з атеїстичними чи іншими ідеологічними переконаннями. Рішенням судів були відмінені в державних школах дві традиції, що були надзвичайно широко поширені і мали тривалу історію. Йдеться про традиції здійснювати на початку занять загальнохристиянську чи навіть загальнорелігійну молитву, а також традицію без будь-яких коментарів читати в класі невеликий уривок із Біблії.

З іншого боку, було б глибокою помилкою розуміти ці заходи як прояв ворожості до феномену релігії. Навпаки, Верховному суду

вдавалося примирити загальну релігійність американців з світськими уподобаннями ліберальної культури, проявляючи гнучкість і уникаючи крайніх суджень. Так, суди приймали рішення, що співпраця між державною школою і державою не суперечить ідеї світського суспільства: дітям дозволялося один раз на тиждень йти зі школи на годину раніше, щоб мати можливість навідувати уроки релігії в своїх церквах і храмах. Верховний Суд гарантував релігійним групам можливість користуватися навчальними закладами, призначеними для студентських заходів. Релігія, таким чином, отримала офіційно закріплений доступ в державні школи і університети (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 332-337).

Підбиваючи підсумки, сенс і ступінь світськості американського суспільного устрою можна виразити наступним чином. Жодне положення Конституції не можна тлумачити так, щоб це обмежувало право Сполучених Штатів чи будь-якого із штатів виказувати публічно чи церемоніально данину поваги релігійному спадку, віруванням і традиціям свого народу. Здійснення народом своїх прав, гарантованих першою поправкою, не має привести до встановлення державної релігії (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 354).

Мексика. 28 січня 1992 р. були оприлюднені поправки до ст. 3, 5, 24, 27, 130 федеральної Конституції 1917 р. і 16 липня цього ж року набрав чинності Закон про релігійні об'єднання і публічний культ. На думку мексиканських правників, реформа 1992 р. вперше в Мексиці окреслила звичну вже для Європи галузь права під назвою «релігійне право». Був започаткований перехід від антиклерикалізму[1] до світськості.

Для більш глибокого розуміння сенсу і цінності мексиканського релігійного права необхідно порівняти його з тим, що йому передувало.

Фундаментальні принципи Конституції 1917 р. такі. Стаття 24 проголошує сповідання релігії вільним в межах, дозволених кримінальним законодавством, і допускає публічну релігійну практику в храмах і приватну – в приватних домах.

Стаття 5 забороняє створення монастирських орденів; стаття 27 накладає суворі обмеження на правоздатність релігійних установ. Стаття 3 присвячена важливій темі викладення релігії в школах.

[1] Антиклерикалізм (від анти… і clericalis – церковний) – рух, спрямований проти клерикалізму, проти привілеїв церкви і духівництва.

Згідно з цією статтею не тільки державні, але і приватні школи зобов'язані максимально дистанціюватися від будь-яких релігій.

Найбільш важлива конституційна норма виражена в статті 130, яка містить як загальні принципи, так і спеціальні норми стосовно релігії. Так, федеральній владі належить в галузі релігійного культу здійснювати втручання, передбачене законом. Мала місце низка обмежень, покликаних вберегти народ, державу, уряд від втручання релігії. Головним засобом стала повномасштабна дискримінація громадянських і політичних прав священників (тобто, фактично католицького духівництва).

Після Другої світової війни антиклерикальні настрої в мексиканському суспільстві починають слабшати, що дало змогу в 1979 р. організувати перше відвідування країни Папою Римським. Після цього почав зростати рівень релігійної терпимості в суспільстві, що дозволило започаткувати примирення з католицькою церквою.

Реформа 1992 р. мала такі наслідки. Стаття 24 Конституції вже не вимагала щоб релігійні культи здійснювалися виключно в приватних приміщеннях чи в церквах. Із статті 5 Конституції зникло положення про чернецькі вірування і обряди як джерела неприпустимого обмеження невід'ємних прав особистості і, таким чином, зникла заборона на організацію чернецьких орденів.

Стаття 27 Конституції повертає релігійним об'єднанням, установам на законних підставах правоздатність стосовно прав здобуття і володіння майном, необхідного для здійснення їхньої діяльності.

Серйозні зміни сталися і у відносинах між релігією і освітою. Оновлена стаття 3 Конституції підтвердила світський характер державної освітньої системи, як виключно наукової. Однак, ця модель вже не стосувалася приватних шкіл. Була скасована заборона священикам і релігійним об'єднанням брати участь в діяльності груп і організацій, що стосується початкової, середньої і вищої освіти.

Стаття 130 Конституції проголошує принцип виключної компетенції Конгресу стосовно релігії. Ст. 130 називає принципи, які були уточнені Законом про релігійні об'єднання і публічний культ. Ці принципи такі: а) релігійні об'єднання оформлюють запит, особливим чином реєструються (в реєстрі) і отримують статус юридичної особи; б) релігійні об'єднання отримують гарантії невтручання в їх справи; в) до призначення служителів усіх релігій висуваються вимоги цивільного характеру; г) служителі культу отримують право активного виборчого права.

Мексиканські правники одноголосно підтримали цю реформу як надважливий крок у відмові від антиклерикалізму – наслідку революції, якій довелося боротися з церквою, що володіла усією економічною і політичною владою старого панівного класу – і, врешті, поновлення релігійної свободи.

Мексика, слідом за США, зорієнтована на класичне розуміння світської держави, в якій релігія і плюральна світська держава не втручаються в справи одна одної.

Австралія. Розділ 116 Конституції Австралії, що дуже нагадує 1-у поправку Біля про права США, забороняє державі як встановлювати офіційну релігію і примушувати громадян до дотримання тих чи інших релігійних приписів, так і обмежувати вільне сповідування будь-якої релігії. Окрім того, стаття забороняє вимагати в людини заяв стосовно її релігійної віри як умови вступу на державну посаду. Останнє положення схоже з розділом 3 ст. VI Конституції Сполучених штатів.

Така схожість формування австралійської конституційної норми із історично передуючою їй нормою другої країни, також з системою common law, обумовлює те, що американський досвід вплинув і на історію тлумачення цих правових норм. Австралійська правова наука постійно посилається на американські прецеденти у цій галузі.

Розділ 116 австралійської Конституції розподіляє повноваження співдружності і штатів в питаннях релігії. Ці питання передаються в компетенцію австралійських штатів. Федеральні законодавчі органи позбавлені можливості регулювати релігійні питання для всіх громадян і не мають над ними прямої і безпосередньої влади. Це є однією із особливостей австралійської Конституції.

Релігійні питання також розглядаються на рівні судів австралійських штатів. Одним із важливих стало рішення про викладання релігійних дисциплін в державних школах штату Новий Південний Уельс (1976 р.). Суд штату проголосив правомірним запровадження в державних школах предмету католицької релігії з метою формування у дітей загальної культурної освіченості. Суд унеможливив законодавчу заборону практикувати молитву в класі, навіть коли в ній міститься чітке релігійне ствердження, наприклад про божественність Христа як Сина Божого. Таке викладання передбачає право не брати у ньому участі тим, хто цього не бажає (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 374-376).

Філіппіни. Нова Конституція Філіппін прийнята 15 жовтня 1986 р. і ратифікована народним референдумом 2 лютого 1987 р. містить

чимало норм стосовно релігії. В преамбулі Конституції проголошено відмову про допомогу до Господа Всемогутнього.

Як і у випадку з Австралією, має місце схожість із фундаментальним текстом 1-ї поправки Біля про права США. Конституційні норми про релігію в загальних рисах повторюють американські формулювання, вироблені при тлумаченні 1-ї поправки. Це стосується передусім звільнення релігійних об'єднань від сплати податків, заборони використання державних засобів на підтримку релігійних організацій і діячів (сюди входять викладачі релігії в державних школах, але не входять священики, які працюють в армії, виправних закладах, дитячих будинках). Може складатися враження, що філіппінська конституційна система не має особливостей в сфері регулювання релігійного питання, оскільки є, по суті, копією американського досвіду.

Однак, тенденцією в філіппінській Конституції є погашення заборони на встановлення релігії. Не дивлячись на підтвердження принципу світської держави, такі релігійні дати, як Воскресіння, Різдво, Великий четвер, Велика П'ятниця і 1 листопада є вихідними днями для усієї країни, бо вважається, що їх дотримання має благодійний моральний ефект для суспільства. Це стає зрозумілим, якщо зважити на релігійну історію філіппінського суспільства, а також важливу роль, яку національна Католицька церква відіграла в революції проти диктатури президента Маркоса. Церква не просто підтримала революцію, але і брала участь в написанні основного закону через своїх представників в Конституційній комісії. Тому в положеннях про економічне і громадське життя можна безпомилково виявити вплив соціальної доктрини Католицької церкви. Відданість католицьким ідеям ще більш виразно відображено в конституційних положеннях про захист законного шлюбу. На Філіппінах заборонене розлучення для усіх, окрім мусульман; не тільки аборт, але і подружня зрада є злочином (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 385-386).

Водночас, деякі племена і народності, які є «нехристиянськими», користуються низкою податкових пільг. Ця обставина задовольняє вимогам як принципу розподілу, так і принципу рівності (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 383-384).

Принципу релігійної свободи присвячена ст. XIV філіппінської Конституції: «У випадку, якщо батьки чи опікуни письмово і однозначно висловлюються на користь викладання їх дитині релігії, таке викладання в змозі бути забезпечено як в початковій школі, так і

на більш високих ступенях навчання в межах шкільного розкладу викладачами, призначеними чи погодженими релігійними органами тієї релігії, до якої належить учень». Гарантії релігійної свободи підкріплюються створенням системи стипендій, допомоги та інш. для учнів, які відзначилися або є малозабезпеченими, як з боку державних, так і приватних шкіл.

Індія. З усіх країн Індія є, напевно, найбільш загадковою і своєрідною для європейської свідомості і тому має для нас як значний інтерес, так і чималу складність в розумінні.

Суспільно-політичний устрій Індії ґрунтується на релігійних традиціях і культурі буддизму і джайнізму. Індуїстське суспільство є найбільш спіритуалістським у світі. Таке суспільство здатне наполягати на дотриманні суворих релігійних правил. Звідси гострі і конфліктні протиріччя між світськими і релігійними законами.

Індія, таким чином, стоїть перед вибором, пов'язаним із прагненням перетворити державу, яка пронизана релігійністю, у світську і який ще не був зроблений остаточно і однозначно.

Конституція, прийнята 26 листопада 1949 р., визначила Індію як суверенну демократичну республіку. Прийнята в 1976 р. 42-а поправка до конституції змінила це формулювання на суверенну світську демократичну республіку. Стаття 15 Конституції надає гарантії принципу рівності, проголошуючи незаконною будь-яку дискримінацію за релігійною, расовою, кастовою, статевою і національною ознаками.

Ст.ст. 25, 26, 27, 28, 29, 30 індійської конституції цілком присвячено питанням релігії. Найважливішою є ст. 25, яка проголошує: «При дотриманні громадського порядку, вимог моралі і здоров'я, всі особи володіють рівним правом на свободу совісті і правом сповідати, практикувати і поширювати релігію». На перший погляд, такий припис спрямований на забезпечення релігійної свободи, однак на практиці скоро з'ясувалося, що його новизна і вплив на суспільство полягали, навпаки, у тому, що вперше в історії індійського права міркування спільного блага офіційно визнавалися достатньою підставою для обмеження релігійної свободи. Ідея другорядності релігійної свободи стосовно суспільних потреб цілком революційна і відповідальність за її майбутнє покладається на законодавця та на контроль і вплив судів, тим більше, що йдеться про таку судову систему, як common law. Суддя володіє досить значними повноваженнями в оцінці релігійного феномену (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 391-402).

Стаття 25 індійською конституції уточнює, що дана конституційна норма не забороняє законодавцю регулювати економічну, фінансову, політичну сторони діяльності, що має суспільне значення, в тому числі і діяльності релігійного характеру, і навіть прямо обумовлює можливість прийняття законів, спрямованих на обмеження чи скасування релігійних привілеїв які є частиною давньої традиції.

Водночас, якщо закон явно спрямований на утиски якої-небудь конфесії, її існування чи розширення або втручається в її організаційно-управлінську діяльність, то відповідно до ст. 26 Конституції, суд має право визнати його неконституційним, таким, що наносить шкоду релігії.

Ст. 27 Конституції проголошує релігійну нейтральність держави через заборону державного фінансування церков. Жодну особу не можна примусити платити ніякі податки, призначені для оплати витрат на підтримку будь-якої релігії чи релігійної течії.

Згідно зі ст. 28 Конституції, ніяке навчання релігії не може мати місце в освітньому закладі, який повністю фінансується із державних фондів. При цьому держава має право надавати церквам податкові привілеї. У цій же ст. 28 додатково проголошується про можливість державного фінансування релігійних шкіл і викладання релігії в них за умови, що цей предмет не є обов'язковим для вивчення.

Ст.ст. 29 і 30 гарантуються право меншин на збереження мови, релігії і культури, в тому числі через організацію власних шкіл і управління ними (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 406-407).

Танзанія. Сьогодні ця країна є типовою державою африканського континенту, чого не можна сказати про жодну із середземноморських і інших ісландських держав Африки, ні тим більше про Південну Африку, яка є абсолютним винятком як з економічної, так і історично-політичної точок зору. Ці держави заслуговують на самостійне дослідження.

Танзанія виникла як держава в 1964 р. вона була спершу німецькою, а потім англійською колонією (звідси система common law і англійська мова, яка поділяє статус державної із мовою суахілі). Республіка Танзанія є союзом із Занзібаром, який був у складі Султана Оман, потім був під протекторатом Англії і, нарешті, в 1963 р. також отримав незалежність. Саме цей союз обумовлює своєрідність в регулювання релігійного питання, бо якщо населення континентальної частини нової республіки переважно християнське (або

сповідує місцеві язичницькі вірування), то жителі острівної частини (Занзібар і Петбо) майже виключно мусульмани.

В Танзанії діє конституція, сучасна редакція якої була прийнята в 1977 р. 15 березня 1988 р. у якості додатку до конституції набув чинності Біль про права, який більш чітко і детально регулює права громадян. Дотримання конституційної законності контролює Верховний Суд. Рішення суду є джерелами права, що цілком узгоджується із системою common law.

Ст. 3 Конституції Об'єднаної Республіки Танзанія вимагає від уряду і всіх державних установ гарантувати «…рівні можливості для всіх громадян, як чоловіків, так і жінок, без поділу за кольором, расою, племенем і віросповіданням…». Ця гарантія рівності повторюється і доповнюється в ст. 13. Статті 12-32 Конституцій є Білем про права. Стаття 18 гарантує всім громадянам свободу думки, право на вільний пошук інформації про життя країни. Пункт 1 ст. 19 забезпечує свободу совісті і вибору в питаннях релігії, а пункт 2 гарантує свободу здійснення культу і свободу релігійної пропаганди, а також оговорює, що подібна діяльність мусить розглядатися як особиста справа індивіда і, таким чином, позбавляє представників держави будь-яких повноважень стосовно діяльності релігійних груп. Раніше в Танзанії обмеженням була піддана низка релігійних груп, які вважалися небезпечними для інтересів держави, це, передусім, Свідки Ієгови і Скінія Сіона.

Після прийняття Біля про права загальне ставлення до феномену релігії в Танзанії стає більш «західним». Правління Джуліуса Н'єрері – першого президента Танзанії і одного з кращих постколоніальних лідерів в Африці – завжди було пронизано духом свободи і світськості. Тож, прагнучи розділити дві сфери, держава обмежує свою владу стосовно релігійних груп. Держава стимулює ці групи податковими пільгами і дозволяє займатися викладанням різних релігій в державних школах (гарантуючи водночас учням право відмовитися від відповідних занять).

Нове світське право Танзанії є компромісом між моногамією і полігамією. Цей компроміс здатний примирити головну ісламську вимогу (тут відчувається приєднання до союзу Занзібара) про визнання полігамних шлюбів з політичною метою стимулювати в Танзанії такі шлюби і сім'ї, які відповідають сучасним уявленням про свободу і рівність (Брольо, Мирабелли, Онида, 2008, с. 411-416).

В результаті проведеного дослідження доходимо до висновку, що спільною рисою розглянутих країн є common law (загальне право); ці країни виразно дотримуються традиції англо-американського права. У цій традиції суди наділені широкими дискримінаційними повноваженнями при розгляді конфліктних ситуацій у сфері релігійного права.

Правовий статус релігій зорієнтований на сучасні міжнародні стандарти. У міжнародному праві опрацьоване нове, широке поняття «культура» згідно з яким воно охоплює релігійні переконання і переконання ідеологічного характеру. Релігія, як історично, так і сьогодні, є важливим критерієм культурної ідентичності і самосвідомості народів, груп чи меншин.

Основне і фундаментальне право індивідуальної і колективної релігійної свободи є одним із загальних принципів права і його складовою частиною.

Фундаментальну перспективу подальшого опрацювання обраної проблеми утворюють такі напрямки як компаративна методологія в релігійному праві, феномен релігії і юридичних системах Близького і Далекого Сходу, а також Південної Африки, сучасні домінуючі тенденції у реалізації норм релігійного права.

Література:

Брольо Ф., Мирабелли Ч., Онида Ф. (2008). *Религии и юридические системы*. Пер. с ит. М.: Библейно-богословский институт св. апостола Андрея.

Финнис Дж. (2012). *Естественное право и естественные права*. Пер. с англ. М., ИРИСЭН, Мысль.

Штраус Л. (2007). *Естественное право и история*. М.: Водолей Publishers.

References:

Brolo F., Mirabelli Ch., Onida F. (2008). *Religii i yuridicheskie sistemyi* [Religions and legal systems]. Per. s it. M.: Bibleyno-bogoslovskiy institut sv. apostola Andreya. [in Russian].

Finnis Dzh. (2012). *Estestvennoe pravo i estestvennyie prava* [Natural law and natural rights]. Per. s angl. M., IRISEN, Myisl. [in Russian].

Shtraus L. (2007). *Estestvennoe pravo i istoriya* [Natural law and history]. M.: Vodoley Publishers. [in Russian].

Анотація

Дудченко В. В., Коваленко Є. О. Тенденція взаємодії світської та релігійної сфер в деяких країнах прецедентного права. – Стаття.

Проаналізовано правовий статус релігій різних релігійних конфесій, національні гарантії індивідуальної і колективної свободи совісті, віри і культу в деяких країнах, спільною рисою яких є common law (загальне право) і що ці країни виразно тримаються традиції англо-американського права.

Основне і фундаментальне право релігійної свободи висвітлено як одне із загальних принципів права і його складової частини. Обґрунтовано підхід до релігійного феномену і церков як до втілення культурної ідентичності і самосвідомості народів, груп чи меншин.

Ключові слова: *правовий статус релігій, національні гарантії свободи совісті, віри і культу, common law, культурна ідентичність і самосвідомість народів.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.20
УДК 348.8

Бальжик І. А.* (НУ «ОЮА»)

СХИЗМА В КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ

SCHISM IN CANONIC LAW

***Irena Balzhik** – PhD in Law, Associate Professor, Department of General Theoretical Jurisprudence, National University "Odessa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article provides an analysis of the rules and norms of canonical law, as well as interpretations of the holy fathers regarding the concept of schism. The problem of the nature and meaning of schisms and disagreements in the Church arose with all severity and certainty from the very beginning of Christian history. The Holy Scriptures and the fatherly tradition repeatedly teach that heresy and schism lead to perdition, because the Holy Spirit does not live there. Comparison of approaches to schism (schism) in a historical context gains additional relevance in the context of modern canonical law. The main signs of a church schism are considered. Assuming a schism to be the second ecclesiological deviation after heresy, Basil the Great teaches that "Those who departed from the Church no longer had the grace of the Holy Spirit upon themselves. For the teaching of grace is impoverished, because legal succession has been cut short". And then he goes on to say that they can no longer teach others through the sacraments the grace from which they themselves have fallen.

The main reason for the schisms in the Ancient Church is the consequences of persecution. Thus, Basil the Great, considering contemporary inconveniences in the Christian world, classifies the following concepts: heresy, schism, and unauthorized assembly. Arguments are given regarding the canonical and legal nature of schism as a crime in the context of church life. This means, that Church schism is a violation of intra-church unity due to differences not related to the distortion of the true doctrine of dogmas and sacraments, but for ritual, canonical or disciplinary reasons.

Keywords*: canonical law, church law, schism.*

Постановка проблеми. Проблема природи і сенсу розколів і розбіжностей в Церкві виникла з усією гостротою і визначеністю з самого початку християнської історії. Святе Письмо і християнська традиція

багаторазово навчають, що єресь і розкол ведуть до погибелі, оскільки там не діє Святий Дух. Порівняння підходів до схизми (розколу) в історичному контексті набуває додаткової актуальності в умовах сучасного канонічного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даній роботі акцент робиться на відображенні проблематики схизми (розколу) в першоджерелах канонічного права, а також тлумаченнях святих отців.

Виклад основного матеріалу. Одним з основних догматів християнства закріплених в «Символі віри» є догмат про єдність церкви. Слова Никео-Царгородського Символу "Вірую ... в Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву" визначають властивості Церкви. Церква єдина, бо створена за образом Святої Трійці і являє собою таємницю сутнісної єдності при іпостасній відмінності: вона складається з безлічі окремих особистостей-іпостасей, скріплених єдністю віри і таїнств. Про цю єдність усіх християн молився Ісус на Таємній вечері. Господь Ісус Христос, засновуючи на землі Церкву, заповідав Своїм послідовникам: «Да будут еси едино» (Іоанн. 17, 21), стверджуючи цю єдність на божественному принципі Пресвятої Трійці.

Про таїнство єдності Вселенської Церкви священномученик Кипріан Карфагенський писав: «Таїнство єдності, цей союз нерозривної згоди позначається в оповіді євангельській про хітон Господа Ісуса Христа. Хітон не був розділений і розідраний, але дістався цілісно одному, кому випав за жеребом і вступив в володіння незіпсованим і нерозділеним (Іоанн. 23,24). Він мав єдність, що походить з неба від Отця, і тому не міг бути розідраний тими, хто отримав його в володіння; але цілісно, раз назавжди, утримав міцний і нероздільний зв'язок свій. Тому не може володіти одежею Христовою той, хто роздирає Церкву Христову. Таким чином, таємничим знаком свого одягу Господь відобразив єдність Церкви ».

Зараховуючи розкол до другого після єресі еклесіологічного відхилення, Василь Великий вчить, що «ті, що відступили від Церкви вже не мали на собі благодаті Святого Духа. Бо збідніло преподання благодаті, бо скінчилося законне спадкоємство». А далі він продовжує говорити про те, що вони не можуть вже більш іншим через таїнства викладати благодать, від якої самі відпали: «Але відторгнення, зробившись мирянами, не мали влади ні хрестити, ні висвячувати, і не могли дати іншим благодать Святого Духа, від якої самі відпали». Також прагнучи запобігти розколу, святитель Іоанн Златоуст вчить, що розколювати Церкву є зло не менше, ніж впадати в єресь: «Робити поділ в Церкві не менше зло, як і впадати в єресі». Він вважає, що ніщо так

не гнівить Бога, як поділ і розколи, і згадує думку святого чоловіка, згідно з яким, навіть мученицька кров не може загладити гріха розколу.

Посягання на єдність церкви є злочином. За всю історію розвитку церковного права в ньому накопичилося безліч різних правил, постанов і прецедентів стосуються церковних чвар.

Так, розкол слід відрізняти від інших форм віровідступництва – єресі та самочинного зібрання (парасінагога).

Наслідуючи св. Василя Великого, розкольниками давні святі отці називали тих, хто розділилися в думках про деякі предмети церковні та про питання, що допускають вилікування.

За словами видатного коментатора канонічного права Іоанна Зонара, розкольниками називаються ті, які щодо віри і догматів розсудливо мислять, але з деяких причин віддаляються і утворюють свої окремі зібрання.

Згідно єпископу Далматинсько-Істрінському Никодиму (Мілашу), розколи утворюють ті, хто «інакше мислять про деякі церковні предмети і питання, які, проте, легко можуть бути примирені». На думку св. Ігнантія Брянчанинова, розколом має бути названо «порушення повного єднання зі Святою Церквою, з точним збереженням, проте, істинного вчення про догмати і таїнства».

В даному випадку канонічна традиція ясна. 33-тє правило Лаодикійського собору забороняє спільні молитви з єретиками і розкольниками: «Про те, що не повинно молитися разом з єретиками або розкольниками». А 2-е правило Антіохійського собору визначає, що той, хто буде в спілкуванні з відлученими, то нехай буде і сам поза спілкуванням, і що інша Церква не може відновити відлучених від спілкування: «Та не буде цього дозволено мати спілкування з відлученими і приймати в одній церкві тих, яких не приймають в зборах іншої церкви. Якщо ж хто-небудь з єпископів, або пресвітерів, або хто-небудь з кліру буде в спілкуванні з відлученими, то нехай буде і сам поза спілкуванням як такий, що порушує церковне правило». Відлучених від спілкування синод іншої Церкви повернути в спілкування не може, а тільки той, хто піддав їх заборони. Так велить і 4-е правило того ж Антіохійського собору: «Якщо єпископ, вивержений Собором, чи пресвітер, чи диякон, вивержений своїм єпископом, наважиться вчинити будь-яку служіння, – єпископ чи як і раніше своїм звичаєм, або пресвітер, або диякон, – то йому вже не залишається надії ні відновитися на іншому Соборі, ні виправдатися. Крім того, всіх в спілкуванні з ними слід відлучати від Церкви, особливо якщо

вони, знаючи рішення, винесене проти вищевказаних осіб, ризикнуть мати з ними спілкування».

Отже, церковний розкол – порушення внутрішньоцерковної єдності через відмінності, які пов'язані з спотворенням справжнього вчення про догмати і таїнства, але по обрядовим, канонічним або дисциплінарним мотивам.

Зіставляючи розкол з єрессю, св. Іоанн Златоуст стверджує, що «розкол тобто не менше зло, ніж єресь». Св. Кипріан Карфагенський вчить: «Пам'ятайте, що засновники і керівники розколу, порушуючи єдність Церкви, протидіють Христу, і не тільки вдруге Його розпинають, але роздирають Тіло Христове, а це такий тяжкий гріх, що кров мученицька не може загладити його». Єпископ Оптат Мілевитський (IV століття) вважав розкол одним з найбільших зол, – більшим, ніж людиновбивство і ідолопоклонство.

У сьогоднішньому розумінні слово розкол зустрічається вперше у св. Іполита Римського. Основна причина розколів в Стародавній Церкви – наслідки гонінь. Так, Василь Великий, розглядаючи сучасні йому негаразди в християнському світі, класифікує тут такі поняття: єресь, розкол і самочинні зібрання.

1) Єресь. Коли між християнами існує догматична відмінність, принципова розбіжність у віровченні, значить, хтось із цих християн знаходиться в єресі. До нашої сьогоднішньої теми прямого відношення не має.

2) Розкол. Посилаючись на традицію, Василь Великий вважає розкольниками «тих, що розділилися в думках про деякі предмети церковні, і про питання, що допускають вилікування» (цитовано за працею Никодима Мілаша «Правила Святих Отців Православної Церкви з тлумаченнями»). Тобто, розкольники – це ті християни, у яких виникло якась дуже своя думка «про деякі предмети церковні, і про питання», і тому вони розділилися з Церквою.

3) Самочинні зібрання. Згідно Василю отці Церкви назвали самочинними ті зібрання, які утворюються «непокірними пресвітерами, або єпископами, і не навченим народом. Наприклад, якщо хтось, бувши викритий у гріху, віддалений від священнослужіння, не скорився правилам: а сам утримав за собою предстояние і священнослужіння, і з ним відступили деякі інші, залишивши кафоличну церква». Ось вони і утворюють самочинне зібрання.

Розкольники потоптали всі канони, тому що справжні канони засновані на вірі в єдність і вічність Церкви. Канони дані Церкви, поза

Церквою вони недійсні і безглузді – так не можуть існувати закони держави без самої держави.

Священномученик Климент, єпископ Римський, пише Коринфським розкольникам: «Ваш поділ багатьох розбестив, багатьох повалив в зневіру, багатьох – в сумнів і всіх нас – в печаль, а сум'яття ваше все ще триває». Нерозкаяний гріх розколу ще страшніше гріха самогубства (самогубець губить тільки себе, а розкольник – і себе, і інших, тому його вічна доля важче, ніж у самогубці).

«Церква єдина, і одна вона тільки має всю повноту благодатних дарів Святого Духа. Хто і яким би чином не відступав від Церкви – в єресь, в розкол, в самочинне зібрання, він втрачає причастя благодаті Божої; знаємо ми і переконані в тому, що відпадання в розкол чи, в єресь чи, в сектантство – є повна загибель і духовна смерть», – так висловлює православне вчення про єдність Церкви священномученик Іларіон (Троїцький).

Святі отці визнають можливість і необхідність лікування розколу в дусі церковної ікономії. Святитель Василь Великий в Правилах з Першого Канонічного Послання до Амфілохія Іконійського вказує на особливості прийняття каються з розколів: «Про покаяння мислити інакше, ніж як сущі в Церкві – є розкол... Хрещення розкольників, як ще не далеких Церкви, приймати; а що знаходяться в самочинних зібранняз – виправляти пристойним покаянням і зверненням, і знову приєднувати до Церкви. Таким чином, навіть ті, що знаходяться в церковних ступенях, відступивши разом з непокірними, коли покаються, нерідко сприймаються знову в той же чин».

Церква складається не тільки з праведників, а й з грішників, але вона свята й непорочна. Отці церкви вважають, що освячуюча благодать може не тільки збільшуватися, але і зменшуватися, внаслідок схизм і ересетичних вчень, розсікаючих тіло Церкви, або проникаючих в нього. Господь у одній Церкві зрушує світильник з місця його (Одкр. 2, 5); з іншого бореться мечем вуст Своїх (Одкр. 2, 16); третю валить у велику біду (Одкр. 2, 22); іншу Церква закликає помазати очі, щоб бачити (Одкр. 3, 18), а Церкви, подібні Філадельфійській, – зберігає в час спокус (Одкр. 3, 10).

Свт. Іриней Ліонський визначає розкол в такий спосіб: «Христос розсудить тих, які роблять розколи, – не мають любові до Бога і піклуються більше про власну вигоду, ніж про єдність Церкви, по маловажним і випадковим причин розсікають і розривають велике і славне тіло Христове і, скільки від них залежить, руйнують його, говорять про мир і роблять війну».

Висновки. Виходячи з норм канонічного права і тлумачень святих отців, посягання на єдність церкви, по суті, є злочином. Аналіз норм канонічного права, що складається з правил, постанов і прецедентів щодо церковних чвар, вказує на те, що розкол (схизму) варто відрізняти від інших форм віровідступництва – єресі та самочинного зібрання (парасінагога). Церковний розкол, таким чином, – порушення внутрішньоцерковної єдності через відмінності, які пов'язані зі спотворенням справжнього вчення про догмати і таїнства, але по обрядовим, канонічним або дисциплінарним мотивам. Як ми бачимо з висловлювань святих отців і невеликого аналізу проблеми розколів – їх необхідно лікувати, а ще краще не допускати.

Література:

Василий Великий, святитель. *Правила святого Василия Великого. Правило первое. (n.d.).* <https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/pravila-svyatogo-vasiliya-velikogo-s-tolkovaniyami/1#1_1>.

Иоанн Златоуст (1905). *Беседы на послание к ефесянам. XI*. Санкт-Петербург.

Правила Лаодикийского собора. (2019). Екатеринбург.

References:

Ioann Zlatoust (1905). *Besedy na poslaniye k efesyanam* [Conversations at Ephesians]. XI. Sankt-Peterburg. [in Russian].

Pravila Laodikiyskogo sobora (2019) [The rules of Laodicean Cathedral]. Ekaterinburg. [in Russian].

Vasiliy Velikiy. Svyatitel [Basil the Great, saint]. Pravila svyatogo Vasiliya Velikogo. Pravilo pervoye. (n.d.) [The rules of St. Basil the Great. The first rule. (n.d.).]. <https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/pravila-svyatogo-vasiliya-velikogo-s-tolkovaniyami/1#1_1>. [in Russian].

Анотація

Бальжик І. А. СХИЗМА В КАНОНІЧНОМУ ПРАВІ. – Стаття.

У статті наводиться аналіз правил і норм канонічного права, а також тлумачень святих отців щодо поняття схизми (розколу). Розглянуто основні ознаки церковного розколу. Вивчено відмінності церковного розколу від інших форм вероотступничества – єресі та самочинного зібрання (парасінагога). Наводяться аргументи щодо канонічно-правової природи схизми як злочину в контексті церковного життя.

***Ключові слова**: канонічне право, церковне право, розкол, схизма.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.21
УДК 343.138.5

Пилипенко С. В. (НУ «ОЮА»)*

УХВАЛА СУДУ ПРО ПОВЕРНЕННЯ ОБВИНУВАЛЬНОГО АКТУ, КЛОПОТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО АБО ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ ПРОКУРОРУ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НОРМАТИВНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ

COURT ORDER ON THE RETURN OF THE APPROVAL ACT, REQUESTS FOR THE APPLICATION OF MEDICAL OR EDUCATIONAL PREPARATORY MEASURES TO PROSECUTOR: PROBLEMS OF PRACTICE AND NORMATIVE REGULATION

***Sergii Pylypenko –** PhD Student (Law), Criminal Process Department, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article is devoted to the study of the problems of practice and legal regulation of the issuance by the courts of orders on the return of the indictment, petitions for the use of compulsory measures of medical or educational nature to the prosecutor. The expediency of introducing the following amendments and additions to the current CPC of Ukraine, which will promote the effective proceedings and ensure the rights and freedoms of persons in it: to supplement paragraph 3 of Part 3 of Art. 314 of the CPC "petitions for release from criminal liability", as well as "annexes, provided by this Code", which will give legal grounds for deciding on their return, if they do not meet the requirements of the CPC; add article 314 of the CCP, the norm of sending a revoked indictment, a petitions for the use of compulsory measures of a medical or educational nature, a petition for release from criminal liability, in case of their re-submission after their correction, that's why the judge (court), who ordered the decision on their return.

Keywords: *court orders; pre-trial proceedings; indictment; petitions for the use of compulsory measures of an educational or medical nature; court decisions.*

Постановка проблеми. Доступ до правосуддя та право кожного на справедливий судовий розгляд та вирішення справи в розумні строки передбачає створення державою механізмів забезпечення належної правової процедури, яка унеможливлює призначення матеріалів кримінальних проваджень до судового розгляду, що не відповідають вимогам кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК).

Однією з таких процедур є інститут повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору. Від того наскільки належною буде правова регламентація цієї процедури залежить ефективність засади доступу до правосуддя та законність провадження взагалі. Недоліки діючого КПК у цьому питанні обумовлюють деякі практичні проблеми ефективного застосування цього інституту та наукову і практичну потребу дослідження рішення суду про повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору.

Аналіз останніх досліджень. Проблемам інституту судових рішень в кримінальному провадженні присвятили свою увагу такі вчені як В.М. Беднарська, О.І. Бережний, Г.І. Богонюк, Н.В. Глинська, І.В. Гловюк, С.В. Глущенко, Д.О. Захаров, О.В. Ігнатюк, Н.В. Кіцен, О.В. Костюченко, І.І. Котубей, Ю.В. Охотіна, В.В. Смірнова, С.М. Смоков, Х.В. Тайлієва, В.І. Теремецькій, Ю.М. Харковець, О.З. Хотинська, В.І. Чорнобук, В.В. Шумов та ін.

Дослідження підготовчого провадження активізувалися з прийняттям КПК України 2012 р., у якому цей інститут зазнав істотних змін у напрямі взаємоузгодження із змагальним характером судового розгляду. Зокрема, Ю. П. Аленін, В. І. Бояров, В. І. Галаган, Н. В. Глинська, І. В. Глов'юк, С. І. Дячук, О. В. Єні, О. В. Капліна, В. В. Король, О. П. Кучинська, В. В. Лисенко, В. В. Луцик, Л. Г. Матієк, І. В. Назаров, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, Н. П. Сиза, Л. Д. Удалова, Г. О. Усатий, О. Г. Шило, О. Г. Яновська та ін. безпосередньо чи побічно, у їх взаємозв'язку з суміжними правовими інститутами, торкалися окремих його аспектів. Також було захищені деякі кандидатські дисертації з цієї тематики («Оціночна діяльність судді у підготовчому провадженні» (2015 р.) –

О.В. Калужинський; «Підготовче провадження в кримінальному процесі України» (2016 р.) – О.Ф. Шминдрук).

Разом з тим, проблемам винесення судом ухвал про повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору приділена недостатня увага, залишаються такі проблеми як недостатньо чітка регламентація підстав та процедури винесення такого рішення, які породжують практичні проблеми застосування цього інституту.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є визначення деяких проблем правозастосування інституту повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору, недоліків його правової регламентації та формулювання пропозиції щодо удосконалення законодавства та практики у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб з'ясувати сутність такого рішення як повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору, необхідно визначити взагалі призначення і завдання взагалі стадії, на якій це рішення ухвалюється.

Як зазначив Л.М. Лобойко, процесуальне значення підготовчого провадження як стадії кримінального процесу полягає у наступному: 1. Стадія є свого роду «процесуальним фільтром» судового провадження, не допускаючи до судового розгляду матеріали досудового розслідування, якщо вони не відповідають закону. 2. У ній визначаються межі майбутнього судового розгляду. Розгляд справи по суті у суді першої інстанції може відбутися тільки за тим обвинуваченням, що було представлене прокурором у підготовчому провадженні. 3. Підготовче провадження забезпечує створення всіх необхідних умов для правильної організації і успішного проведення судового засідання (Лобойко, 2014, с. 276). Серед основних завдань підготовчого провадження як стадії кримінального провадження виділяють: перевірку наявності процесуальних підстав для затвердження угоди про визнання винуватості чи про примирення, перевірку наявності підстав для закриття провадження, перевірку відповідності вимогам кримінального процесуального закону обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, перевірку дотримання правил визначення підсудності кримінального провадження, підготовку умов для успішного проведення судового розгляду (Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2, с. 312).

Н.П. Сиза виділяє такі завдання підготовчого провадження: 1) перевірка відповідності процесуальних документів, поданих прокурором, вимогам кримінального процесуального закону; 2) розгляд скарг та клопотань учасників кримінального провадження; 3) з'ясування наявності підстав для завершення кримінального провадження; 4) встановлення відсутності порушень вимог кримінального процесуального закону, що перешкоджають призначенню судового розгляду; 5) вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду (Сиза, 2014).

Отже, всі вчені сходяться у тому, що одним із завдань є перевірка відповідності процесуальних документів, поданих прокурором, вимогам кримінального процесуального закону. Відповідно за результатами такої перевірки суд, згідно ч. 3 ст. 314 КПК України уповноважений прийняти рішення про повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору, якщо вони не відповідають вимогам КПК.

Слід зазначити, що діючий КПК досить поверхово регламентує як порядок підготовчого провадження, так і підстави прийняття судом відповідних рішень у цій стадії, що обумовлює певні практичні проблеми правозастосування. Деякі роз'яснення порядку підготовчого провадження наданні у інформаційному листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України» (Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України»).

Якщо суд встановить, що кримінальне провадження підсудне цьому суду, він повинен перейти до перевірки обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру вимогам ст. ст. 285-287, 291, 292 КПК.

Необхідно зазначити, що чинний КПК не включає до цього переліку клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності, проте, суд за аналогією зобов'язаний перевірити також і це клопотання. Така позиція підтримана серед науковців (Луцик, 2010, с. 1), а також підтверджується судовою практикою деяких судів. Такими підставами не раз визнавалися випадки: невідповідності клопотання вимогам ст. 287 КПК, а саме – в ньому не було зазначено

доказів, які підтверджують факт вчинення Особою_1 кримінального правопорушення, а також не додана письмова згода особи на звільнення її від кримінальної відповідальності (Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 25 лютого 2014 року); невідповідності клопотання до п.4 ч.1 ст. 287 КПК України, а саме – не вказано місця вчинення кримінального правопорушення, що унеможливлює правильне визначення підсудності (вала Корецького районного суду Рівненської області від 19 серпня 2015 року); обвинувачений не визнав себе винним у вчиненні інкримінованого йому злочину, не дав згоду на звільнення його від кримінальної відповідальності на підставі ст. 48 КК України у зв`язку із зміною обстановки (Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 28 березня 2019 р.); клопотання не містить відомостей про ознайомлення з цим ним потерпілих та їхню думку щодо можливості звільнення підозрюваного ОСОБА_3 від кримінальної відповідальності; не містить воно і місця фактичного проживання кожного з потерпілих, що позбавляє суд належним чином повідомити їх про день, час та місце розгляду даного клопотання та з'ясувати їх думку про можливість звільнення ОСОБА_3 від кримінальної відповідальності (Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 06 липня 2018 р.).

Задля створення належних правових підстав таких судових рішень вважаємо доцільним доповнити п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК словосполученням «клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності».

Підставами повернення обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності прокурору деякі вчені вважають встановлення судом істотних формальних порушень вимог кримінального процесуального закону (Шминдрук, 2016, с. 109). Під істотними формальними порушеннями кримінального процесуального закону слід розуміти такі обмеження чи позбавлення прав учасників процесу, або порушення встановлених законом вимог до форми та змісту кримінальних процесуальних актів, які не стосуються всебічності та повноти проведеного досудового розслідування, та які можна усунути безпосередньо прокурором без проведення слідчих дій (Луцик, 2010, с. 15).

На думку О.Б. Комарницької та В.К. Радіонова, підстави повернення обвинувального акта можна поділити на такі групи: 1) організаційно-формального характеру; 2) невідповідність нормам КПК України

(ст. ст. 291, 293, 109, 110); 3) неузгодженість між собою рівних за значенням законодавчих актів; 4) різне право розуміння та правозастосування КПК України (Комарницька, Радіонов, 2015, с. 74).

Вимоги до змісту обвинувального акту містяться в ст. 291 КПК України. До обвинувального акта обов'язково мають бути додані додатки, передбачені цією ж статтею КПК. Невідповідність цих вимог КПК є підставою для повернення обвинувального акта прокурору. Проте тлумачення цих вимог судами є досить різними.

Наприклад, ухвалою Хмельницького міськрайонного суду від 26 грудня 2014 року, залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 11 лютого 2015 року, було повернуто обвинувальний акт прокурору та вказано: «Підставою повернення обвинувального акта стала невідповідність його вимог п. 5 ч. 2 ст. 291 КПК України, а саме – обвинувальний акт має містити виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення. Формулювання обвинувачення має бути викладено так, щоб чітко були зазначені основні обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному процесі, зокрема, подія кримінального провадження (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) – п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України. Як свідчать матеріали кримінального провадження, обвинувальний акт щодо Особи_1 вказаним вимогам не відповідає. Так, в обвинуваченні, висунутому Особі_1 не зазначено, в який спосіб останній, за попередньою змовою з не встановленими слідством особами, вчинив напад на потерпілого, спричинивши йому легкі тілесні ушкодження з короткочасним розладом здоров'я та відкрите заволодіння майном потерпілого, спричинивши йому легкі тілесні ушкодження» (Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 26 грудня 2014 року).

Тут необхідно зазначити, що суд, повертаючи обвинувальний акт з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 ст. 291 КПК, не повинен входити в кримінально-правову оцінку діяння особи, а також оцінку доказів, що інколи відбувається на практиці. Так, в ухвалі Апеляційного суду Рівненської області від 24 лютого 2015 року, якою було скасовано ухвалу Здолбунівського районного суду Рівненської області від 29 січня 2015 року про повернення обвинувального акта прокурору було

зазначено, що висновок суду першої інстанції про наявність в обвинувальному акті неправильної правової кваліфікації обвинувачення, на думку колегії суддів, є безпідставним, оскільки суд першої інстанції вийшов за межі тих питань, які підлягають вирішенню під час підготовчого судового засідання, зокрема, щодо обставин, які характеризують об'єктивну сторону інкримінованого кримінального правопорушення та впливають на доведеність винуватості, про що правомірно йдеться в апеляційній скарзі прокурора. Фактичні обставини кримінального правопорушення, відповідно до вимог закону, підлягають встановленню виключно під час судового розгляду шляхом дослідження наданих сторонами кримінального провадження доказів, а порушені питання в підготовчому судовому засідання щодо правильності та обґрунтованості кваліфікації дій обвинуваченого, без судового розгляду кримінального провадження і дослідження доказів є передчасними та не ґрунтуються на вимогах чинного законодавства» (Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 24 лютого 2015 року).

Неоднозначною також була судова практика щодо повернення обвинувального акта прокурору з підстави невідповідності реєстру досудового розслідування вимогам ст. 109 КПК України. З початку дії чинного КПК суди досить часто повертали обвинувальні акти з підстав неправильного чи неповного складання реєстру матеріалів досудового розслідування. Так, в ухвалі Київського районного суду м. Одеси зазначено, що в порушення ст. 109 КПК України реєстр матеріалів досудового розслідування містить протиріччя та неповний перелік процесуальних дій і процесуальних рішень. В реєстрі матеріалів досудового розслідування відсутні відомості: про складання обвинувального акту; відсутнє процесуальне рішення про визнання та долучення до матеріалів кримінального провадження речових доказів по справі та відомості про місце їх знаходження; про залучення до матеріалів кримінального провадження про складання клопотання про продовження строку досудового розслідування; п. п. 19, 20, 21 розділу II не мають даних щодо посадової особи, яка прийняла рішення; відсутні відомості щодо додаткового допиту підозрюваного 19.08.2016 року; в розділі III не зазначено строк застосування заходів забезпечення, некоректно заповнена графа «Вид заходу», а графи «хто обрав» та «дата обрання» не відповідають змісту; відсутні відомості про процесуальне рішення щодо виділення матеріалів досудового розслідування відносно невстановленої особи

в окреме провадження, що має істотне значення для кваліфікації дій обвинуваченого (Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 16.12.2016 року).

Проте є і протилежна практика. Так, ухвалою Апеляційного суду Рівненської області від 05 травня 2015 року було скасовано ухвалу Сарненського районного суду Рівненської області від 01 квітня 2015 року про повернення обвинувального акта прокурору з підстави невідповідності реєстру матеріалів досудового розслідування вимогам ст. 109 КПК та направлено обвинувальний акт із реєстром матеріалів досудового розслідування до того ж суду для здійснення судового провадження з формулюванням: «Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК України, у підготовчому судовому засіданні суд має право повернути обвинувальний акт прокурору, якщо він не відповідає вимогам цього Кодексу. Зі змісту цієї норми закону чітко випливає, що єдиною передбаченою законом підставою для повернення обвинувального акту прокурору є невідповідність цього акта вимогам зазначеного Кодексу. При цьому, варто звернути увагу на те, що закон не передбачає підставою для повернення обвинувального акта прокурору факт невідповідності вимогам закону будь-яких додатків до цього акту чи інших суміжних документів (реєстру, цивільного позову, розписок, доданих матеріалів кримінального провадження тощо)» (Ухвала Апеляційного суду Рівненської області у справі № 572/734/15-к від 05 травня 2015 року).

З цього приводу В.В. Колодчин висловлює точку зору, що суд під час підготовчого провадження вправі перевірити лише факт наявності реєстру матеріалів досудового розслідування, а не його зміст. Відсутність реєстру є безумовною підставою для повернення обвинувального акта (або іншого підсумкового документу) прокурору на доопрацювання, проте недоліки у самому реєстрі не можуть бути розцінені як підстава для такого судового рішення (Колодчин, 2015, с. 9).

В цілому не можемо погодитися з цим і вважаємо, що обвинувальний акт разом із реєстром матеріалів досудового розслідування та іншими документами формують собою матеріали кримінального провадження, що в подальшому будуть предметом дослідження у підготовчому провадженні та судовому розгляді, у зв'язку з чим невідповідність цих матеріалів вимогам КПК повинна також бути підставою для повернення цих документів прокурору, оскільки дуже часто тягнуть за собою порушення прав і свобод людини та неможливість проведення судового розгляду у розумні строки. Проте для

цього, необхідно передбачити більш чітку правову регламентацію питання повернення обвинувального акта прокурору у зв'язку із невідповідністю його додатків вимогам КПК, щоб унеможливити таку негативну практику.

Дискусійним є питання визначення судом строку, протягом якого мають бути усунуті прокурором вказані недоліки в ухвалі про повернення обвинувального акта або відповідних клопотань. Судова практика з цього приводу не характеризується одностайністю. Так, в зазначеному інформаційному листі (Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України») зазначається, що ухвалою про повернення матеріалів кримінального провадження (обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) суд зобов'язує прокурора усунути виявлені недоліки протягом визначеного ним розумного строку, який має бути достатнім для виправлення допущених недоліків. Проте це протиріччить ст. ст. 314-317 КПК, які не наділяють суддів повноваженнями для встановлення будь-якого строку для виправлення недоліків.

В.В. Луцик висловлює точку зору про необхідність законодавчого закріплення строків для усунення прокурором недоліків процесуальних документів, оскільки законодавче встановлення строку для усунення недоліків буде дисциплінувати прокурора і сприятиме реалізації таких принципів кримінального процесу, як законність та змагальність сторін (Луцик, 2009, с. 18).

На нашу думку, слід підтримати Д.В. Пономаренко, який зазначає, що встановлення строків для усунення недоліків обвинувального акта не відповідає вимогам КПК, адже після його повернення прокурору, останній теоретично може прийняти рішення про закриття провадження. Однак відповідно до ухвали суду, в якій визначено строк, прокурор змушений знову направити обвинувальний акт до суду, що суперечить вимогам КПК (Пономаренко, 2016, с. 11).

Інша проблема це виконання зазначеної категорії ухвал, тобто виправлення зазначених в них помилок і недоліків обвинувального акту та відповідних клопотань. Практиці відомі випадки неодноразово повернутих обвинувальних актів, які знов надходять до суду без їх належного виправлення. Так, в ухвалі Голосіївського районного суду м. Києва від 28.02.2018 року зазначено, що обвинувальний акт уже

неодноразово повертався прокурору, однак недоліки обвинувального акта не були усунуті. Суд в черговий раз вимушений звертати увагу прокурора на ту обставину, що до обвинувального акта долучено розписку обвинуваченого про отримання обвинувального акта від 23.01.2018 року та копії реєстру без дати її складання. Однак, зазначена розписка по суті є оригіналом ксерокопій розписок, яка уже долучалася до обвинувального акта складеного ще 29.10.2015 року та 26.10.2017 року, що ставить під обґрунтований сумнів обставини реального вручення обвинуваченому обвинувального акта від 23.01.2018 року, що є обов'язковим (Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 28.02.2018 року).

Варто зауважити, що така неоднаковість судової практики повернення обвинувальних актів прокурору обумовлена як об'єктивними чинниками (особливостями кожної справи), так і суб'єктивними. На практиці зустрічаються випадки різного роду зловживань з боку деяких суддів, які у підготовчому провадженні під різними формальними приводами і підставами повертають обвинувальні акти або відповідні клопотання прокурорам, намагаючись таким чином уникнути розгляду по суті складних, проблемних або резонансних справ. Хоча КПК й передбачає механізм оскарження таких ухвал суду (ч. 4 ст. 314), проте це все одно затягує провадження у справі, і до того ж, такі судді де-факто добиваються своїх недобросовісних цілей, оскільки навіть при скасуванні апеляційним судом такої ухвали, система автоматичного документообігу, вірогідніше за все, призначить це провадження іншому судді. Тому для підвищення ефективності боротьби з цим негативним явищем, вважаємо доцільним запропонувати доповнити КПК нормою, яка б передбачала направлення повернутого обвинувального акту або відповідних клопотань після їх виправлення тому судді (суду), який приймав ухвалу про їх повернення.

Висновки. В результаті дослідження проблем практики та правової регламентації винесення судами ухвал про повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору, вважаємо доцільним запропонувати наступні зміни до діючого КПК України, які були обґрунтовані в цьому досліджені та сприятимуть ефективному провадженню та забезпечення прав і свобод осіб у ньому:

1) п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК викласти у наступній редакції: «*повернути обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових*

заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності прокурору, якщо вони або передбачені цим Кодексом додатки, не відповідають вимогам цього Кодексу»;

2) доповнити ст. 314 КПК частиною п'ятою наступного змісту: «*Повернутий обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, у випадку їх повторного подання після їх виправлення, подається тому судді (суду), який постановив ухвалу про їх повернення*».

Література:

Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 жовтня 2012 року «Про порядок здійснення підготовчого судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>.

Колодчин В. В. (2015). *Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09*. Х.

Комарницька О. Б., Радіонов В. К. (2015). Актуальні питання повернення обвинувальних актів та прийнятих за цим рішень. *Вісник прокуратури*, 6 (168), 73–85.

Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 (2012). За заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Х.: Право.

Лобойко Л. М. (2014). *Кримінальний процес: підручник*. К.: Вид. «Істина».

Луцик В. В. (2009). *Повернення кримінальної справи прокурору зі стадії попереднього судового розгляду: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.09*. К.

Луцик В. В. (2010). Повернення кримінальної справи прокурору в процесі розгляду кримінальних справ, направлених для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності. *Часопис Академії адвокатури України*, 9 (4), 1–5.

Пономаренко Д. В. (2016). Без елементів немає злочину. *Закон і бізнес*, 13 (1256), 9–13.

Сиза Н. П. (2014). Завдання суду в стадії підготовчого провадження у кримінальному процесі України. *Часопис Національного університету*

«Острозька академія». Серія «Право», 2 (10). <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf>.

Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 24 лютого 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42829960>.

Ухвала Апеляційного суду Рівненської області у справі № 572/734/15-к від 05 травня 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43948528>.

Ухвала Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 28 березня 2019 р. *Рішення для бізнесу – YouControl.* <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/80819273/>.

Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 28.02.2018 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72509927>.

Ухвала Дарницького районного суду м. Києва від 06 липня 2018 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75416982>.

Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 16.12.2016 року. *VERDICTUM – ЛІГА:ЗАКОН.* <https://verdictum.ligazakon.net/document/63498750>.

Ухвала Корецького районного суду Рівненської області від 19 серпня 2015 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54974193>.

Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 25 лютого 2014 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37333759>.

Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 26 грудня 2014 року. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43352461>.

Шминдрук О. Ф. (2016). *Підготовче провадження в кримінальному процесі України: дис….. канд. юрид. наук: 12.00.09.* Острог.

References:

Informacijny`j ly`st Vy`shhogo specializovanogo sudu Ukrayiny` z rozglyadu cy`vil`ny`x i kry`minal`ny`x sprav vid 03 zhovtnya 2012 roku «Pro poryadok zdijsnennya pidgotovchogo sudovogo provadzhennya vidpovidno do Kry`minal`nogo procesual`nogo kodeksu Ukrayiny`» [Information Letter

of the High Specialized Court of Ukraine on Civil and Criminal Cases of 03 October 2012 "On the Procedure for Preparatory Court Proceedings under the Criminal Procedure Code of Ukraine"]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1430740-12>. [in Ukrainian].

Kolodchy`n V. V. (2015). *Povnovazhennya prokurora v sudovomu provadzhenni u pershij instanciyi: avtorefer. dy`s.... kand. yury`d. nauk: 12.00.09* [authority of the prosecutor in court proceedings at first instance: author's abstract. diss.... Cand. lawyer. Sciences: 12.00.09]. X. [in Ukrainian].

Komarny`cz`ka O. B., Radionov V. K. (2015). Aktual`ni py`tannya povernennya obvy`nuval`ny`x aktiv ta pry`jnyaty`x za cy`m rishen` [Topical issues related to the return of indictments and the decisions taken thereon]. *Visny`k prokuratury`* [Bulletin of the Prosecutor's Office], 6 (168), 73–85. [in Ukrainian].

Kry`minal`ny`j procesual`ny`j kodeks Ukrayiny`. Naukovo-prakty`chny`j komentar: u 2 t. T. 2 [The Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and Practical Commentary: in 2 vols. Vol. 2] (2012). Za zag. red. V. Ya. Taciya, V. P. Pshonky`, A. V. Portnova. X.: Pravo. [in Ukrainian].

Lobojko L. M. (2014). *Kry`minal`ny`j proces: pidruchny`k* [Criminal process: a textbook]. K.: Vy`d. «Isty`na». [in Ukrainian].

Lucy`k V. V. (2009). *Povernennya kry`minal`noyi spravy` prokuroru zi stadiyi poperedn`ogo sudovogo rozglyadu: avtoref. dy`s.... kand. yury`d. nauk: 12.00.09* [Return of a criminal case from a prosecutor from a preliminary trial stage: author's abstract. diss.... Cand. lawyer. Sciences: 12.00.09]. K. [in Ukrainian].

Lucy`k V. V. (2010). Povernennya kry`minal`noyi spravy` prokuroru v procesi rozglyadu kry`minal`ny`x sprav, napravleny`x dlya vy`rishennya py`tannya pro zvil`nennya osoby` vid kry`minal`noyi vidpovidal`nosti [Return of a criminal case to a prosecutor in the course of criminal proceedings aimed at resolving the issue of a person's release from criminal responsibility]. *Chasopy`s Akademiyi advokatury` Ukrayiny`* [Journal of the Academy of Advocacy of Ukraine], 9 (4), 1–5. [in Ukrainian].

Ponomarenko D. V. (2016). Bez elementiv nemaye zlochy`nu [There is no crime without the elements]. *Zakon i biznes* [Law and Business], 13 (1256), 9–13. [in Ukrainian].

Shmy`ndruk O. F. (2016). *Pidgotovche provadzhennya v kry`minal`nomu procesi Ukrayiny`: dy`s….. kand. yury`d. nauk: 12.00.09* [Preparatory proceedings in the criminal process of Ukraine: dissertation…. Cand. lawyer. Sciences: 12.00.09]. Ostrog. [in Ukrainian].

Sy`za N. P. (2014). Zavdannya sudu v stadiyi pidgotovchogo provadzhennya u kry`minal`nomu procesi Ukrayiny` [The task of the court in the stage of preparatory proceedings in the criminal process of Ukraine]. *Chasopy`s Nacional`nogo universy`tetu «Ostroz`ka akademiya». Seriya «Pravo»* [Journal of the National University of Ostroh Academy. Law Series], 2 (10). <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14snpkpu.pdf>. [in Ukrainian].

Uxvala Apelyacijnogo sudu Rivnens`koyi oblasti u spravi # 572/734/15-k vid 05 travnya 2015 roku [The decision of the Court of Appeal of Rivne Oblast in Case No. 572/734/15-k of 05 May 2015]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43948528>. [in Ukrainian].

Uxvala Apelyacijnogo sudu Rivnens`koyi oblasti vid 24 lyutogo 2015 roku [The decision of the Court of Appeal of Rivne region of 24 February 2015]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42829960>. [in Ukrainian].

Uxvala Bilgorod-Dnistrovs`kogo mis`krajonnogo sudu Odes`koyi oblasti vid 28 bereznya 2019 r. [The decision of the Belgorod-Dnestrovsky City Court of Odessa region of March 28, 2019]. *Rishennya dlya biznesu – YouControl* [Business decision – YouControl]. <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/80819273/>. [in Ukrainian].

Uxvala Darny`cz`kogo rajonnogo sudu m. Ky`yeva vid 06 ly`pnya 2018 r. [Decree of the Darnytskyi District Court of Kyiv dated July 06, 2018]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The Unified State Register of Judgments]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75416982>. [in Ukrainian].

Uxvala Golosiyivs`kogo rajonnogo sudu m. Ky`yeva vid 28.02.2018 roku [Resolution of the Holosiivskyi District Court of Kyiv dated 28.02.2018]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72509927>. [in Ukrainian].

Uxvala Korecz`kogo rajonnogo sudu Rivnens`koyi oblasti vid 19 serpnya 2015 roku [The decision of the Koretsky District Court of Rivne region of August 19, 2015]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54974193>. [in Ukrainian].

Uxvala Ky`yivs`kogo rajonnogo sudu m. Odesy` vid 16.12.2016 roku [Resolution of the Kyiv District Court of Odessa dated 16.12.2016].

VERDICTUM – LIGA: ZAKON [VERDICTUM – LEAGUE: LAW]. <https://verdictum.ligazakon.net/document/63498750>. [in Ukrainian].

Uxvala Svyatoshy`ns`kogo rajonnogo sudu m. Ky`yeva vid 25 lyutogo 2014 roku [Decision of the Svyatoshinsky District Court of Kyiv of February 25, 2014]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37333759>. [in Ukrainian].

Uxvala Xmel`ny`cz`kogo mis`krajonnogo sudu Xmel`ny`cz`koyi oblasti vid 26 grudnya 2014 roku [Decree of the Khmelnytsky City District Court of Khmelnytsky region of December 26, 2014]. *Yedy`ny`j derzhavny`j reyestr sudovy`x rishen`* [The only state register of court decisions]. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43352461>. [in Ukrainian].

Анотація

Пилипенко С. В. Ухвала суду про повернення обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурору: проблеми практики та нормативної регламентації. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблем практики та правової регламентації винесення судами ухвал про повернення обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру прокурору. Обґрунтовано доцільність внесення наступних змін та доповнень до діючого КПК України, які сприятимуть ефективному провадженню та забезпечення прав і свобод осіб у ньому: доповнити п. 3 ч. 3 ст. 314 КПК «клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності», а також «додатками, передбаченими цим Кодексом», що дасть правові підстави прийняття ухвали про їх повернення, якщо вони не відповідатимуть вимогам КПК; доповнити ст. 314 КПК нормою про направлення повернутого обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, у випадку їх повторного подання після їх виправлення, тому судді (суду), який постановив ухвалу про їх повернення.

Ключові слова: *ухвала суду; підготовче провадження; обвинувальний акт; клопотання про застосування примусових заходів виховного або медичного характеру; судові рішення.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.22
УДК 343.98

Виноградов В. І.* (НУ»ОЮА»)

ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

PLANNING OF CRIME INVESTIGATION IN PUBLIC PROCUREMENTS

***Vadum Vynohradov –** PhD Student (Law) of Department of Criminalistics, National university "Odessa law academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article deals with the problems of planning the investigation of crimes in the field of public procurement. It is noted that the process of investigating public procurement crimes depends on the investigator's actions aimed at quickly and effectively clarifying the circumstances of the criminal event. The study used a method of transition from general to individual to objectively and comprehensively fulfill the purpose of the article. The notion of crime investigation planning in the general sense is defined, and the concept of crime investigation in the general sense in the field of public procurement is investigated in a broad sense through the prism of the characteristics of elements of crime investigation planning. Each of the elements of crime investigation planning is described and a classification of crime investigation planning elements in the field of public procurement by nature of the investigator's activity is given; by using additional resources; by the nature of the planning. The author's own vision of the concept and characteristics of elements of the planning of the investigation of crimes in the field of public procurement is offered.

Keywords*: public procurement, public procurement crime, public procurement crime investigation, planning of crime investigation, planning of crime investigation in public procurements.*

Постановка проблеми. Дієва антикорупційна політика держави, мінімізація корупційних ризиків є ознаками сучасної розвинутої держави, оскільки прояви корупції негативно впливають на формування стабільної економічної системи, іміджу держави на міжнародному

рівні, а також на рівень довіри громадян. Напевно, наймасштабнішим «полем» проявів корупції по праву вважається сфера публічних закупівель. Проведення закупівель товарів, робіт і послуг, попри намагання змінити ситуацію, досі залишається криміналізованим та корумпованим процесом. При цьому, більшість злочинів у цій сфері має латентний характер (Коряк, 2012, с. 8).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання організації планування розслідування неодноразово підіймалося у працях Р. С. Бєлкіна, О. М. Васильєва, О. П. Ващук, В. Г. Гончаренка, В. В. Тіщенка, В. Ю. Шепітька. Якщо ж брати до уваги проблематику планування розслідування у сфері публічних закупівель, то її розглядали такі дослідники, як: Ю. С. Доліновський, Д. В. Лазарева, А. М. Меденцев, А. Ю. Спусканюк.

Метою статті є визначення характерних рис планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель та елементів планування розслідування.

Виклад основного матеріалу. Процес розслідування злочинів у сфері публічних закупівель напряму залежить від дій слідчого, направлених на швидке та ефективне з'ясування обставин кримінально-релевантної події. Як і кожен складний процес, розслідування злочинів потребує чіткої організації та складання власного алгоритму дій. Для кожної кримінально-релевантної події обирається методика розслідування, яка має привести до вирішення завдання кримінального провадження, передбаченого ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України.

В. В. Тіщенко зазначає, що важливим принципом обрання та побудови методики розслідування будь-якого злочину є «планомірність ходу розслідування», тобто «використання планування для здійснення всіх процесуальних, слідчих (розшукових) та організаційних дій в певній послідовності» (Тіщенко, 2017, с. 33).

Планування розслідування, на думку М. А. Погорецького, є діяльністю слідчого, «яка полягає у визначенні оптимального переліку слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, строків і послідовності їх проведення з метою швидкого та ефективного розслідування конкретного злочину» (Погорецький, 2017, с. 43).

А. В. Іщенко вважає, що «планування тісно пов'язане з організацією розслідування в конкретному кримінальному провадженні, під яким розуміють комплекс заходів для створення оптимальних умов його реалізації. Якщо сутність планування полягає в тому, щоб

вірно окреслити програму дій під час досудового розслідування, організація розслідування полягає в забезпеченні реалізації наміченого плану. Планування та організація органічно зв'язані, оскільки перше передбачає здійснення другого» (Іщенко, 2015, с. 318).

В. Г. Гончаренко (із співавторами) визначають планування розслідування як «процес встановлення шляхів, способів, засобів, сил і термінів успішного досягнення поставленої перед слідством мети під час розслідування конкретної кримінальної справи» (Варфоломєєва, Гончаренко В., Бояров, Гончаренко С., Попелюшко, 2011, с. 261).

Р. С. Бєлкін під технікою планування розслідування злочинів розуміє зовнішній (матеріальний) вираз уявного плану дій слідчого, тобто матеріалізацію його тактичного задуму, що визначає характер і черговість проведення слідчих (розшукових) дій і організаційно-технічних заходів, взаємодію з фахівцями, оперативними працівниками, представниками громадськості (Белкин, 2001, с. 285).

Якщо ж взяти до уваги саме проблематику розслідування злочинів у сфері публічних закупівель, то слід звернутися до праць дослідників, зосереджених на зазначеному питанні. Ю. С. Доліновський, розглядаючи проблему розслідування злочинів під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я, визнаає, що «планування розслідування злочинів, які вчиняються під час публічних закупівель…, є розумовою діяльністю слідчого, спрямованою на оцінку інформації про злочин, висунення версій, визначення на їхній основі обставин, що підлягають встановленню, і необхідних для цього слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій із використанням допомоги оперативних підрозділів, експертів та інших спеціалістів» (Доліновський, Гула, 2018, с. 115).

Має місце і визначення планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель через характеристику його елементів. Такої позиції дотримується А. М. Меденцев (Меденцев, 2015, с. 116-117; Доліновський, 2017, с. 226-227).

Слідуючи від загального до окремого, варто визначити елементи планування розслідування у сфері публічних закупівель. Загальновизнаними елементами є аналітична обробка первинної інформації про подію; висунення версій та постановка завдань розслідування; визначення способів вирішення завдань розслідування; можливі корегування плану розслідування з огляду на обставини кримінального провадження.

Під час аналітичної обробки первинної інформації про кримінально-релевантну подію перед слідчим постає необхідність виявити та оцінити усю наявну інформацію, як кримінально-правову (вид злочину, склад злочину), так і процесуальну (наприклад, ознайомитися із даними, внесеними до ЄРДР). На наступному етапі слідчому необхідно побудувати декілька версій того, що відбулося. Після цього важливо визначити, яке коло обставин не встановлено та підлягає встановленню в процесі розслідування злочинів у сфері публічних закупівель, які слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії необхідно провести першочергово, а які після отримання результатів попередніх. Особливе значення для планування має визначення чіткої послідовності слідчих (розшукових) дій, які слідчий вважає за потрібне застосувати, та їх виконавців, але цей елемент має більш організаційний характер.

Постановка завдань розслідування злочинів у сфері публічних закупівель має передбачати розподіл завдань на первинні (першочергові) та вторинні. Серед першої категорії слід назвати встановлення осіб, причетних для виявлених правопорушень, застосування заходів забезпечення для збереження документації закупівель, тендерної документації, бухгалтерських та банківських документів, які можуть стосуватися розслідуваної події; визначити коло осіб, які можуть володіти інформацією про злочин. Друга категорія відзначається залученням державних органів та спеціалістів – експертних установ для проведення необхідних експертних досліджень; уповноважених органів для арешту банківських рахунків причетних до злочину структур, установ, осіб; спеціалістів для встановлення розміру завданої шкоди та збитків.

У випадках, коли розслідування злочину у сфері публічних закупівель потребує спеціальних знань, слідчий може використати допомогу спеціаліста або експерта, спеціаліста у сфері публічних закупівель. Результати такого звернення по допомогу спеціаліста випливають у власне корегування плану розслідування.

Як слушно зазначає А. М. Меденцев, організація розслідування злочинів у сфері публічних закупівель може вважатися створенням необхідних умов для успішного проведення запланованих слідчо-розшукових дій, оперативно-розшукових заходів та забезпечення їх необхідними силами і засобами. На думку дослідника, найбільш суттєвим елементом організації розслідування розглядається

взаємодія слідчого з оперативними підрозділами у світлі положень КПК України (Меденцев, 2015, с. 11).

Загалом, з огляду на вивчення елементів планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель, слід класифікувати ці елементи за наступними підставами:

– за характером діяльності: організаційно-тактичні та процесуальні;

– за використанням додаткових ресурсів: із залученням спеціалістів та державних органів і самостійні дії слідчого;

– за характером планування: деталізовані та загальні елементи.

Висновки. Таким чином, планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель є складним процесом, спрямованим на отримання, оцінку інформації про кримінально-релевантну подію, висунення версій, встановлення обставин злочину, який часто потребує залученням додаткових ресурсів та проведення слідчих (розшукових) дій для встановлення дійсності у кримінальному провадженні у злочинах в сфері публічних закупівель.

Література:

Варфоломєєва Т. В., Гончаренко В. Г., Бояров В. І., Гончаренко С. В., & Попелюшко В. О. (2011). *Криміналістика. Академічний курс*. Київ: Юрінком Інтер.

Доліновський Ю. С. (2017). Основи планування розслідування злочинів, що вчиняються під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Порівняльно-Аналітичне Право*, (1), 226–229.

Доліновський Ю., Гула Л. (2018). Організація планування розслідування злочинів, що вчиняються під час публічних закупівель у сфері охорони здоров'я. *Вісник Національного Університету "Львівська Політехніка". Серія: Юридичні Науки*, *889*(17), 110–116.

Коряк В. В. (2012). *Протидія хабарництву у сфері державних закупівель оперативними підрозділами МВС : автореф. дис. … канд. юрид. наук*.

Меденцев А. М. (2015). *Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель : дис… канд. юрид. наук: 12.00.09*.

Меденцев А. М. (2015). *Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель: автореф. дис... канд.. юрид. наук: 12.00.09*.

Погорецький М. А., Сєргєєва Д. Б. (Eds.). (2017). *Криміналістична тактика* (2nd-ге вид. ed.). Київ: Алерта.

Пясковській В. В., Чорноус Ю. М., Іщенко А. В., Алєксєєв О. О. (2015). *Криміналістика*. Київ: Центр учбової літератури.

Тіщенко В. В. (2017). Криміналістична методика розслідування: теоретичні, методологічні та наукознавчі засади. *Криминалистъ Первопечатный*, (15), 26–37.

References:

Dolinovs`ky`j Yu. S. (2017). Osnovy` planuvannya rozsliduvannya zlochy`niv, shho vchy`nyayut`sya pid chas publichny`x zakupivel` u sferi oxorony` zdorov'ya [Basics of planning investigations into crimes committed in public procurement]. *Porivnyal`no-Anality`chne Pravo* [Porivnyal'no-analitychne pravo], (1), 226–229. [in Ukrainian].

Dolinovs`ky`j Yu., Gula L. (2018). Organizaciya planuvannya rozsliduvannya zlochy`niv, shho vchy`nyayut`sya pid chas publichny`x zakupivel` u sferi oxorony` zdorov'ya [Organisation of planning of investigations into crimes committed in public procurement in the health care field]. *Visny`k Nacional`nogo Universy`tetu "L`vivs`ka Politexnika". Seriya: Yury`dy`chni Nauky`* [Bulletin of National University "Lviv Polytechnica". Series: Law], 889(17), 110–116. [in Ukrainian].

Koryak V. V. (2012). *Proty`diya xabarny`cztvu u sferi derzhavny`x zakupivel` operaty`vny`my` pidrozdilamy` MVS : avtoref. dy`s. … kand. yury`d. nauk* [Countering bribery in the field of public procurement by operational units of the Ministry of Internal Affairs: abstract of thesis]. [in Ukrainian].

Medencev A. M. (2015). *Rozsliduvannya zlochy`niv, shho vchy`nyayut`sya u sferi derzhavny`x zakupivel` : dy`s… kand. yury`d. nauk: 12.00.09* [Investigation of crimes committed in the field of public procurement: diss. lawyer. Sciences: 12.00.09]. [in Ukrainian].

Medencev A. M. (2015). *Rozsliduvannya zlochy`niv, shho vchy`nyayut`sya u sferi derzhavny`x zakupivel`: avtoref. dy`s... kand.. yury`d. nauk: 12.00.09* [Investigation of crimes committed in the field of public procurement: author. diss ... Cand. Jur. Sciences: 12.00.09]. [in Ukrainian].

Pogorecz`ky`j M. A., Syergyeyeva D. B. (Eds.). (2017). *Kry`minalisty`chna takty`ka* (2nd-ge vy`d. ed.) [Forensic tactics (2nd ed. Ed.)]. Ky`yiv: Alerta. [in Ukrainian].

Pyaskovs`kij V. V., Chornous Yu. M., Ishhenko A. V., Alyeksyeyev O. O. (2015). *Kry`minalisty`ka* [Criminalistics]. Ky`yiv: Centr uchbovoyi literatury`. [in Ukrainian].

Tishhenko V. V. (2017). Kry`minalisty`chna metody`ka rozsliduvannya: teorety`chni, metodologichni ta naukoznavchi zasady` [Criminalistic methodology of investigation: theoretical, methodological and scientific basis]. *Kry`ty`naly`stъ Pervopechatnыj* [Forensic Scientist], (15), 26–37. [in Ukrainian].

Varfolomyeyeva T. V., Goncharenko V. G., Boyarov V. I., Goncharenko S. V., Popelyushko V. O. (2011). Kry`minalisty`ka. Akademichny`j kurs [Criminalistics. Academic course]. Ky`yiv: Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

Анотація

Виноградов В. І. Планування розслідування злочинів у сфері публічних закупівель. – Стаття.

У статті розглядаються проблеми планування розслідування злочинів у сфері державних закупівель. Зазначається, що процес розслідування злочинів державних закупівель залежить від дій слідчого, спрямованих на швидке та ефективне з'ясування обставин злочинної події. У дослідженні використано метод переходу від загального до індивідуального до об'єктивного та всебічного виконання мети статті. Визначено поняття планування розслідування злочинів у загальному розумінні, а концепція розслідування злочинів у загальному розумінні у сфері державних закупівель досліджується в широкому розумінні через призму характеристик елементів планування розслідування злочинів. Охарактеризовано кожен із елементів планування розслідування злочинів та подано класифікацію елементів планування розслідування злочинів у сфері державних закупівель за характером діяльності слідчого; використання додаткових ресурсів; за характером планування. Запропоновано власне бачення автора концепції та характеристик елементів планування розслідування злочинів у сфері державних закупівель.

Ключові слова*: державні закупівлі, злочини у сфері державних закупівель, розслідування злочинів у сфері державних закупівель, планування розслідування злочинів, планування розслідування злочинів у сфері державних закупівель.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.23
УДК 378+655.411

Зубченко Н. І.* (НУ «ОЮА»)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5211-7716

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ВИДАВЦЯ – СКЛАДОВА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ?

INTEGRITY OF SCIENTIFIC JOURNALS AS A COMPONENT OF ACADEMIC INTEGRITY?

***Nadiia Zubchenko** – PhD in Law, Deputy Director of Scientific Library, National University "Odessa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

Is it worth talking about academic integrity, when a modern researcher at each step encounters such phenomena as violation of author's rights, as predatory publishers, as fake scientific journals? Turning to the issue of copyright and integrity, we should mention publishers. "Predatory publishers", "Beall's list" – everyone has heard about it, someone have faced. The algorithms of the activity of these publishing houses are very similar to fraudulent manipulations: "predator" in every way trying to lure as many researchers as possible and obtain the maximum benefit (material in particular). "Predators" often operate in two ways: – copyright infringement (publication in "non-impactful" or unofficial publications, including scholars in editorial boards without their permission, reprints of publications without the permission of authors and other publishers, etc.); – fraudulent practice (reprint of publications without the consent of the right holder, the use of titles of known editions, their ISSN, substitution of the impact factor, source data of the publication for misleading, manipulations with personal data). So, is it not necessary to put into circulation the notion of "editor's integrity"? In addition, the reputation of the publisher is easy to verify: it is enough to check the data on the site of the publication with the data of scientometric tools of free access (Scopus Metrics, Master Journal List Clarivate Analytics, Beall's list, MIAR etc.). In addition, with regard to university science, information about the activities of "predators", training for increasing information literacy and content verification skills and publication information should be introduced. The efforts of scientists to get publications in leading publications "here and now" break down on the

rocks of reality: most researchers were not ready to wait a considerable time for review and publication, they prefer the speed of publication, but not quality, paid publication in the "predator" than free in the leading journal, violation of their copyright, than reasonable compliance.

***Keywords**: academic integrity, fraudulent practice in publishing, academic publishing, predatory publishers, publisher's integrity.*

Постановка проблеми. Виклики сучасної наукової діяльності потребують від вченого значних зусиль із підтримання позитивного іміджу. Основним фактором іміджу науковця є його публікаційна активність, яка, на наш погляд, включає низку елементів: академічну доброчесність, певну періодичність виходу наукових праць, виявлення актуальних та нагальних проблем дослідження, а також популяризацію власних досліджень у національному та міжнародному контексті. Ситуація, що склалася із вимогами до присвоєння вчених звань, призвела до численних дискусій, неординарних випадків порушення авторських прав та актуалізації питань академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика академічної доброчесності проявляється у багатьох сферах дослідження, проте особливу актуальність має для гуманітарних наук, у тому числі, юриспруденції. Проте у контексті доброчесності видавця або видання проблематика отримувала висвітлення лише з точки зору дослідження феномену фейкових («псевдонаукових» – (див. Назаровець С. А., Назаровець М. А., 2017)).

Метою статті є попереднє визначення меж перетину академічної доброчесності та доброчесності видавців.

Виклад основного матеріалу. Чи варто говорити про академічну доброчесність, коли сучасний дослідник на кожному кроці стикається із такими явищами, як порушення прав автора, як «хижацькі видавці», як, нарешті, фейкові наукові журнали? Недоброчесність може мати безліч проявів і варіацій, до того ж, це властивість не лише особи дослідника, а й деяких інших суб'єктів наукового процесу.

Процесу публікації передує складний процес підготовки дослідження. У природничих науках – підрахунки, експерименти, у гуманітарних – дослідження джерел, формування в першу чергу текстової частини дослідження. Принципи академічної доброчесності закликають автора до дотримання етичних норм, до підтримання рівня репутації. Звичний «радянський» спосіб наукового життя

передбачав, що вчений публікує результати своїх досліджень у вітчизняному журналі, і це стосувалося усіх сфер науки. Після розпаду СРСР шляхи природничої та гуманітарної сфер дещо розійшлися: «природничники» від самого початку змогли вивести вітчизняні журнали на міжнародний рівень, а гуманітаристика відійшла на другий план. В результаті цього варто казати про зниження загального рівня інформаційної грамотності, в тому числі наукової – велика кількість представників гуманітарної науки просто не усвідомлює іншого способу оприлюднення досліджень, аніж вітчизняні видання, мотивуючи це тим, що «наше українське буття мало кого цікавить».

Вивчення численних праць юридичної спрямованості дозволяє виокремити низку недоліків таких наукових публікацій:

– неточне формулювання мети та завдань дослідження, невідповідність їх заявленій тематиці;

– зловживання цитуванням, відсутність власних висновків та узагальнень;

– використання застарілої, неактуальної теоретичної літератури;

– використання обмеженої методології дослідження;

– мовні недоліки (лексичні, граматичні, орфографічні, стилістичні, надмірне вживання неологізмів, архаїзмів тощо);

– надмірне дослівне цитування нормативних джерел;

– надмірна кількість запозичень як прояв наукової недоброчесності.

У січні 2019 року DOAJ (Directory of Open Access Journals) було проведено опитування видавців щодо переваг індексування у світових базах даних цитувань та якості публікацій. 86% респондентів відповіли, що в їх країнах не має значення якість публікації, а має значення лише видання, у якому стаття опублікована (DOAJ, 2019). Таким чином, нівелюється якість публікацій на догоду кількості та зниженню якості видань.

Звертаючись до проблематики визначення «хижацьких видавців» та «хижацьких видань», варто звернути увагу на те, що зазвичай вони функціонують як веб-сайти, які позиціонують себе науковими журналами, не будучи такими. При цьому редактори наукових журналів часто не обізнані про існування фейків та шахрайських практик у питаннях видавничої діяльності або рецензування статей (Matias-Guiu J., Garcia-Ramos R., 2011). Рецензування наукових статей зазвичай є гарантією якості публікації, оскільки незалежні рецензенти перевіряють та виявляють слабкі місця і можливі запозичення.

Це дозволяє авторам максимально вдосконалити свою публікацію, а редакторам – обрати для публікації найцінніші матеріали.

Розвиток цифрової видавничої діяльності суттєво знизив вартість створення, діяльності та поширення наукових видань. Це надало імпульсу для утворення глобальних ініціатив «відкритого доступу» і забезпечення безперешкодного та постійного доступу до наукових публікацій в Інтернеті (Назаровець, 2017). Проте, на противагу очевидним позитивним моментам розвитку наукової комунікації, цифрова видавнича діяльність дозволила вийти на «ринок» недоброчесним видавцям та шахраям.

Необхідність публікувати результати досліджень штовхає вчених до пошуку нових видань, і часто саме цим користуються недоброчесні видавці: вони обіцяють швидку публікацію, але належного рецензування не відбувається, статті не проходять стадію редагування і можуть взагалі суперечити не тільки загальновизнаним фактам, але і здоровому глузду.

Алгоритми діяльності «хижаків» дуже нагадують шахрайські маніпуляції: дослідника усіляким чином намагаються «заманити» і отримати максимальну користь (матеріальну зокрема). «Хижацькі видавці» найчастіше діють двома способами:

– порушення авторських прав (публікація у «невпливових» виданнях або таких, що видаються неофіційно, включення науковців до редакційних колегій без їх дозволу чи відома, передрук публікацій без дозволу авторів та інших видавців тощо);

– шахрайська практика (передрук публікацій без згоди правовласника, використання найменувань відомих видань, їх ISSN, підміна імпакт-фактору, вихідних даних видання з метою введення в оману, маніпуляції з персональними даними).

Таким чином, чи не варто вводити в обіг ще й поняття «доброчесність видавця»? Чи не може поняття «доброчесність видавця» становити собою компонент академічної доброчесності? Відповідь на це запитання частково була отримана під час проведеного у січні-лютому 2019 року опитування щодо обізнаності з питань академічної доброчесності у академічних колах України.

Відповідаючи на питання щодо визначення складових академічної доброчесності, більшість опитаних відповіла, що такими вважає: самостійність та достовірність дослідження, належні цитування, недопущення плагіату (77,1%). А 48,6% опитаних обрали додатково варіант із включенням до компонентів видавничої етики (недопущення

плагіату до видання з боку видавця, уникнення порушення авторських та суміжних прав, сталий порядок видання академічних текстів тощо). Варто зазначити, що по одному опитаному вважають, що академічна доброчесність є химерою або не має місця у сучасному суспільстві (див. Діаграма 1).

Діаграма 1

1 – етичні принципи наукових досліджень, яких обов'язково треба дотримуватися

2 – правові та етичні приписи провадження наукової та освітньої діяльності

3 – самостійність та достовірність дослідження, належні цитування, недопущення плагіату

4 – недопущення плагіату

5 – видавнича етика (недопущення плагіату до видання з боку видавця, уникнення порушення авторських та суміжних прав, сталий порядок видання академічних текстів тощо)

6 – академічна доброчесність – це химера, якої насправді не існує

7 – академічна доброчесність не має місця в нашому суспільстві

8 – інше

На запитання «чи припускаєте Ви необхідність впровадження поняття «доброчесність видавця» (недопущення видання плагіату, недопущення порушення авторських прав, недопущення оборудок з персональними даними тощо)?» більшість (80%) відповіла, що у такому формулювання поняття має право на існування (див. Діаграма 2).

Діаграма 2

1 – так
2 – ні
3 – інше

Відповідаючи на питання щодо значення репутації видавця під час обрання видання для публікації, більшість вчених зазначила, що перевіряють інформацію за допомогою відкритих джерел (80%) або за відгуками колег (див. Діаграма 3). Дійсно, репутацію видавця досить легко перевірити за відкритими джерелами: достатньо звірити дані про сайт видання із даними наукометричних інструментів вільного доступу (Scopus Metrics, Master Journal List Clarivate Analytics, ISSN, Beall's list, Cabell's list, MIAR тощо).

Діаграма 3

1 – Так, перевіряю за відгуками колег
2 – Так, перевіряю відомості про видавця у відкритих джерелах
3 – Ні, головне – публікація, бажано закордонна
4 – інше

Намагання вітчизняних вчених до отримання публікацій у провідних виданнях «тут і зараз» розбиваються об скелі реальності: більшість дослідників виявилися не готові чекати значний час на рецензування та публікацію, вони віддають перевагу швидкості публікації, але не якості, платній публікації у «хижака», ніж безкоштовній у провідному виданні, порушенню їх авторських прав, ніж розумному дотриманню. Це призводить до ситуації, коли автор отримує фейковий номер журналу, який може мати таке ж найменування (або з незначними змінами), як і провідний, мати схожий номер випуску, містити велику кількість сумнівної якості дослідження із фактичними та граматичними помилками; до того ж, автор платить за таку публікацію чималу суму.

Висновки. На питання щодо академічної доброчесності не може бути однозначної відповіді, як і щодо її складових. Так, можливо має сенс казати про необхідність підвищення якості освіти, якості публікацій, якості досліджень, але чи може бути показником висо-

кої якості результат дослідження, який оприлюднено у виданні, що відрізняється недоброчесними практиками? Із впевненістю можна стверджувати: ні. Тому і видається нагальною проблематика визначення «доброчесності видавця», оскільки від неї залежить, врешті-решт, наскільки гідно буде представлено результат дослідження.

Література:

Назаровець, С. А., & Назаровець, М. А. (2017). Небезпека поширення псевдонаукових видань для розвитку науки в Україні. *Вісник Одеського Національного Університету. Серія : Бібліотекознавство, Бібліографознавство, Книгознавство*, 22(1), 163–174.

Large Scale Publisher Survey Reveals Global Trends in Open Access Publishing. (2019). <https://blog.doaj.org/2019/01/09/large-scale-publisher-survey-reveals-global-trends-in-open-access-publishing/>

Matías-Guiu, J., & García-Ramos, R. (2011). Editorial bias in scientific publications. *Neurologia*, 26(1), 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.nrl.2010.11.001>

References:

Nazarovets, S. A., & Nazarovets, M. A. (2017). Nebezpeka poshy`rennya psevdonaukovy`x vy`dan` dlya rozvy`tku nauky` v Ukrayini [The danger of spreading pseudoscientific journals for the development of science in Ukraine]. *Visnyk Odes'koho Natsional'noho Universytetu. Seriya : Bibliotekoznavstvo, Bibliohrafoznavstvo, Knyhoznavstvo* [Bulletin of the Odessa National University. Series: Library Science, Bibliography, Book Research], 22 (1), 163–174. [in Ukrainian].

Large Scale Publisher Survey Reveals Global Trends in Open Access Publishing. (2019). <https://blog.doaj.org/2019/01/09/large-scale-publisher-survey-reveals-global-trends-in-open-access-publishing/>

Matías-Guiu, J., & García-Ramos, R. (2011). Editorial bias in scientific publications. *Neurologia*, *26*(1), 1–5. <https://doi.org/10.1016/j.nrl.2010.11.001>

Анотація

Зубченко Н. І. Доброчесність видавця – складова академічної доброчесності? – Стаття.

Звертаючись до визначення академічної доброчесності, варто приділити увагу доброчесності видавця. У статті розглянуто проблематика визначення місця доброчесності видавця у системі складових академічної

доброчесності. Визначено основні форми недоброчесності видавців та алгоритми їх шахрайських практик. Наведено результати опитування дослідників щодо необхідності впровадження поняття «доброчесність видавця», складових академічної доброчесності та шляхів перевірки репутації видавця під час обрання видання для публікації результатів дослідження.

Ключові слова: *академічна доброчесність, шахрайська практика у видавничій діяльності, наукове видавництво, хижацькі видавці, доброчесність видавця.*

DOI https://doi.org/10.32837/app.v63i0.24
УДК 343.211.3:511.58

Музика В. В. (НУ «ОЮА)*

ОСОБЛИВОСТІ АТРИБУЦІЇ ПОРУШЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ, ЩО ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ ЗМІНОЮ КЛІМАТУ

PECULIARITIES AND DIFFICULTIES OF ATTRIBUTION OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS ASSOCIATED WITH CLIMATE CHANGE

***Viktoriia Muzyka –** PhD Student (Law), Department of International and European Law, National University "Odesa Law Academy" (23, Fontanska Doroha St., Odesa, Ukraine).

Abstract

The article deals with the attribution issue that has to be resolved for the purpose of state responsibility for human rights violations associated with climate change. It analyzes the difficulties that arise in case of detection and attribution of the effects of climate change, which have a negative impact on the realization of human rights. Specifically, how the key challenges that states or other actors face in choosing a defendant and establishing general and specific causation may be overcome. There are mountains of papers that describe an existing problem, however only few offer some solution that is within the common boundary of law and climatology.

The solution thus is close to the point where law and science meet because without scientific outcomes concerning the effects of anthropogenic climate change it is impossible to attribute particular damage to a chosen defendant. Here, statistical approaches can assist in providing all the necessary evidence. In particular, it is argued that probabilistic event attribution and processes of detection and attribution of the causes of climate changes elaborated by Intergovernmental Panel on Climate Change are that very tools that can provide reliable statistical data for courts.

Finally, according to International Court of Justice position in Costa Rica v Nicaragua case, "the lack of certainty as to the extent of damage did not preclude

awarding compensation for the impairment or loss of environmental goods and services" (ICJ, 2018, paras 35 and 86). It means that in the case with ecological damage, which relates to climate change, potential uncertainty will not prevent the Court from adjudicating a case. However, scientific results shall be made as a result of a recognized methodology to be regarded as evidence.

Keywords: *attribution; violation of human rights associated with climate change; IPCC`s processes of detection and attribution of the causes of climate change; probabilistic events attribution; climate change related cases.*

Постановка проблеми. Стрімкий інтерес до питання про зв'язок між зміною клімату та правами людини призвів до подачі перших позовів щодо порушення прав людини внаслідок зміни клімату та ряду дискусій, які проводилися спеціалізованими органами ООН з прав людини та зміни клімату. Аналіз цього питання дозволив встановити негативний вплив зміни клімату на реалізацію прав людини. Разом з тим, дискусії щодо можливості встановлення причинно-наслідкових зв'язків між викидами парникових газів та наслідками зміни клімату не вщухають.

На сьогоднішній день з впевненістю можна сказати, що зовсім скоро зміна клімату стане головною причиною порушень прав людини. Тому притягнення держави до міжнародно-правової відповідальності може стати тим інструментом, який стимулюватиме державу добросовісно виконувати свої кліматичні зобов'язання з ціллю недопущення порушень прав людини. Для цього необхідно акумулювати потенціал права та науки, адже без останньої неможливо встановити «забруднювача» та його вклад у зміну клімату. Оскільки наразі не існує готової формули для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, тобто для атрибуції, на увагу заслуговують існуючі підходи до цієї проблеми, які превалюють в наукових колах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема атрибуції наслідків змін клімату досліджувалася рядом вчених, серед яких особливе місце належить М. Веверінке, Р. Верхейен, Кристоферу Дж. Пачореку, Дейти А. Стоунеб, Майклу Ф. Венербу, Р. Хиде, Дж. Бруни, Р. Пачаурі, Л.А. Мейер тощо. Дослідження цих авторів були здійсненні в межах юриспруденції чи кліматології, яка на науковому рівні намагається встановити зв'язок між викидами найбільших емітерів та антропогенною зміною клімату. Нарешті, не менш важлива роль належить звітам Міжурядової групи експертів зі зміни клімату 2007 та 2014 років.

Мета статті полягає в тому, щоб показати як досягнення кліматології можуть бути використанні для цілі притягнення держав до відповідальності за порушення прав людини, що пов'язанні зі зміною клімату.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2008 року, зв'язок між зміною клімату та правами людини постійно перебуває в центрі уваги міжнародної спільноти. Після обговорення в межах спеціальних процедур в Резолюціях 7/23 та 10/4 Ради ООН з прав людини було визнано, що зміна клімату «створює далекосяжну загрозу» та «має ряд наслідків, як прямих, так і непрямих, для ефективного здійснення прав людини» (Resolutions, decisions and statements, 2009, p. 16).

Управління Верховного комісара ООН з прав людини в своїй Доповіді щодо зв'язку між зміною клімату та правами людини підтвердило важливість висновків, до яких прийшла Рада ООН з прав людини, а також наголосило на існуванні гострої потреби дотримання стандартів та принципів прав людини при реалізації національних, регіональних та міжнародних проектів, спрямованих на боротьбу з наслідками зміни клімату (UN OHCHR Report, 2009, p. 7). В своїй Доповіді Управління також стикнулось із запитанням, чи може зміна клімату розглядатися в якості порушення прав людини. Таке запитання було викликано значним інтересом з боку держав, які хотіли зрозуміти, як прогнози стосовно зміни клімату співвідносяться зі зобов'язання, які держави взяли на себе, приєднавшись до договорів з прав людини. Управління не змогло дати однозначну відповідь, наголосивши на тому, що «кваліфікація наслідків зміни клімату в якості порушень прав людини створює цілий ряд труднощів». Серед основних аргументів, які змусили Управління прийти до такого висновку – складний клубок причинно-наслідкових зв'язків між викидами та наслідками зміни клімату.

Разом з тим, Управління все-таки визнало, що: «[н]езалежно від того, чи можуть наслідки зміни клімату тлумачитися як порушення прав людини, зобов'язання в галузі прав людини передбачають значний захист людей, права яких зачіпаються зміною клімату або заходами реагування на зміну клімату» (UN OHCHR Report, 2009, p. 24). Цей висновок і тенденція до подачі кліматичних позовів стали сигналом не тільки для права, а й для науки, без результатів якої встановлення відповідальності держав за порушення прав людини у контексті зміни клімату практично недосяжне завдання.

Перед тим як з'ясувати можливу роль науки в атрибуції протиправної поведінки державі, важливо згадати основні вимоги, які висуває режим відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння. Вони містяться в Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, які, хоч і не є юридично обов'язковими, об'єднують звичаєві норми та рекомендовані до застосування Генеральною Асамблеєю ООН. Згідно зі статтею 2 про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, відповідальність держави настає у випадку наявності протиправної поведінки, яка «(а) атрибутується державі відповідно до міжнародного права; (б) представляє собою порушення державою свого міжнародного зобов'язання» (Draft ARSIWA). Тобто, необхідна наявність юридичних та фактичних підстав для притягнення до відповідальності.

В контексті зміни клімату виокремлення юридичних підстав порушень прав людини не представляє особливий виклик ні для практиків, ні для теоретиків. Зокрема, в якості юридичних підстав відповідальності за порушення прав людини, що пов'язані зі зміною клімату, можуть виступати положення основних міжнародних договорів, які містять міжнародні стандарти прав людини, наприклад: Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. Цей список можна доповнити регіональними інструментами з прав людини, а саме – Європейською та Міжамериканською Конвенціями з прав людини, а також спеціальними конвенція ООН (Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах N 169, Конвенція про права дитини тощо).

Ситуація з атрибуцією, навпаки, досить складна і неоднозначна. З одного боку, притягнути державу до відповідальності на національному рівні уже не раз вдавалось, що може послужити в якості прецеденту для міжнародних судових органів («Ургенда Фаундейшн проти Нідерландів», «Ашгар Легар проти Федерації Пакистан» тощо). Крім того, отриманні наукові висновки дозволяють говорити про те, що антропогенна зміни клімату впливає на реалізацію прав людини. Так, наприклад, антропогенні викиди парникових газів відіграють вирішальну роль в процесі підвищення рівня моря, а отже – впливають на можливість реалізації права народів на самовизначення, що живуть у низько розташованих острівних державах. Такі заходи з пом'якшення впливу наслідків змін клімату на права людини як політика відновлення лісів, часто також негативно впливають на права

корінних народів, а заходи з адаптації, зокрема переселення, до порушення права на працю та адекватне житло.

З іншого боку, довести те, що викиди вуглекислого газу чи інших джерел забруднення з тривалим циклом життя призвели до антропогенних змін клімату, поки що нікому не вдавалося, хоч і було декілька спроб. Річ в тім, що мова йде про досить складний процес встановлення причинно-наслідкових зв'язків і те, що тягар доказування буде завжди лежати на тому, хто заявляє про наявність порушення.

У своєму четвертому звіті від 2007 року Міжурядова група експертів зі змін клімату зробила висновок, що «Існує дуже висока степінь достовірності того, що результатом діяльності людини з 1750 років є потепління» (IPCC Synthesis Report 2007, p. 5). А вже в п'ятій доповіді під назвою «Зміни клімату 2014: Узагальнена доповідь», що «[в]плив людини на кліматичну систему очевидний, а сучасні антропогенні викиди парникових газів є найбільшими за історію. Недавні зміни клімату призвели до широкомасштабного впливу на антропогенні і природні системи» (IPCC Synthesis Report 2014, p. 2). Цей висновок представляє собою свідчення про загальний причинно-наслідковий зв'язок. Але на практиці його недостатньо, оскільки, окрім загального, потрібно встановити спеціальний причинно-наслідковий зв'язок між завданою навколишньому середовищу шкодою та конкретним природнім явищем.

В петиції до Міжамериканського Суду з прав людини інуїти на чолі з Шейлою Ватт-Клотьє заявляли, що США повинні нести відповідальність за порушення прав корінного населення Арктики, оскільки США – один із основних емітерів парникових газів внаслідок яких тане Арктика, що є домом для інуїтів (Petition to IACHR, 2005, p. 1-2). В розгляді цієї петиції Комісія відмовила в силу того, що, як їй вбачалося, заявлені факти не можуть розглядатися як порушення прав людини, що атрибутуються державам, які приєднались до Американської Декларації (Dulitzky, 2006).

На противагу цій петиції інуїтів, у петиції атабасків більше шансів на успішний розгляд судом. У 2013 році народ атабасків вирішив пройти «непроторений шлях» інуїтів і притягнути державу до відповідальності за порушення прав людини, що пов'язані зі змінами клімату. На думку атабасків, Уряд Канади не вжив необхідних заходів для ефективного регулювання викидів вуглецю. Саме вуглець є однією з причин глобального потепління, який за наслідками впливу

на навколишнє середовище поступається хіба що вуглекислому газу. Дослідження показують, що більш ніж 30% загального потепління в Арктиці спричинені саме викидами вуглецю. Цікаво також те, що, на відміну від парникових газів, для стабілізації концентрації яких має пройти декілька десятиліть, вуглець перебуває в атмосфері від одного до чотирьох тижнів і його вплив має регіональний характер (Shindell, 2009, p. 294). Наукові дослідження відіграватимуть ключову роль для вирішення справи, оскільки станом на 2019 рік у органів Міжамериканської системи захисту прав людини – Комісії та Суду – не повинні виникнути сумніви щодо того, чи порушують наслідки зміни клімату права людини та чи можливо встановити спеціальний причинно-наслідковий зв'язок.

Рядом науковців встановлено, що у встановленні причинно-наслідкового зв'язку «статистичні підходи… можуть забезпечити необхідним доказом» (Brunnée, 2012, p. 33). Для цього беруть конкретну подію або явище (наприклад, повені в Великобританії) і статистично оцінюють вірогідність того, чи могла ця подія відбутися без людського впливу, тобто визначають антропогенні зміни клімату (Allen and Stott, 2003). Імовірнісна атрибуція подій та процеси виявлення та встановлення причин змін клімату МГЕЗК є саме тими інструментами, що можуть забезпечити отримання достовірних статистичних даних.

Виявлення та встановлення причин зміни клімату (detection and attribution), яке як фігурує в доповіді Міжурядової групи як два окремі процеси, дає відповідь на запитання, чи клімат або система, що перебуває під впливом клімату (кліматична, природна або антропологічна), змінилися в деякому певному статистичному сенсі (*detection*), а також представляє оцінку відносних вкладів численних причинних факторів в зміни або явище із зазначенням ступеня статистичної достовірності (*attribution*) (IPCC Synthesis Report 2014, p. 47-48).

Для підкреслення узагальнень доказів та досягнутої згоди МГЕЗК присвоює ступінь достовірності. В доповіді отримані результати супроводжуються ступенем згоди (*низька*, *середня*, *висока*), ступенем достовірності (*досить низька*, *низька*, *середня*, *висока* та *досить висока*) або термінами, які конкретизують оцінену ймовірність результату («вкрай імовірно» – 95-100%, «настільки імовірно, наскільки ні» – 33-66%, «малоймовірно» – 0-33% тощо) (IPCC Synthesis Report 2014, p. 2). Так, наприклад, встановлено, що «*вкрай імовірно*, що антропогенний вплив сприяв зменшенню площі морського льоду в Арктиці

з 1979 р» IPCC Synthesis Report 2014, с. 48), «наявна *низька ступінь достовірності* того, що антропогенні зміни клімату вплинули на повторюваність та інтенсивність селевих потоків в глобальному масштабі» (IPCC Synthesis Report 2014, p. 57), «у багатьох регіонах кількість опадів, що змінюється, або танення снігу і льоду викликають зміни в гідрологічних системах, зачіпаючи водні ресурси в плані їх кількості та якості (*середня ступінь достовірності*)» IPCC Synthesis Report 2014, p. 53). Важливість висновків Міжурядової групи експертів зі зміни клімату полягає в тому, що вони свідчать про антропогенні зміни клімату, і сприяють встановленню загального причинно-наслідкового зв'язку.

Доводячи в суді відповідальність емітера, необхідно розуміти, що позиція позивача завжди буде ґрунтуватись на твердженнях про імовірність. Наукові висновки не можуть бути на сто відсотків достовірними, тому що явище чи метеорологічна зміна може настати в результаті природної варіативності, а не антропогенної зміни клімату. Так, наприклад, в розділі 18 II Оціночного звіту МГЕЗК акцентується увага на аналізі певних погодних явищ, вірогідність яких значно підвищилась завдяки антропогенному впливу: британські повені в 2000 році, спека в Європі в 2003 році та спека в Росії в 2010 року. Тобто те, що антропогенний вплив викликав їх настання, не виключає, що вони б не мали місце внаслідок природної варіативності.

Зі свого боку, така нова наука як *імовірнісна атрибуція подій* (probabilistic event attribution) дозволяє на локальному чи регіональному рівні визначити кількісно антропологічний вплив на такі погодні явища як теплові хвилі, повені та посухи (UNFCCC, 2014). Імовірнісна атрибуція подій визнає, що імовірність екстремальних погодних умов можлива і без антропогенного впливу, але саме останній підвищує цю імовірність в декілька разів. Оцінка імовірності здійснюється на основі кліматичних моделей, які ще називаються статистичними асамблеями. Такі асамблеї дозволяють визначити повторюваність екстремальних погодних явищ на основі порівняння результатів експериментів кліматичних моделей та порівняти світ «як він є» (реальна модель світу) зі світом, який «міг би бути» (гіпотетична модель світу) (Paciorek, Stone and Wehner, 2018, p. 69). Останній виключає антропогенний вплив.

При цьому, використовуються як частотні статистичні методи, так і Байєсовські методи, які мають на меті встановити кількісну статистичну неточність в питанні негативного впливу людської діяльності

на погодні явища (Paciorek, Stone and Wehner, 2018, p. 69). Та якщо для науки такі неточності мають принципове значення, то, на думку Міжнародного Суду ООН у справі Коста Рика проти Нікарагуа, «відсутність визначеності щодо завданої шкоди не обов'язково перешкоджає [Суду] присудити суму, яка, на його думку, приблизно відображає завдану шкоду або втрати екологічних товарів і послуг» (ICJ, 2018, para. 86).

В згаданій справі Суд вперше присудив компенсацію за екологічні збитки і є всі підстави вважати, що в аналогічних справах, включаючи збитки завданні наслідками зміни клімату, Суд послідує своїм висновкам. Крім того, враховуючи перехресний «діалог» та існуючу судову солідарність між судами, цілком можна розраховувати на те, що висновки Міжнародного Суду ООН знайдуть підтримку у відповідній практиці регіональних судів. Такий підхід міг би допомогти у вирішенні таких ключових справ як «Петиція арктичних атабасків проти Канади» (Petition to IACHR, 2013), що з 23 квітня 2013 року знаходиться на розгляді Міжамериканського Суду з прав людини, та «Карвальхо та інші проти Парламенту та Ради» (Action brought before ECJ, 2018), яку 13 серпня 2018 року прийняв до розгляду Суд ЄС. Таким чином, імовірнісна атрибуція подій та процеси виявлення і встановлення причин зміни клімату можуть допомогти із загальною атрибуцією.

Загалом в доктрині напрацьовано чимало підходів щодо атрибуції протиправної поведінки держави, які можна звести до трьох основних кроків. По-перше, з ряду «забруднювачів» необхідно обрати того, чиї дії (викиди) можна пов'язати з наслідками, що виникли з часом, а також показати вклад цього «забруднювача» – в якій мірі його діяльність сприяла зміні клімату. По-друге, вважливо встановити причинно-наслідковий зв'язок між конкретним метеорологічним (погоднім) явищем чи зміною та антропогенною зміною клімату (загальна каузація). І нарешті – встановити причинно-наслідковий зв'язок між завданою шкодою (втратами) та цим погоднім явищем чи зміною.

Щоб показати як це може працювати на практиці, візьмемо справу «Саул Лучано Люйя проти RWE» (Essen Regional Court case, 2016) для прикладу. Наразі ця справа перебуває у німецькому судді на стадії доказування. Перуанський фермер Люйя намагається довести відповідальність енергетичної компанії за глобальне потепління, зміну клімату та серйозні стихійні лиха в місті Хуарес, де він проживає. Причиною

для подачі такого позову є «Дослідження вуглецевих гігантів 2014», яке атрибутує 0,47% глобальних викидів вуглецю з 1751 по 2010 роки саме цій німецькій компанії (Essen Regional Court case, 2016).

Суд першої інстанцій відмовив Люйі у відшкодуванні завданої шкоди, аргументуючи своє рішення неможливістю надати ефективне відшкодування. На думку суду, навіть якщо RWE припинить здійснювати викиди парникових газів, це ніяк не вплине на ситуації в місті Хуарес. Суд також не зміг простежити «лінійний причинно-наслідковий ланцюжок» між викидами RWE та конкретними наслідками зміни клімату – загроза затоплення чи зсуву. Але на цьому Люйі не зупинився і подав апеляцію на це рішення. Апеляційний суд визнав справу прийнятною для розгляду, тому тепер перед ним стоять два завдання: оцінити ризик зсуву чи затоплення та вклад RWE в такі зміни. Важливо також те, що тепер німецькому суду потрібно вирішити, чи можуть наслідки зміни клімату атрибутуватись емітерам вуглекислого газу *pro rata* (відповідно до власного вкладу в завдану шкоду), адже у випадку з цією справою немає сумнівів в тому, що RWE не єдина компанія, викиди якої мають негативний вплив зміну клімату.

Отже, відповідач у цій справі – енергетична компанія RWE – був вибраний на основі наукового дослідження, яке визначає його як компанію, що здійснює найбільші викиди парникових газів в Європі та встановлює загальну кількість та частку викидів в порівняні з іншими «забруднювачами». Важливо, що звіт містить дані щодо методології, яка була використана, можливих неточностей тощо. Ці дані, принаймні на перший погляд, дають можливість стверджувати про його достовірність та можливість застосування в ході судового процесу в якості доказу. Враховуючи глобальний характер впливу викидів парникових газів, яке мало місце протягом 259 років, існує висока вірогідність висновку про те, що діяльність RWE частково вплинула на ситуацію в місті Хуарес.

В цьому випадку відомості, які мітяться в Зведеному звіті МГЕЗК зі змін клімату можуть бути використані судом для цілей встановлення загального причинно-наслідкового зв'язку, оскільки він містить науково-підтвердженні та визнані міжнародною спільнотою висновки щодо антропогенної зміни клімату та її наслідків, зокрема збільшення кількості зсувів та затоплень. Але, як уже зазначалося, у випадку з екстремальними погодними явищами може виникнути сумнів щодо того, чи ризик їх виникнення пов'язаний

з антропогенною зміною клімату, адже стихійні явища властиві клімату навіть без впливу людини. Тобто, наслідки змін клімату спричинюються різними «забруднювачами», хоч і в різній мірі, та мають не лише антропогенний характер. Тому складно довести, що саме діяльність в межах держави «А» сприяла зміні клімату, що, в свою чергу, призвело до порушень прав людини в державі «Б». Ще складніше – пов'язати протиправну поведінку (викиди парникових газів) з конкретними наслідками. Однак завдання не є недосяжним завдячуючи розвитку сучасної науки та можливості встановлення відповідальності *pro rata*. В будь-якому випадку, все залежатиме від підходу суду.

Примітно, що у справі «Саул Лучано Люйя проти RWE» фермер зробив декілька помилок. По-перше, щодо вибору відповідача. Андре Нолькампер у одній із своїх лекцій зазначив, що в ситуаціях, які охоплюють відповідальність великого кола учасників, наприклад, викиди карбону діоксину чи проведення миротворчих операцій, доречніше притягати всіх порушників. Зрозуміло, що у випадку змін клімату відповідальність у різній мірі лежить на всіх державах, які своєю діяльністю сприяють таким змінам. Тому найбільш перспективними будуть ті скарги чи міждержавні позови, що будуть направлені проти декількох держав, діяльність яких в найбільшій мірі призвела до змін клімату та порушення прав людини внаслідок таких змін. Така практика уже є, згадати хоча б позов Маршаллових островів проти держав «ядерного клубу».

По-друге, подача позову щодо порушення прав людини, які пов'язані зі змінами клімату, мала б більші шанси на успіх, якби була подана проти держави. Адже держава не лише несе відповідальність за власні дії, а й за дії приватних осіб, що знаходяться в межах її юрисдикції. Як було підкреслено Міжнародним судом ООН в знаменитій справі «Treil Smelter», «жодна держава не має права дозволяти таку діяльність на свої території, яка може завдати шкоди майну чи громадянам іншої держави» (ICJ, 1941, p. 1965). З приватними компаніями ж боротися і довести їх відповідальність майже неможливо. В конкретному випадку виникає ряд запитань: чому тільки RWE та як фермер може довести, що джерело вуглекислих газів можна зв'язати з конкретним забруднювачем, а також в який момент ці викиди завдали шкоду, пов'язану зі зміною клімату. Отже, промах з визначенням відповідача та неможливістю встановити спеціальний причинно-наслідковий зв'язок можуть визначити результат розгляду.

В будь-якому разі, особливість атрибуції порушень, що пов'язані зі зміною клімату, полягає в тісному зв'язку права та кліматології, а також в значній мірі залежить від готовності суду (чи іншого органу з прав людини) застосовувати дані, отримані в процесі наукових досліджень.

References:

Allen M. (n.d.). The scientific basis for climate change liability. *Climate Change Liability, 8-22*.

Brunnée J., Goldberg S., Lord R., & Rajamani L. (2012). Overview of legal issues relevant to climate change. *Climate Change Liability*, 23-49.

Case T-330/18: Action brought on 23 May 2018 — Carvalho and Others v Parliament and Council, 2018/C 285/51 Case T-330/18.

Costa Rica v Nicaragua (International Court of Justice February 2, 2018).

Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, November 2001, Supplement No. 10 (A/56/10), chp.IV.E.1 (November 2001). <http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf>.

IPCC, 2007: *Climate Change 2007: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, Pachauri, R.K and Reisinger, A. (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.

IPCC, 2014: *Climate Change 2014: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Core Writing Team, R.K. Pachauri and L.A. Meyer (eds.)]. IPCC, Geneva, Switzerland.

Letter from Ariel E. Dulitzky, Assistant Executive Secretary, Inter-American Commission on Human Rights to Paul Crowley, Legal Representative Inuit Petition (November 16, 2006). <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/science/16commissionletter.pdf>.

Lliuya v RWE AG, Case No. 2 O 285/15 (Essen Regional Court December 15, 2016).

Paciorek C. J., Stone D. A., & Wehner M. F. (2018). Quantifying statistical uncertainty in the attribution of human influence on severe weather. *Weather and Climate Extremes, 20*, 69-80. doi:10.1016/j.wace.2018.01.002.

Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations of the Rights of Arctic Athabascan Peoples Resulting from

Rapid Arctic Warming and Melting Caused by Emissions of Black Carbon by Canada (April 23, 2013)

Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States from (December 7, 2005).

Report of the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights on the relationship between climate change and human rights (Rep. No. A/HRC/10/61). (2009, January 15). <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.61AEV.pdf>.

Resolutions, decisions and statements made by Council on its ninth session (A/HRC/10/L.11). (May 12, 2009 года). <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/10session/A.HRC.10.L.11_en.pdf>.

Shindell D., Faluvegi G. (2009). Climate response to regional radiative forcing during the twentieth century. *Nature Geoscience, 2(4)*, 294-300.

The science of attributing extreme weather events and its potential contribution to assessing loss and damage associated with climate change impacts. <https://unfccc.int/files/adaptation/workstreams/loss_and_damage/application/pdf/attributingextremeevents.pdf>.

Trail Smelter Arbitration (United States v. Canada) Arbitration Award (Arbitral Tribunal April 16, 1938).

Анотація

Музика В.В. До питань про особливості та труднощі атрибуції порушень прав людини, що пов'язані зі зміною клімату. – Стаття.

В статті аналізуються складнощі, які виникають при виявленні та встановленні наслідків зміни клімату, що мають негативний вплив на реалізацію прав людини. Особлива увага приділяється ролі науки в цілях атрибуції та статистичним методам, що використовуються в межах процесів встановлення та виявлення Міжурядової групи експертів зі зміни клімату та науки імовірнісної атрибуції подій.

Ключові слова: *атрибуція; порушення прав людини, пов'язані зі зміною клімату; процеси виявлення та встановлення причин зміни клімату МГЕЗК; імовірнісна атрибуція подій; кліматичні позови.*